PANNON TÜKÖR

Kulturális folyóirat

1999

4.

JÚLIUS
AUGUSZTUS

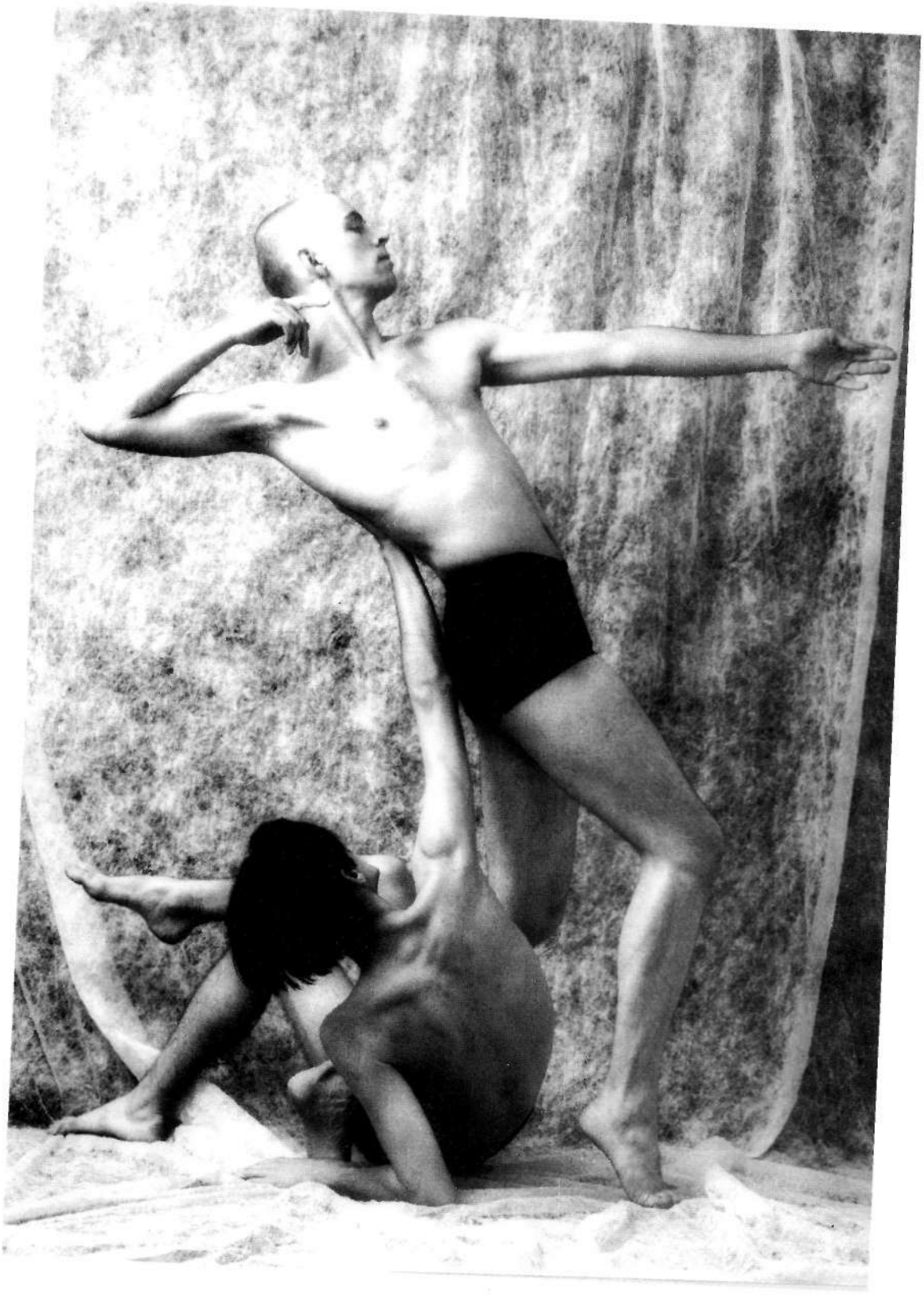

PANNON TÜKÖR

Kulturális folyóirat

4. évfolyam, 4. szám. 1999. JÚLIUS-AUGUSZTUS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Bogár Imre (Zalaegerszeg), Kiss Gábor (Zalaegerszeg), dr. Müller Róbert (Keszthely), Papp Ferenc (Nagykanizsa), dr. Szántó Endre (Hévíz), Vajda László (elnök)

❊

SZERKESZTŐSÉG

PÉK PÁL

főszerkesztő

❊

BORBÁS GYÖRGY, HORVÁTH KRISZTINA, TAR FERENC

szerkesztők

❊

MUNKATÁRSAK

Bence Lajos (Lendva), Cserba Júlia (Párizs), Heitler László (Pápa), Kardos Ferenc (Nagykanizsa)

PÉNTEK IMRE

főmunkatárs

❊

TÁNCZOS KATALIN

kiadói titkár

Folyóiratunkat Ágh Edit műveivel illusztráltuk. A fotókat Bésenyi Zsolt készítette. A címlapon Ágh Edit Madonna című grafikája, a borító belső oldalain Szerdahelyi Rita felvételei láthatók Fenyves Márk és Pálosi István mozdulatművészek előadásáról. Készült a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány, Hévíz, Nagykanizsa és Zalaegerszeg önkormányzatainak támogatásával.

ISSN 1219-6886

Megjelenik kéthavonta.

Kiadja a Zalai Írók Egyesülete. Elnök: Orsós Jakab • Felelős kiadó: Lackner László • Gazdasági vezető: Puplics Gézáné

Szerkesztőségi levélcím: Pék Pál 8800 Nagykanizsa, Ady Endre u. 12/B. Telefon: 93/314-460

Előfizethető csekkel a Zalavölgye Takarékszövetkezet, Zalaegerszeg, 755-00258-10809415 sz. számláján.

A lap megrendelhető a ZALATOUR címén: 8900 Zalaegerszeg, Kovács Károly tér 1. Tel./fax: 92/311-469

Az egyes számok ára 120,-Ft. Előfizetési díj egy évre: 420,-Ft.

Címlapterv: Euromanager Kft. Zalaegerszeg

Nyomdai előkészítés és tördelés: Szárny grafika Nagykanizsa

Nyomdai munkák:

GURA NYOMDA

Szépirodalom

Lászlóffy Csaba: Etűdök - '58 (versek) . . . 3
Morvai Péter: Tokkáta, Végül elmennek, Ősz (Versek) . . . 4
Koppány Zsolt: Mert majd megvigasztalják őket (filmnovella 1. rész) . . . 6
Dienes Eszter: Üzenet Ladányinak, Hír, Tűnődéseim (versek) . . . 14
Tábori Zoltán: Aktapiramis (novella) . . . 16
Várdy Béla: A századelő amerikai-magyar irodalma (tanulmány) . . . 18
Nyári László: Egy iraki kisfiú éneke (vers) . . . 24
Nyírfalvi Károly: Szerelmes levél (vers) . . . 25
Bohár András: Ami lényeges, az zárójelben... II. (A tanulmány, befejező része) . . . 26
Sárándi József: Határozott névelő, Und, Kiátkozva a halhatatlanságból (versek) . . . 32
Szenti Ernő: Meg az is zavar, Az okozott kár, Nehezebb, mint hittem, Erőszak (versek) . . . 34
Pardi Anna: Közmondások, Seconde vue (versek) . . . 35
Laczkó András: Pardi Anna iskolái . . . 36

Szélrózsa

Ausztrál költők (Les A. Murray, Philip Hodgins, Kevin Hart és Judith Wright versei) Turczi István fordításában . . . 39

*

Lőrinczy Huba: A kallódás mámora és csömöre (tanulmány) . . . 45

Testvérmúzsák

Balogh László: Szemenyey-Nagy Tibor . . . 56
Sándor János: Lapok Somogyország színháztörténetéből . . . 58
Ágh Edittel Tar Ferenc beszélget . . . 64

Melléklet

Ágh Edit képei

Honismeret

Beke György: Petőfi Fehéregyházán . . . 66
Petőfi Sándor: Szülőföldemen (a költő kézírásával) . . . 73
Kowács Györgyi: Krisnatudatú magyarok . . . 74

Szemle

Bakonyi Islván: Az arcom visszakérem (Részlet egy monográfiából) . . . 79
Gere István: Későn, máshol, korán, máskor (B. Juhász Erzsébet) . . . 81
Takács Tibor: 101 szonett... (Vilcsek Béla) . . . 82
Tüskés Tibor: Egy költészet horizonja (Szirtes Gábor) . . . 84
Morvai Péter: Pogány húsvét (Pék Pál) . . . 85
Villányi László: A szabadkai villamos (Medveczky Szilvia) . . . 86

Lászlóffy Csaba

ETÜDÖK - '58

I.

Mint a rémek kik rád lesnek -
ami korcs ami a mester-
műre is árnyékot vethet
(pókhálód szövöd az esttel)

másnaposan hagyján ám a
sohanapokért levedlett
gyíkbőr sárkány fél fogára
sem elég! mondd mért születnek

legszebb álmaink anyám ha
minden csak hazug igézet?
boruló menny! zengő végzet!

kihűlt hálójába ránt
a tehetetlenség (ahonnan
jöttél menedék csak ott van)

II.

Semmi veszély már; gólya-magasban
ázol, alattad pára, salak van.
Jégeső! csontig ritkuló kéjben
mélyebbre hatolsz, mint horgony, az égen.

Rezdül az árnyék; űrbe világol,
néma tükörből hogyha hiányzol.
Nem leli többé hangod a fészkét,
kerge torokba fagyva a részvét.

Képzeletedben serceg a fűszál,
végtelen égtáj villan a hóban;
múltba takarva végleg a hű száj -

alkonyi búcsú (hinni, hogy jól van).
Fagyban a kőhöz koccan a víz: fáj!
Eleted álma, jaj, kihalóban.

1997. május 22.

Morvai Péter

TOKKÁTA

Na igen, én végigjártam,
szó se lehet róla, nincs hiányom.
Aluljárók vörhenyes éjszakája,
mondd, könyökölt-e már gyomorszájon?
Kis nyamvadt nagypéntekek szomorú húrja
ha pengett a szíveden kifeszítve,
tudod, milyen az álmok íve!
Loptál és megloptak:
ártatlanok csupán a holtak -
de akik nevetnek és dalolnak,
akik mindennek ellenére
azt kiáltják: holnap! Holnap!
azokat Isten felbocsájtja,
mint a sárkányt jókedvű gyermek:
félig játszva, félig komolyan.

VÉGÜL ELMENNEK

Végül elmennek mindannyian -
helyüket átengedik.

Kihűlve lóg egy nagykabát:
valaki fölveszi majd.
Üresen marad egy ágy:
valaki megveti majd.
Fölösleges egy tányér:
maholnap asztalra kerül.

A karácsonyfák alja
lassan megtelik gyerekekkel,
minden ágyban alszik valaki,
nincsen fölösleges tányér,
és nem hűlnek ki a kabátok.

Minden hiányt betöltenek,
minden széket megülnek,
mindegyik pohárból isznak,
és nem beszélnek a halálról.

ŐSZ

A rét felett ködlencse úszik.
Fácán rikolt a fűben,
föléje héja ír halál-jelet.
Élet, halál.
Gőzöl a szó a számban,
kiszáll az ajkamon s eloszlik.
Gamós botomra támaszkodom,
szakállam ködtől kótyagos:
hát milyen király vagyok én,
akinek ősszel nincs hazája?
Sunyin leszáll a nyirkos alkony,
alig venni észre, hogy' siet.
Az égbolt rezzetlen kajmán-szeme,
a Hold: egyre fényesebb.

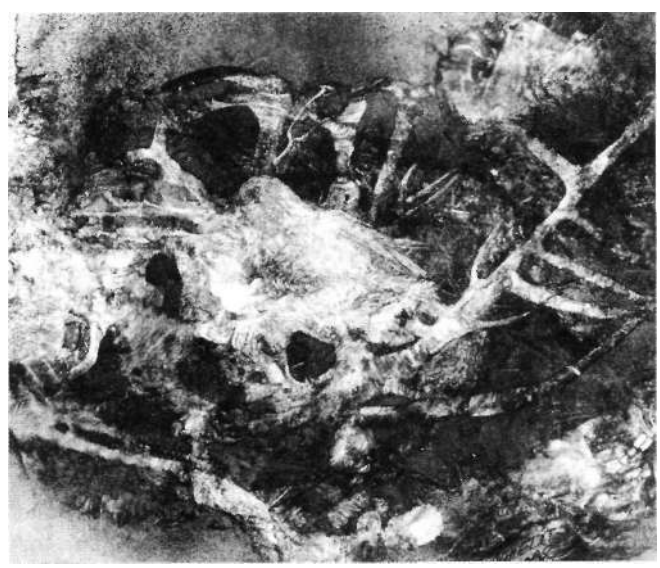

Ágh Edit • Hajnalváró

Koppány Zsolt

MERT MAJD MEGVIGASZTALJÁK ŐKET?

(Filmnovella)

Kelemen István színművésznek

❶

Bel-Buda. A Szent Imre-város aranyban, enyhén jobbra dőlve nyújtózik a langyos, koraőszi alkonyatban. Kreuz Attila közelít. Harminchét éves, középmagas, fején drótszálú, sűrű haj, ha lány nézne végig rajta, csak annyit mondana magában, hogy helyes fiú. Ha valaki csak őrá figyel ebben a pillanatban, látja, hogy mozog a szája. Kreuz magában beszél. Hogy mégse lássák, lehúzódik a járdára oldalvást kapaszkodó parkoló autók közé. Jobbról a volt Margit-Intézet fehérlik, odébb, balra a Szent Imre templom sárga faláról csúszik le a maradék árnyék. A Ciszterci Rend Budai Főgimnáziuma az államosítás előtti időkre gondol, s mintha fázna, odabújik a templom falához. A méltóságteljes házak között valami fura fehérség, eklektikus Bauhaus, a volt pártépület, bambán a száradó nádkoszorúba szorított fodrozódó apró tavacskára néz. Kreuz, mintha mikrofonba mondaná.

- A plébános úr, amikor megkérdezték tőle, mit szól ehhez, hogy a volt Margit meg a Ciszter közt a párt, ő bele a képernyőbe, a pofánkba csak annyit mondott, lám, ez is jól mutatja az állam és az egyház jó kapcsolatát. Azóta kanonok. Na, nem mintha változtak volna az idők! Minap egyik éjjel megkondultak a harangok. Egy óra is elmúlt már, vagy húsz perce bongott, már a falak is beitták a hangot én meg fölhívtam a plébániát, hogy csináljanak valamit, merthogy elektromos rendszer működteti, mit gondolnak, ki vette föl a telefont? Senki. Üzenetrögzítő. És ha utolsó kenetet akarnék?

Kreuz Attila körülnéz. Az utolsó arra járó gyalogos hátát látja. Föllép a járdára. A templomra néz. Keresztet vet. Befordul, balra, a sarkon. Lepusztult bérház. A XX. század tízes éveiben épült. A bejárat fölött reliefek. Két mellalak. A baloldali fejetlen. A másikon a két föltartott kézről elporladtak az öklök. Pár lépcső. Fakeretes üvegajtó. Balra a falon öt sorban futó postaládák. Kreuz kézitáskájában kotorász. Kulcscsomó. A postaládából levélhalom hullik a kőre. Kreuz fölmarkolja a sok papírt. Lapozgat. Fővárosi Munkaügyi Központ Pszichológiai Intézete. Kreuz Attila úrnak. - Nagyon kedvesek vagytok, de nem vagyok bolond. - Azzal a levelet bontatlanul a lift melletti kukába hajítja.

A szürkére mázolt vas-liftajtón öles krétabetűk. A LIFT ROSSZ!

- Anyátok valagát! - Kreuz az öklét rázza, majd kettesével veszi a lépcsőket. A negyedikre fújtatva érkezik. Körfolyosó. Későszecessziós korlát. A gang hajlik, mint a hattyúnyak. Udvari lakás. Duplaszárnyú bejárati ajtó. Fehér festék már csak nyomokban. Elmegy az ablak előtt. Beles. A szobában félhomály. A Mama bóbiskol egy magas háttámlájú neobarokk fotelban. A bútor nagyot reccsen, ahogy az asszony megmozdul. A huzat szakadt, kilóg az ancúg. Kreuz visszamegy a bejárati ajtóhoz. A kisablak nyitva. A konyhába látni. Gyuri ül az egyik széken, háttal az ajtónak. Hatalmas termete, még így, ülve is szinte betölti a nem túl nagy, ám a szokott konyháknál nagyobb belső teret. Kreuz benyúl a kisablakon, elfordítja a zár kallantyúját. Belép. A szoba ajtaja csukva.

- Gyurikám!

- Ölellek. - Gyuri, a nagydarab férfi fölpattan, átöleli Attilát, jobbról, balról megcsókolja. - Édesanyád lepihent.

- Látom. Hát veled? Mi van vele d?

- Semmi. Beszélgetni szeretnék. A megváltásról. Amit a múltkor mondtál. Hogy amolyan kis megváltók vagyunk. Mire értetted ezt? - Füzetet vesz elő és egy ceruzacsonkot. A konyhaasztalon foltos viaszosvászon abrosz. Nagy virágminták. Kreuz rágyújt. Kávét melegít a gázon. - Iszol?

- Nem, kösz.

- Rögtön mondom, csak hadd iszom meg...

Gyuri a plafont bámulja. Bordó kezeslábasban van, alatta fekete garbópulóver. Cipője alaposan félretaposott. Mindene szakadt, de tiszta. Kreuz elnyomja a csikket a vastag, üveghamutálban. A hamut apró kupacba tereli a csikkel. Föláll, a kávéscsészét beteszi a mosogatóba, vizet ereszt rá. A falon barna, famintás tapéta. Ötliteres villanybojler. Az asztal mögötti falon mellmagasságig zöld olajláb.

- Tataroztatni kellett volna. Amikor idejöttünk. Üres volt a lakás. A bútorok maradhattak volna Csepelen. Hát hogy lehet így cserélni?

- Ugyan már, kit érdekel?

-A Mama menne már! Mintha minden mindegy volna. Pedig ez az egész egy hányadék. És azt a csepeli viskót sem szabad ám eladni!

- Majd kimegyünk. Megnézzük. Lehet, hogy szétlopkodták az egészet...

- Na, már csak az hiányozna! - Kreuz lehajtja fejét. - Kirúgtak. Mostantól annyi.

- Gratulálok. - Gyuri föláll, megint megöleli Kreuzot, jobbról, balról megcsókolja. - Nem újdonság. Soha, az életben nem dolgoztam semmit. Sok szerencsétlen ember. Szeret dolgozni. „Ne aggódjatok életetek miatt, hogy mit esztek vagy mit isztok, sem testetek miatt, hogy mibe öltöztök. Nem több az élet az eledelnél s a test a ruhánál? (...) Hát a ruházat miatt miért nyugtalankodtok? Nézzétek a mezők liliomát, hogyan nőnek: nem fáradoznak, nem szőnek-fonnak, mégis mondom nektek, még Salamon sem volt dicsősége teljében úgy felöltözve, mint egy ezek közül." Nem én mondom. Krisztus. Máté Evangéliumában.

- Hát... ahogy elnézlek ebben a göncben... nem éppen liliomi... Igaz minden. De magyarázd meg a Mamának. Pedig ha valaki katolikus, akkor ő...

Belép a Mama. Apró termetű, törékeny asszony. Ősz haja kontyban. Keze összekulcsolva. Ujjai úgy szorítják egymást, hogy kiszáll belőlük a vér.

- Csókolom. - Kreuz bólint a köszönéshez.

- Hallottam mindent.

- Mit tehetnék?

- Tessék állást keresni. Hát micsoda dolog az, hogy egy férfi nem dolgozik?

- Nem vagyok férfi.

- Nocsak.

- Maga mondta, Mama, hogy sohasem fog benőni a fejem lágya. Nem is akarom, hogy benőjön. Meg aztán nem is nő az be, ha már így van elrendelve.

- Kálvinista szövegelés! Édes jó Istenem, ha apád hallaná ezt, kapnál egy átszállót.

- Hagyjuk apát. Harminchét vagyok. Ő meg tíz éve halott.

- Te vitted a sírba, édes fiam.

- A szíve. A koleszterin. Meg az eleve elrendelés.

A Mama ezt már nem hallja, faképnél hagyja a két férfit. Gyuri maga elé meredve néz. Kreuz újra rágyújt. A konyhában legalább huszonkét fok. Kreuz keze elfehéredik, máskor oly vastag erei elpárolognak kézfejéről, fagyos ujjak közt mered a cigarettavég. Olyan jeges mindkét kézfeje, mint egy tömeggyilkosé. A Mama feje az ajtóban. - Hát ez az! A fiatalúr harminchét éves. És nőtlen. Mert kisfiam, nem kellesz senkinek. Nincs az a lány, aki szóbaállna egy ilyen ütődöttel. Aki nem hajlandó dolgozni! Akit az anyja fog eltartani, szégyenszemre.

- De Hilda néni drága, én és az anyám...

- Gyurikám, maga jobb, ha meg sem szólal. Maga aztán szép kis firma. Ötven éves és nem tett arrébb egy szalmaszálat sem.

- Ahhoz nekünk semmi közünk, Mama.

- Ugyan, Attila teletömi a fejed mindenféle hülyeséggel.

- Na, mondok én valamit. Mama szerint Nietzsche, Schopenhauer állásban voltak? Vagy Pilinszky?

A Mama hisztérikusan nevet.

- Te szerencsétlen! Hát kitől hallottál Nietzschéről? Pilinszkyről? Az Istenről?

- Magától, Mama.

- Még szép, hogy elismered.

- Csakhogy mesélhetett volna bármiről, ha azt nem fogadja be a kutya sem. Én magamévá tettem. Mert így vagyok bekódolva. Nem tehet róla még *az* Isten sem. Valami más dimenzió kódol adott esetben...

A Mama feje eltűnik az ajtóból. A szoba ajtaja résnyire nyílik. A szemközti falnál neobarokk ülőgarnitúra, két fotel, két szék, kanapé és dúsan faragott asztal. A falakon számláihatatlan festmény, olajképek, de inkább nyomatok, huszadrangú, vagy éppen ismeretlen festők szakrális ábrázolásai, de mind-mind emlék, a XIX. századból, valamiféle átöröklött, áthagyományozott családi ereklye. Ami megmaradt. A plafonról velencei kristálycsillár lóg, nézi, vigyázza a sárga, reccsenő parkettát és a teljesen elkopott bordó, gazdagon díszített, valamikori téglalap formáját eleddig ismeretlen geometriává tágult-zsugorodott perzsa szőnyeget.

A konyha. Ajtaja behajtva. Gyurival szemben Kreuz ül, cigarettázik. Gyuri szorgalmasan jegyzetel, vaskos ujjai közt eltűnik a ceruzacsonk.

- De miért pont te. Vagy én?

- Mert az nem lehet véletlen. Mert véletlenek nincsenek. Az, hogy most te kérdezel, hogy én fogom a cigarettát, hogy Mama visszavonult, és dúlfúl magában, az mind, mind predesztináció. Hogy mi fog történni perceken belül, az is. No most itt következik, hogy mire vagyunk kiválasztva. Mert, hogy ki vagyunk választva valamire, az biztos. Mert többek vagyunk egyszerű meghívottaknál. Még a Mama is. Csakhát vannak, akik sikerre, nőfalásra, gondtalan életre vannak kiválasztva, és vannak, akik a megváltásra.

- A megváltásra?

- Igen. Szerintem mi, nyomorultak, megszomorítottak és megalázottak a megváltásra vagyunk kiválasztva. Mert az nem lehet, hogy köztünk, emberek között ne történjék meg a természetes kiválasztódás. Ahhoz, hogy a többi vigyorogjon, nőz-

zön, művekkel befusson, kell valami ellensúly. Akik viszont mindezt nélkülözni kényszerülnek, azok vagyunk mi. Hogy nekik jobb legyen.

Fészkelődés hallatszik az előszobából. Kreuz kinéz. A Mama áll a bejárati ajtóban, kezében bőrönd. - Elmegyek. Csepelre. Elég volt!

- De Mama, kérem...
- Ne is tartóztass!
- Miért épp most?
- Mert betelt a pohár, édes kisfiam! Hányszor mondtam már, hogy adjál föl hirdetést? El kell cserélni ezt az odút. Erted!? Nem bírom tovább. Udvari luk...
- Föladtam... csak még nem jött válasz. És mivel tetszik fűteni odakint? Hideg van már éjszaka...
- Maradt egy kis olaj még. Ne is törődj te velem. És szerezz munkát, mert nem tudom, mit csinálok...
- Jó... de mikor tetszik visszajönni?
- Majd az új lakásba, kisfiam. Majd az újba... - A Mama ezzel kilép az ajtón. Kreuz hosszasan néz utána, amíg el nem tűnik a lift előtti beugróban. Gyuri föl se néz, csak jegyzetel.

❷

Lapkiadó. Pénztár, Kreuzot leszámoltatják. Végkielégítés. Nettó harmincezer. Lefele szalad a lépcsőn. Utána kiabálnak.

- Menjen át a munkaügyre! Várják magát. - A pénztárosnő kihajol a kisablakon.
- Mit akarnak még?
- Valami lenne magának. Munka!
- Értem. Átnézek.

❸

iroda. Párnázott ajtó, elegáns design. Az íróasztal mögött ötvenes kopasz férfi. - Foglaljon helyet. Kreuz Attila?

- Igen, az vagyok.
- Volna egy lehetőség. A vezérigazgató úr közölte velem, hogy maga nagyon szeretne itt maradni a vállalatnál.
- Nem. Félreértette. Nagyon nem szeretnék maradni.
- Akkor végképp nem értem.
- Nézze...
- Gondolja meg. Az állás nem rossz. Portás lehetne. Hetvenkét óra műszak, két nap pihenőidő. Jó, ünnep és vasárnap nem mindig jön be. A pénz se sok, de nem is kevés. Pufajkát is kap.
- Itt, a lapkiadóban.
- Hol máshol?
- Csak azért mondom, mert én tizenkét éve várok. Hogy laphoz kerüljek. Kulturális újságíróként. Ezt ígérte annak idején a vezérigazgató úr. Hogy egy kicsit anyagbeszerzősködöm, bútorraktároskodom, aztán majd meglátjuk. Portáról szó sem esett.
- Lap? Az nem hozzám tartozik.
- Hát akkor, annyi. - Kreuz föláll. - Viszlát.

A kopasz férfi papírjai fölé hajol. Kreuz keze a kilincsen.

- Várjon csak!
- Igen!
- Megkapta a levelet?
- Milyen levelet?
- A Munkaügyi Központ Pszichológiai Intézetétől.
- Hogyne. Ki is hajítottam menten.
- A maga baja. Mi leadtuk, hogy mától munkanélküli. Fölmérést végeznek.
- De gyorsak! Hát csak mérjenek. Na, viszlát. - Kreuz kilép az ajtón. Puhán csukja be maga mögött. Kilép a Nagykörút forgatagába. Villamosmegálló. - Rohadjatok le! - mondja hangosan és elkeveredik a tömegben.

❹

Este. Kreuz otthon. A szobát sötét függöny választja el az alkóvtól. A Mama ágya mellett, az éjjeliszekrény helyén térdeplő. Fölötte olajnyomat. Szűz Mária. Kreuz keresztet vet. Letérdepel.

- Asszonyunk Szűz Mária, Istennek szent anyja, imádkozzál érettünk bűnösökért, most és halálunk óráján. Ámen. - Csönd. Kezét összekulcsolva fölfelé néz. - Oh, Jézusom, bocsásd meg bűneinket, ments meg minket a pokol tüzétől és vidd a mennybe a lelkeket, különösen azokat, akik legjobban rászorulnak irgalmadra. - Keresztet vet. - Istenem, segíts a Mamán. Hogy visszatérjen. És bújj belém még jobban, melegítsd föl a szívemet, hogy ne veszekedjen vele folyton. Segíts... - kézfejét végigsimítja a Mama ágyán.

❺

Munkaügyi Központ. Az előtérben alig férnek. A padlón elegáns olasz kőlapok. Cirkófűtés. A radiátorok hidegek, pedig odakint lehűlőben a levegő. Kreuz újoncként mozog. A legtöbben ülnek, sok a nő. Szép és csinos nincs köztük. Van aki álláskereső újságot böngész. Pult. Mögötte mosolygós, gömbölyded nő. Kreuz átadja papírjait. Kezébe sárga, átlátszó műanyagba csomagolt 5-ös számot nyomnak. Meg egy telje-

sen összegyűrt papírszeletkét, rajta a 47-es szám. - Ötös asztal, negyvenhetes.

- Tessék mondani, hányas van bent éppen?

- A huszonhármas - mosolyog a nő.

Kreuz unottan várakozik. Órájára pillant. Már másfél óra telt el. Kimegy a Központ elé. Falhoz támasztott háttal három férfi cigarettázik. A negyedik lassan közelít, kezében négy üveg sör, a kupakoktól megszabadítva. Nagyokat köpnek. Kreuz rágyújt. Szemével követi az elrobogó villamost. Sötétedik.

Éles hang belülről. - Ötös asztal, negyvenhetes!

Kreuz bambulva néz. - Ötös asztal, negyvenhetes!

Kreuz zsebébe nyúl. Kezét fölsérti a műanyag lapocska durva széle. Előveszi a papírszeletkét is. - Ötös asztal, negyvenhetes! A hang már rikácsoló. Kreuz tenyerébe néz. Összerezzen. - Igen! Megyek! - Elpöcköli a csikket, belép. Csapóajtó. Legalább tizenöt szék a pultok előtt. A pultok mögött nők. Csinosak, szépek. Ötös asztal. Negyvenes, ápolt, lakkozott körmű nő. - Kézcsókom. - Kreuz leül, papírjai már a nő kezében.

- Nos, volna itt valami. - A nő ujjai villámgyorsan rohangálnak a számítógép klaviatúráján. - Igen. Anyagbeszerző.

- Az voltam. De utoljára bútorraktáros. Tetszik látni?

- Itt nincs más, csak az, hogy anyagbeszerző.

- De tényleg raktáros voltam.

- Az nem érdekes. Ugyanaz a besorolás. Tehát kiküldöm...

- Nagyon kérem... egy pillanat. - Kreuz műanyag szatyrából iratcsomót húz elő. - Itt vannak a publikációm fénymásolatai. Ha át tetszene futni őket!

- Publikációk?

- Igen. Én, tetszik tudni, csak úgy dolgozgattam a lapkiadónál. Amúgy írok, gondolkodom. Talán esszéista vagyok. Leszek. És ígéreteket is kaptam. Laptól. Nem lehetne úgy regisztrálni, hogy újságíró? - A nő most nézi meg alaposabban Kreuzot. Elmosolyodik.

- Ismeri Pardi Annát?

- Hogyne. Nagyon jóban vagyunk.

- Ő a kedvenc költőm a maiak közül.

Kreuz láthatóan döbbent arccal néz.

- Az Anna?

- Igen. Csak azt nem tudom, hol lehet megkapni a legújabb könyvét.

- Hát... én nagyon szívesen megszerzem.... és legközelebb már hozom is. Ha így megfelel kegyednek. - Kreuz elpirul. Kézitáskájának cipzárjával babrál.

- Nagyon kedves. Köszönöm szépen. - A nő arca fölvidul, száján vékony csíkká szelídül a vastag, vörös rúzs. - Na, nézzük, mit tehetünk. Kattog a számítógép. - Rendben. Regisztrálom, mint újságírót. Itt viszont egy fikarcnyi állás sincs.

Kreuz a fejét rázza, mintha sajnálná a dolgot. - Nem baj, majd csak akad valami a számomra. És még egyszer nagyon köszönöm. Csókolom a kezeit. - Föláll, mosolyog, kihátrál. Csapóajtó. Pult. Leadja a műanyag lapot és a papírszeletkét. Már hallja is, hogy vonulnak a helyére. Kilép az ajtón. Villamosmegálló. Kreuz mosolyog. Fázósan behúzza a nyakát. Sötétség terpeszkedik.

❻

Kreuz, otthon. Csöngetnek. Tíz év körüli kisfiú áll az ajtóban. - Megnézhetem a Pubit?

- Hát persze - mondja Kreuz és befelé tessékeli a gyereket. Akvárium. Ötven literes. Forgács és vatta. Nagy termetű tengerimalac fehér alapon barna foltokkal. Kreuz kiveszi a malacot és a kisfiú kezébe adja. - De aranyos! Pubika... - Simogatja, orrát beledugja a sűrű szőrbe.

- Tetszik?

- Nagyon. Olyan aranyos.

- Neked adom.

- Tényleg?

- Ha mondom! Viheted az akváriumot is.

- De jó!

- Elbírod?

- Persze. - Már át is öleli, szorítja magához.

- Aztán rendesen viseld a dolgát. Várjál, adok még magot, meg itt van egy fej saláta. Kicsit fonynyadt már, de megeszi. Amikor nagyon nedves a forgács, ki kell takarítani. Pormentes forgácsot tegyél alá. Nehogy megfulladjon...

Kiengedi a kisfiút. Szemmel követi, ahogy leér az első emeletre és eltűnik az ajtóban. Tíz perc sem telik el. Csöngetés. A kisfiú. Kezében hatalmas termetű kígyó, karvastagságú, húzza lefelé a gyerek cérnanyakát, hogy a fejét alig bírja fölemelni.

- Ez az enyém. Tessék megsimogatni.

- A frász kitör.

- Nem harap.

- Azt látom. Óriáskígyó, legföljebb megszorít. - Megsimítja. Elkapja a kezét. - Te gyerek, nehogy odaad Pubit ennek a dögnek!

- Á! Ő egeret eszik. Fehéret. A Pubit külön szobában tartjuk. A mamám köszöni szépen. És kérdezi, hogy van Hilda néni.

- Mondd meg, hogy jól. Lassan hazajön...

7

Kreuz otthon. Csöng a telefon. - Tessék... hogy ki? Bocsánat, alig hallok valamit.

- Szilvási Szidónia vagyok! Most már hall?

- Kezicsókolom, parancsoljon.

- Ön Kreuz Attila?

- Igen.

- A hirdetésre jelentkezem...

- Nagyszerű! A kegyed lakása?

- Terézváros... déli fekvésű. Csak a konyha északi.

- Utcai?

- Persze!

- A mienk udvari... és északi. Mindene.

- Hát... nem is tudom... esetleg jöjjön el hozzám... mondjuk holnap este. Nyolckor. Jó az magának?

- Hogyne. Csókolom a kezét.

8

Kora délután. Kreuz ásít, nyújtózkodik. Magában mormol. - Aludni. Aludni! Addig se baszogatnak. Nincs ennél csodálatosabb. - Kávét tesz a gázra. Rágyújt. Csöngetnek. Kinyitja a bejárati ablakot. Az ajtóban babos kendővel átkötött fejű fiatal férfi. Bokáig érő rózsaszín nejlonkabát. Haja vörös, szeplős arcát rőt borosta borítja. - Helló!

- Helló. Bocs.... ismerjük mi egymást?

- Bemehetek...?

- Jaj, elnézést... hát persze. - A konyhában ülnek. A fiú nem veszi le a kabátját. Cigarettázik. - Hát nem emlékszel? A kiadóban!

- Hol? - Kreuz fejét rázza. - A kiadóban. Mikor vittem a kéziratot.

- Rémlik valami. A lapkiadónál...

- Az, az. Azt hittem beszarok. Rizsáztak mindenfélét, hogy húzzak ki negyven oldalt, a többit meg írjam át. A regényemből. Bekaphatják. Te meg ott cipeltél valami szekrényfélét.

- Ja. Ott burcsáztam, mint anyagbeszerző. Fölemelő érzés volt.

- Volt?

- Na igen, mert kirúgtak. Megszűnt a kiadó is. Visszakaptad a kéziratot?

- Lófaszt. Még jó, hogy van egy másolatom. Fújhatnám föl magam. Egyébként olvastam tőled pár dolgozatot. Azért is jöttem. Lapot kéni csinálni. Ott aztán azt közölnénk, amit csak akarnánk. Na, mit szólsz.

- Baró. Csak lóvé nincs. Amúgy minden stimmel.

- Szponzorok, kicsim. Szponzorok.

- Szarnának ránk.

- Lehet. De kipróbáltad már?

- Soha. Nem szokásom fölnyalni a meleg csontig.

- Nem is kell. Én sem vagyok az a fajta. De mondok én neked valamit. Én is letettem a lantot. A munkanélküliben beiskoláztak. Kulturális menedzserképző. Na, ezt kapd ki. Ott vagyok a fazék körül. Érted, amit vakerálok? - A fiú fölpattan, karját széttárja, forogni kezd. Láthatóan vörösödik a feje. Nyaktól, fokozatosan fölfelé. Kreuz nézi, nézi, aztán rágyújt, de a másikat nem kínálja cigarettával.

- Nekem is nyomjál már egy blázt.

- Tessék. Itt a gyufa - pöcköli oda a dobozt. - Csak ülj már le mert elszédülök.

A vörös fiú leül. - Figyuzz ide! Jelentkezz te is! Aztán majd lesz valahogy...

- Én!? Menedzsernek? Mobiltelefonnal a fülemen rohangáljak?

- Az azért odébb van. Ez csak egy tanfolyás.

- Én nagyon elvont vagyok...

- Persze, persze! Szekrénnyel a hátadon.

- Kamu meló volt. Valamiből élni kellett. De ez még nem racionális gondolkodás...

- Iratkozz be és kész. Majd meglátod, hogy milyen baró buli lesz. Kiscsajok... és lejmra van az egész.

- Meglátom.

Fölállnak. Kreuz kikíséri vendégét. A vörös fiú pirulni kezd, kezét nyújtja. - Amúgy Gábor vagyok. Te meg Attila. Ugye?

- Ja. Baró. Oké. Honnan tudod a nevem?

- A kiadóban ismertek téged. Előadtad magad egy párszor. Azt beszélték, hogy balhéztál is. Anyáztál.

- Naná! Majd nem!

- Na, cső. Akkor találkozunk.

9

Este nyolc óra. Terézváros. Sikátor-keskeny mellékutca, a valamikori nyilvánosházak negyedében. Sarokház. Kreuz fölnéz az első emeleti két ablakra. A lehúzott redőny résein át fény kaparász, hogy kisurranjon a sötétségbe. Az utca, mint kijárási tilalomkor, oly üres. Kreuz benyit a bérház kapuján. Az első emelet körfolyosója. Vaksötét. Szeme csak lassan szokja meg. Az ajtóban díszelgő réztáblákat fürkészi. A harmadik ajtó. *Szilvási Szidónia színművész.* Kreuz a csöngő gombját érinti. Visszahőköl. Az előszobában gyullad a villany. Az ajtó megnyílik, vastag fénysáv zuhan a katlansötét udvarba. Fiatal lány lép ki, ke-

ze a zsebében, apró lépteinek cipőkopogása még sokáig hallatszik. Kreuz kivár. Leszalad a lépcsőn. Fölnéz az ablakokra. Az egyik sötét, a másikból halvány fény világlik. Visszarohan. Becsönget. Vár. Újra csönget. Hosszan. Aztán még egyszer. Öt perc is eltelik. Kreuz makacsul csönget és csönget. Neszezés. Kínos lassúsággal kinyílik a bejárat kisablaka. Szilvási Szidónia feje kandikál ki, haja kócos, de mosolyog.

- Bocsánat... művésznő... Kreuz Attila vagyok... és mára volt...

- Most nem jó... ne haragudjon.

- És holnap?

- Meglátjuk, Édesem, nem tudok semmit.

- Már úgy értem, hogy föl tetszene jönni hozzánk.

- Magukhoz? Nős?

- Nem, nem. Az édesanyám...

- Édesem... majd hívom. Csókolom.

Szilvási Szidónia becsukja a kisablakot. Kreuz reszket.

⑩

Gábor áll Kreuzék lakásajtajában, balján csinos kis fruska. Az előszobából a különös, meghitt, ugyanakkor félelmes hangulatú szobába látni. Mono-lemezjátszón sercegő lemezről ordít Rachmaninov második, C-moll zongoraversenye. A második tétel vége. A hangok beláthatatlan magasságokban. Kreuz pizsamafölsőben és alsónadrágban, kezében ceruzával. Vezényel. Hatalmas elánnal. Haja előrebukik, rázkódik, visszazuhan. Másodpercnyi szünet. Gábor tapsolni kezd. A lány is. Kreuz ijedten megfordul. Berobban a harmadik tételt nyitó hangzuhatag. Kreuz a kapcsolókhoz ugrik. A zene lehalkul. Zavarában fölkapja a kanapéra hanyagul hajított takarót, derekára tekeri.

- Hát te? Illetve...ti?

- Öregem, jobb volt, mint a Herbert von Karajan! - Gábor röhög. A lány unottan rágózik.

- Hogy te miket tudsz?

- Kamu vezénylés...

- Kamu, kamu. Mégis rámozdultál a ritmusra. Mintha kívülről tudnád.

- Tudom is. Ha kell, elfütyülöm. Nem nagy szám...

- Apám, el kellene menned a szponzorhoz.

- Jó, jó. Megígértem. El is megyek. Csak zűrök voltak anyámmal.

- Na, és mi volt Szidivel? - vigyorog Gábor.

- Mi lett volna? És egyáltalán, honnan tudsz róla?

- Fölkóstoltad, vagy nem? Egyébként te meséltéd a lakáscserét.

- Marha! - Kreuz megpróbál úgy állni, hogy a lány ne lássa.

- Csak nem szégyelled magad a lány előtt?

- Ugyan már! De még be sem mutattad...

- Kati. Most épp vele hajtok.

- Helló - A lány a kezét nyújtja. Minden ujján ezüstgyűrű. Halálfej. Csuklóján ezüst lánc. Nyakában hamis gyöngysor.

- Szervusz.

- Mi télakot veszünk. Oké? Intézkedj, mert megmogyorózlak - röhög Gábor, és a lány fenekére csap.

⑪

- Tiszteletem - húzza ki magát Kreuz és megáll az ajtóban. Érettségi öltöny feszül rajta, fekete, mintha gyászolná a múló időt. A zakó ujja majdnem könyékig fölszalad. Bokája is kilátszik. Fehér, vasalt ing, nyakkendő. Haja ápoltan csillog. A marketing osztály előadója lassan, méltóságteljesen áll föl. A sarokban, az íróasztal mögött dzsungelnyi növény burjánzik. Számítógép, három telefon. Dohányzóasztal, két forgófotel. - Foglaljon helyet. - szólal meg az előadó. - Hányra is volt megbeszélve?

- Mostanra.

- Áhá. Parancsoljon velem.

Kreuz föláll, hogy bemutatkozzon. Az előadó rá se néz, leül az egyik fotelba. - Na, üljön már le!

- Kreuz vagyok. Kreuz Attila.

- Kovács.

- Ahogy azt már telefonon megbeszéltük, önök szponzorálnának kulturális tevékenységeket.

- Hogyne.

- Hát erről szeretnék beszélni Önnel, ha van tíz perce rám.

- Hallgatom.

- Folyóiratot indítanánk. Bölcseleti, vallási lapot. Évente hatszor jelennénk meg. A legjobb koponyákat igyekszünk megnyerni...

- Értem. De mi ebből a bank haszna?

- Haszna? Hát... Talán a borítón hirdethetnének!

- Példányszám?

- Indulásnál ezernél többre nem gondoltunk. Tetszik tudni a Nyugat, annak idején jó ha öt-hatszáz példányban jelent meg. És micsoda írókkal...

- Ezer példány! De hát hol él maga? Ötvenezer alatt semmiképpen nem tudunk beszállni. Valami érdekesebb lapot indítsanak. Testépítés, egy kis szex, receptek, orvosi tanácsok, miegymás. Annak van ma keletje. Jó? Ha készen vannak a tervek, hívjon bátran! Ne késlekedjünk,

kollégám - nevet az előadó, lelkesen rázza Kreuz erőtlen jobbját. Az ajtóhoz kíséri.

⑫

Kreuzék bejárati ajtaja. Csöngetnek. A kilincset rázzák. - Rögtön! Az ajtóban Gábor barátnője. Rágózik. Kézfejével megtörli az orrát.

- Emlékszel rám?
- Hogyne. Gábor barátnője vagy.
- Voltam.
- Hogyhogy?
- Elegem van belőle. Link alak.
- De mi van vele?
- A pszichiátrián van.
- Te Jóisten!
- A! Nem beteg! Narkózik. Kemény drogos. Elvonózzák.
- Jézusom... - Kreuz összecsapja a kezét. - Akkor a lapból sem lesz semmi.
- Túró az egész.
- Azért mondd meg neki, hogy a szponzor nem ad egy fillért se! Úgyhogy elfelejthetjük az egészet. Meg tanfolyásra sem megyek. És gyógyulást!

⑬

Este nyolc. Kreuz izgatottan sétál a szobában. Negyed-kilenc. Rágyújt. Az asztalon édes sütemények, pár szelet zserbó, nápolyi. Napóleon konyak. Csiszolt, féldecis kristálypoharak. Fél kilenc. Kreuz az előszobában. Hátratett kézzel mered a bejárati ajtóra. Kinyitja a kisablakot. Hűvös szél bújik a nyakába. Cipőkopogás. Közeledik. Kreuz orrlyukai, mint az űzött vadé, kitágulnak. A nő tiszta fehérben. Még az átmeneti kabátja is. - Csókolom a kezét. Nem fázik?

- Bocsásson meg édesem, hogy kicsit késtem...
- Semmi baj. Bár már azt hittem, nem jön. Szabad a kabátját?
- Millióan voltak a szoláriumban. Szeretem, ha bőröm nem sápadt, mint egy halotté.

A szobában kisvillanyok égnek. Két falikar, negyvenes izzókkal. Állólámpa, nagy, rojtos ernyővel.

- Nagyon szépen laknak!
- Öröklött bútorok...
- A mamája?
- A Mamám... nos, ő kiment Csepelre. Van ott egy házunk...
- Akkor én megyek is.
- Hová gondol? Hát nem néz körül alaposabban?
- Nem illik. Tudja, engem nem így neveltek. Egyedül egy férfival.
- Ne tessék viccelni. Csak nem fél tőlem?
- Félni nem félek. De mégis...
- Parancsol konyakot?
- De csak egy kisujjnyit.

Kreuz tölt. Belekóstol, összerezzen. A színésznő apró kortyokban fogyasztja az italt. - Még egyet?

- Isten őrizzen! A fejembe száll.
- Akkor jöjjön. Megmutatom a fürdőszobát. - A nőt maga elé engedi, közben kikapcsolja az állólámpát.
- Jesszusom! - Csapja össze kezét Szilvási Szidónia. - Borzasztó!

Lilára mázolt állókád, szuszogó, fújtató gázbojler. A vécécsészében ezernyi hajszálrepedés fut szét. A kövezet öntött beton, ujjnyi rések mindenütt. A mosdóba csak hidegvíz ömlik.

- Fregoli is van - mondja Kreuz halkan.

A konyha. - Borzalom ez az olajláb. Ne is haragudjon, Attila drága, de szóba sem jöhet a csere. Itt mindent, de mindent föl kell újítani.

- Én mondtam a Mamának, hogy amíg üres a lakás, addig csináljunk meg mindent. Tetszik tudni, apám nővére élt itt, én meg be voltam jelentve. Akkor már öröklakás volt. Mindent eladtunk, elosztogattunk, és idejöttünk Csepelről. A Mama már nagyon szeretett volna normálisan fürödni. Nem lavórban. Meg melegedni. Gázkonvektor mellett. Odakint olajjal tüzeltünk. Még régebben szénnel. Ezért volt a nagy sietség.

- Megértem a kedves mamát, de engem is értsen meg. Az én lakásom nagyobb, frissen fölújított, utcai, jobb a fekvése. Nincs az a pénz, hogy erre elcserélném. Hol a retikülöm?

Kreuz bekíséri a szobába a színésznőt. Leoltja az egyik kislámpát. Már csak egyetlen negyvenes izzó világít. Az is elalszik. Kreuz átöleli a színésznőt. Finoman csókolgatja a száját. Szilvási Szidónia húzódzkodik. - Nem szabad, Attila drága... nem szabad. - Suttogja. Kreuz egyre erőteljesebben szorítja magához a nőt. Csókolóznak. A férfi keze lecsúszik a nő tomporán. Másik kezével a szoknya alá nyúl. - Nem lehet. Értse meg. Megjött. - Kreuz fölnevet. - Mit röhög, drágám? Azt hiszi, az én koromban már nem jöhet meg?

- Isten őrizzen; nem azon nevetek. A pechemen. Mindig így járok. Vagy hasonlóan. Kegyed gyönyörű. Nem hagyhat itt így.
- Hát mit csináljak magával?
- Hát... valamit ki kellene találni...

A színésznő leveti a kosztümfelsőt. Alatta kombiné. Melle feszül. Kreuz leül a kanapéra. Kigombolja nadrágját. Lábát szétveti. Minden

vére ágyékába tolul. Szilvási Szidónia letérdel, majd sarkára ül. Feje körkörösen mozog. Kreuz erőteljesen nyög. A nő hajába kapaszkodik. Fejét a falhoz támasztja. Szeme csukva.

-Jaj, Istenem! Édes jó istenem, jaj, áááá! - kiált Kreuz. A színésznő ügyetlen mozdulatokkal föláll, arca fölfújva. Kreuz maga mögé nyúl, kisvillanyt gyújt. - Hová szalad? - A színésznő a fejét rázza, kirohan a fürdőszobába. Vízcsobogás.

- Csak nem képzeli, hogy lenyelem?

Kreuz villámgyorsan fölkapja a nadrágját.

- Szép mérete van, nem mondom - mosolyog a színésznő.

Kreuz remegő kézzel rágyújt. - Köszönöm. Köszönöm szépen.

- Kis csacsi - borzolja Kreuz haját mindkét kezével a nő. - Most tölthet egy pohárkával. - Koccintanak.

- Szólíthatom Szidinek?

- Aminek csak akar.

- Mondja, Szidike, most, hogy munkanélküli... nem kellene átképző?

- Hát mi vagyok én drágám? Kisiskolás?

- Nem, dehogy. Csak...

- Tudja, mit mondok én magának? Hogy az egész nem érdekel. Úgy ahogy van. Emlékszik, amikor följött hozzám...

- Nagyon lassan tetszett kijönni...

- Maga, drágám, maga naiv kisfiú! Bennem volt a szeretőm.

- Bocsásson meg, nem tudhattam. Tényleg...

- Ugyan! Nem haragszom. Én voltam a hibás, hogy nem hívtam föl. De hát tudja azt maga! Ilyenkor az ember se lát, se hall.

- Jó, de a tanfolyam...

- Nem érdekel. A színészet sem. Eltart a szeretőm. Tíz évvel fiatalabb. Vállalkozó.

- Egy művész? Hogyan hagyhatja abba egy művész? Akkor az nem igazi...

- Nem vagyok igazi? Na, ez szép. Még, hogy nem vagyok igazi!

- Nem úgy értem. Mert egy alkotó sohasem képes abbahagyni.

- Hát mi nem vagyunk alkotók?

- Nem is tudom...

- Látott maga engem színpadon?

- Csütörtökön láttam a Szomszédokban. Takarította a vécét.

- Igen. Fölhívtak, vállalom-e. És miért is ne? Szerep, az szerep. Lassan harminc éve játszom. Maga nem láthatott. El voltam rejtve. Alaposan. Na, most mi változhat? Most, amikor a színházat is ki fogják végezni, nemhogy a színészt...

- Értem. De, hogyan lehet játék nélkül élni?

- Látja, ezt még nem tudom. Biztosan meg fogok őrülni. De ott van a kislányom. Majd neki játszom. Meg az unokáimnak. Ha lesznek.

Megcsörren a telefon. - Halló, tessék? Nem hallok semmit! Mama? Maga az, Mama?

A Mama telefonfülkében, mögötte zakatol a HÉV. - Attilám, holnap értem kéne jönnöd. Elég volt! Érted! Elég. Nincs már olaj. Megfagyok!

Kreuz a színésznőre pillant, mutatóujját szájára tapasztja.

- Jól van Mama. Megyek.

Mama: - De furcsa a hangod. Csak nem zavarlak?

Kreuz: - Ugyan már Mama, miért zavarna?

Mama: - Gyuri van nálad?

Kreuz: - Gyuri? Nem! Nem.

Mama: - Akkor valaki más. Érzem a hangodról. Egy nő!

Kreuz: - Az Isten szólna magából Mama! Volt itt egy nő. A csere miatt.

Mama: - Na? Cserél?

Kreuz: - Nem. Mama, ezt a lakást senki sem fogja elcserélni. Viszont van egy ötletem. Kimegyünk a Gyurival a jövő héten Csepelre. Fölmérjük, hogy mi a helyzet. Hirdetünk. És valahogy eladjuk azt a rozzant házat. A kapott pénzen, meg azért a lakásért már lesz utcaink. Jó?

Mama: - Eladnád apád házát? Nem szégyelled el magad?

Kreuz: - De. Mégsincs más megoldás.

Mama: - Nem kell értem jönnöd. Elvisz a HÉV. - Azzal lecsapja a kagylót. Kreuz nagyot sóhajt. A színésznő hátraveti a fejét, úgy nevet.

- Na, drágám, megkapta a magáét!

- Nem. Dehogy. Csak a Mamának az a fixa ideája, hogy a ház szent. Nem az ember, aki benne élt, hanem a ház. Meg, hogy meg kell nősülnöm. Meg az unoka. Olyan asszony kell neked édes kisfiam, aki ráncba szed! Ilyeneket mond. Az unoka meg azért kell, mert engem már nem babusgathat...

-Attila, drága, nekem mennem kell. Hívna nekem egy taxit?

- Persze. - Kreuz hosszan nézi a színésznőt.

- Mit bámul? Szeretem a fiúkat és kész! Na, nem... csak nem hiszi? Szerepért soha! Azt azért nem. Az egy másik műfaj.

- Szidike... találkozhatunk még?

- Nehezen édesem. Nehezen. Tudja, nagyon féltékeny a szeretőm.

(A befejező részt a következő számban közöljük.)

Dienes Eszter

ÜZENET LADÁNYINAK

Feléd mi újság? Hogy vagy?
Vannak-e lányok, angyalok?
Itt a munkás kocsmán sallang,
fáradt szegény és elhagyott.

Az Osztály rossz nótákat gajdol,
lőrére költ, nem futja többre,
szimfóniát szív, hurutja van
és zsebében kinyíló ökle.

Jöjj el közénk és álmodj újra,
minden sarkon egy lámpa ég;
lehet, hogy volt szeretőd egykor,
de ez ma már csak szóbeszéd

HÍR

Magyarországon
minden hetedik ember
depressziós.

Uram! Hetedik emberré nőttem
ki magam - változik a világ.
Apám is hetedik gyerek volt,
csak ő táltos, én meg mániás -

depressziós. De ez még mind kutyaszar,
melynek tövében szebben nő a világ!
Negyvennyolcéves koromra meglepett
felnőttkori epilepsziám.

Ugye, Uram, mi sohse voltunk jóba?
rámborítottál annyi-annyi gondot -
belerángattál minden szírbe-szarba,
hát erre varrjál gombot, Uram!

Ne mondd nekem, hogy próbára tettél,
kutya szokott próbálni, Uram!
Mondd azt, görögdinnyének néztél,
mi úgy hasad, akár a tudat.

Virág voltam én, Uram,
pillék landoltak rólam,
gyermekláncfű, az voltam;
nem tudom, mi történt, Uram.

TŰNŐDÉSEIM

❶

Mit suttog a hatalomnak a vágy,
szegényeknek a nincsen?
Kiből lesz főkomornyik,
és kiből isten?

❷

Bár nevet is adtak,
lett belőled polgár,
áldozat vagy te s nem
áldozati oltár.

❸

Egyszerre pajtás, egyszerre!
Mi lóg itt nekünk egyszerre?
A belünk lóg pajtás, azonnal
adjunk túl rajta haszonnal.

❹

Ezúton üzenem a szarrágó szórágóknak:
kalitkás díszmadár ne álljon rigónak.
Felborzolt kakadu mezős pacsirtának,
ne írjon másoknak, aki csak magának.

❺

Egy napig szeretnék gazdag lenni,
talán tudnék értetek
valamit tenni.

Tábori Zoltán

AKTAPIRAMIS

A sebhelyet Ibolya csuklóján egészen véletlenül fedeztem fel. Ibolyának aznap a szokásosnál is több gemkapcsot kellett szétszednie, az egyik beleakadt a karórájába, s ahogy dühödten rángatni kezdte, a csat kinyílt, az óra az íróasztalra esett. Akkor, egy villanásra, megláttam a sebet. Olyan volt, mint egy otromba, vörös gemkapocs, s ami még feltűnőbb: mintha az órája nem is esett volna le, napbarnított karján, csuklóján szinte világított hófehér nyoma.

- Jaj, vissza ne csatold! - emelkedtem meg ültömben, annyira megszoktam már, hogy előttem nincs rejtegetnivalója. - Imádom a napot sose látott női testrészeket!

Ezúttal azonban süketnek tettette magát.

- Istenem, de utálom ezeket a gemkapcsokat! - sóhajtozott, s talán hogy elterelje a figyelmemet, fél kézzel mellvarrása ráncait rendezgette. - Hogy mért pont hozzám jön mindig ez a kis ribanc!

A kis ribanc Salamon három-négyéves kislánya volt, aki már magától közlekedett az irodákban, és láncba fűzte az őrizetlenül hagyott gemkapcsokat. Ez nem volt tréfadolog, merthogy munkánkhoz sűrűn kellett a gemkapocs. Mégis jó képet kellett vágni a dologhoz: Salamon az egész emelet főnöke volt, főosztályvezető.

- Apja lánya - süllyedtem vissza számlakivonataim közé. - Ő is téged kedvel legjobban a brancsból.

A kis copfos elsősorban azoknak a gémkapcsait fűzte láncba, akik éppen nem tartózkodtak a szobában, de ha mindenki a helyén volt, valami tévedhetetlen érzékkel azokat választotta ki, akik újonnan jöttek, illetve már kifele állt a szekerük rúdja a Bankból. Olyan volt, akár a forgószél: egyik pillanatról a másikra megérkezett, nem köszönt, csak lecsapott, magához húzta a gemkapcsos dobozt, és már fűzte is méter hosszú, őrjítő láncait. Az apja se volt különb: amerre járt, megszaporodtak a fölösleges munkák, és a ráncok a homlokokon. És ez ellen nem lehetett tenni az égvilágon semmit.

Azazhogy valamit mégis.

- A papírhulladékot ne a kosárba dobd. Majd jön egy ember, aki elviszi.

A papírszemetet gyűjtő emberről belépésen napján hallottam először, és én is ugyanígy adtam tovább az utánam pár héttel belépő Ibolyának.

- Az a szemetes ember kiköpött olyan, mint a Salamon. Ha megkérdi nagy alázattal, viheti-e, majd azt mondjuk, amit ő szokott nekünk: „már éppen kérni akartam".

Ibolya felszabadultan kacagott. Tény, hogy a rettegett főosztályvezető koszos hajléktalanná züllése neki szolgáltatott volna legnagyobb elégtételt. Ibolyának Salamon szemében megbocsáthatatlan bűnei voltak: egyrészt, hogy ruhamániás volt, másrészt, hogy néha kiült az ablakba, harmadrészt, hogy munka helyett olykor beszélgetni szokott velem. Ráadásul Salamon számára mi ketten testesítettük meg a kétes egzisztenciát, kései pályamódosítót, aki nem akart már egészen apró gyermekkorától kezdve banktisztviselő lenni.

- Ne is törődj vele! - vigasztalgattam Ibolyát. - Gyermeteg lelke van: annak a copfját húzkodja, aki legjobban tetszik neki. Másképp ki se tudja fejezni az érzelmeit.

Mindketten a munkánkba temetkeztünk; *az* ablakon túl állhatatosan kongtak hozzá a Bazilika harangjai. Számok, számsorok, csupanagybetűk grádicsán ereszkedtünk egyre lejjebb; fehér és hűvös volt minden körülöttünk.

- Ha nem akarod, nem muszáj elmondanod.

- Mit? - emelte rám indigókék szemét Ibolya. - Mit nem muszáj elmondanom?

- Hát hogy miért hordasz még nudista strandon is órát a csuklódon.

- Soha életemben nem voltam még nudista strandon - húzta fel apró, amúgy is cseppet felfelé ívelő orrocskáját, és két napig nem szólt hozzám.

Aztán a harmadik napon váratlanul áthajolt az asztala fölött, és egy pillanatra űrlapjaimra fektette meztelen csuklóját.

- Mi ez? - pislogtam, de addigra már csatolta is vissza az órát.

- Harapásnyom. Gyerekkoromban megharapott egy mókus. Meg akartam simogatni. Veszett volt, majdnem belehaltam.

Egy darabig bámultam magam elé, pontosabban a legfelső hártyapapírra, amelyen még sejteni véltem meleg kis kézfeje lenyomatát.

- Veszett mókusok nincsenek - mondtam végül.

- Látod, ezért nem mutogatom senkinek. Senki nem hiszi el.

Amikor legközelebb ebédidőben kiült az ablakba, odamentem hozzá. Könnyű selyemszoknyájába bele-belekapott a szél, néha a combjáig kitakarta.

Odalent az utcán megálltak a férfiak, a bátrabbak füttyögtek is.

- Te is buta libának tartasz, igaz? - nézett rám szomorúan.

- Ostobaság - mondtam, és megfeleztem vele az uborkás szendvicsemet. - Inkább emlékeztetsz vadmacskára, mint libára, nem mondták még neked? Csak ne folyton azoknak akarnál tetszeni, akiknek nem tetszel.

- Buta liba vagyok - támasztotta meg felhúzott térdén az állát. - Buta falusi liba.

- Ostobaság - álltam egészen közel hozzá, nehogy kiessen. - Nagyszőllős nem falu, hanem város.

- Város? - Ibolya megrázta a fejét. Fülcimpája alatt aranyszín golyócskák csörögtek. - Én erdőben nőttem fel. Hiába vágták ki a fákat, hiába építettek a helyére lakótelepet... Város? Ott nem volt semmi ilyen.

És rálegyintett a házak-tornyok tengerére, s a mélyben az opálos utcaforgatagra. Monoton, ősz-ízű hangon magyarázott tovább.

- Kivágtak mindent, a mókusoknak nem volt hova menniük. Azt hitték, ezek a tízemeletesek frissen nőtt fák, mindenáron be akartak költözni. Felkúsztak a falon, beugráltak az ablakon, átmásztak a szellőzőrácson, keresztülrágták a redőnyt. Telehordták a lakásokat makkal, mogyoróval. Az emberek pedig agyonütötték őket.

A ruhaőrületévei is pontosan ez volt. Az ember csak állt döbbenten és nézte, mi akar ez lenni, hogy is van ez, és persze honnan. De a következő pillanatban legtöbben már csak azzal törődtek, hogyan szedjék le róla. Azt hiszem, ez volt az ő igazi tragédiája. Hogy semmibe vették: a ruháját, amit mond, őt magát.

- Aki tudta, irtotta őket. Puskával, sodrófával, féltéglával. Mindenféle csapdákkal. De ők csak jöttek és jöttek, hozták, dugdosták szánalmas motyóikat. Még évekkel később is lehetett találni könyvek lapjai közt vadrózsaágakat. És tobozokat a vázákban.

Mielőtt bármit mondhattam volna, bejött Salamon.

- Kisasszony, maga teret tévesztett. A Szabadság tér nem Rákóczi tér! Maga meg, fiatalember, legközelebb világoskék inghez sötétkék nyakkendőt vegyen fel! Már éppen kérni akartam.

Másnap a kis copfos az én asztalomról emelte el a gemkapcsokat. A nyelvét is kidugta nagy igyekezetében egy-egy bonyolultabb minta megalkotása közben.

- Mondd, nem kéne neked ilyenkor óvodában lenned? - kérdeztem tőle, de ennél tovább nem merészkedtem.

- Harmadszor dobja ki a gép a maguk anyagát, nem tudnának egy kicsit jobban odafigyelni?! - A kislány után rendszerint perceken belül megjelent Salamon is. - El kellene már dönteniük, mik akarnak lenni; hivatalsegédek vagy főelőadók!

Az idő pedig múlt. A mosdófüggöny mögött magasba nőtt a selejtezendő aktahalom, és mi gyakran elképzeltük a pillanatot, amikor majd eljön a foltos nadrágú szemetesember, aki szakasztott mása lesz a mindenkihez-van-egy-rossz-szava főnökünknek.

- De jó lenne már a képébe vágni, hogy „éppen kérni akartam"... - álmodozott az egész irodaszoba.

- Tudod, mit szeretnék egyszer, de nagyon-nagyon? - Ibolya néha minden ok nélkül bokán rúgott az asztal alatt: ez is egy ilyen pillanat volt. - Ruletten elveszíteni minden pénzem.

- Férjhez kéne menned - bandzsítottam rá. - Gyereket szülni. Otthagyni az albérletet. Költözz be valakihez!

Legföljebb huszonöt éves lehetett. Ha jókedve volt, a szemfestéket halászta elő a táskájából. Ha összeveszett a világgal, az arclemosót.

- Az albérlet a legrosszabb - mondta. - Élni másvalaki dolgai közt. Mintha nem is a magad életét élnéd. A barátnőim ruháival is pontosan ez van.

- Azért mondom, költözz be valakihez. Mondjuk, a Ferihez.

Vattát vett elő a fiókjából, és egy kis üveget. Nekiállt leszedni a lakkot a körméről. Acetonszagú lett minden.

- A Ferihez? Na nézd csak, már meséltem róla neked?

- Hajaj! Költözz a Ferihez.

- Ha vele vagyok, az idő csak úgy... eltelik. Igazán őt sem ismerem. - Hirtelen elnevette magát, kicsit hisztérikusan. - Hát hogy nézne ki, mondd, ha a másik kezemen is órát kéne hordanom?!

Aztán észrevettük, hogy Salamon ott áll fölöttünk. Csak állt és nézett, „megáll az eszem", sziszegte, és elment. Tulajdonképpen igaza volt, és mi akkor hirtelen arra gondoltunk, hogy talán nem is lesz olyan könnyű kinevetni, kigúnyolni azt a papírgyűjtő, hajladozó embert.

Az aktapiramis már derékig ért a kismosdóban, amikor a kollégák hozták a hírt, hogy az arbitrázsról épp most viszi el a papírszemetet a guberáló ember. Egy-két nap, és hozzánk is elér. Bólogattunk, igen, hát ezt is megértük, de igazán már nem tudtunk hinni benne, hogy az a doh- és írógép-szalag-szagú ember valóban hasonlítani fog örök ellenségünkhöz.

- Majd csak annyit mondjatok neki: már épp kér-

ni akartam... - kuncogtak a főelőadók, s volt, aki visongva nevetett.

Ősz fele járt, odakinn esett. Ibolya már hetek óta nem ült ki az ablakba, most mégis, mintha felfázott volna, a hangja fojtott és rekedt lett.

- Tudod, az a legérdekesebb, hogy csak a toronyházakat lepték el. A szalagházakra meg a földszintesekre rá se néztek. A fákat keresték. Vagy talán a felhőket.

Emlékszem, fehér ruha volt rajta, apró fekete levelekkel, ravasz fodrokkal a válla körül. Egészen biztosan kölcsönruha volt.

- Hát ez meg mi?

A hang a sarokból jött, a kismosdó felől. A Salamon hangja.

- Megáll az eszem, hát maguk is lusták kivinni a szobából a papírhulladékot?!

Nekem félig hátra kellett fordulnom. Ibolyának csak oda kellett néznie.

- Maguk, magukhoz beszélek! - üvöltözött Salamon. - Mit képzelnek, disznóól ez? Ha már nem veszik a fáradságot, legalább elvitethetnék a hivatalsegéddel! Vagy talán én vigyem el?

Hirtelen hangot váltott. Hétrét görbedt, válla közé húzta a fejét, széttárta mindkét karját, mézesmázosan kérdezte megint.

- Vagy talán én vigyem el? Mondják meg, esedezem, alázattal kérdem, megfoghatom és elvihetem?

Ekkor már tudtuk, hogy nincs megváltás, legföljebb abban bízhatunk, hogy előbb-utóbb főelőadók leszünk, és majd jönnek új, oktalan előadójelöltek.

Én már álltam is fel, de Ibolya ülve maradt, formás kis kezével az aktapiramis felé intett, és azt mondta:

- Már éppen kérni akartam.

Várdy Béla

A SZÁZADELŐ AMERIKAI-MAGYAR IRODALMA

Az első világháborút megelőző három évtized folyamán közel két millió magyar állampolgár, s azon belül mintegy hatszázötvenezer magyar vándorolt ki az Egyesült Államokba. E tömegkivándorlásnak sok oka volt. Legfőbb okai azonban a gazdasági tényezőkben keresendők. A kivándoroltak meghatározó részét ugyanis a hazai nyomor és reménytelenség nyomott, illetve a nagy iramban iparosodó Amerikai gazdasági lehetőségei vonzották át az óceánon. Igaz, hogy megérkezésük után ott is csak a társadalom legalsóbb rétegeiben, lenézett idegenekként helyezkedhettek el, azonban a jövőbeli lehetőségeik mégis azonnal megsokszorozódtak.[1]

Persze mindez nem könnyítette meg életüket, mely mindvégig igen nehéz maradt. Eletük nehézségeit még az is tetézte, hogy sok éven át távol voltak családjaiktól, a megszokott hazai környezettől, valamint a mégis csak hazának érzett Magyarországtól. Ennek következtében aztán idevonatkozó érzéseik sokszorosan meghatványozódtak. A család, a falu, az ismert környezet, és a mindig nagybetűvel írt Haza utáni vágy mindinkább központi helyet foglalt el érzés- és lelkivilágukban, mely tényt leveleikben és egyéb akadozó írásaikban is folyton kifejezésre juttatták. S ugyancsak kifejezésre jutott ez az érzés az akkor megszületett, és a hazaihoz mérten igen egyéni utakon haladó amerikai-magyar irodalomban is.

Ez egy olyan irodalom volt, amely a korabeli amerikai-magyar újságíráshoz hasonlóan - szintén szükségszerűen hozzá igazodott a kivándorolt tömegek életstílusához, lelki szükségleteihez, és szellemi nívójához. Ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy amíg a századforduló utáni Magyarországon megindult az Ady Endrétől, Krúdy Gyulán, Móricz Zsigmondon, Kosztolányi Dezsőn, Karinthy Frigyesen, József Attilán és Babits Mihályon keresztül egészen Radnóti Miklósig terjedő modern irodalmi irányzatok sokasága, addig az amerikai magyarság irodalmi ízlése lényegében megmaradt a másodvonalbeli Petőfi epigonok és még az azoknál is nívótlanabb versfaragók szintjén. Legjobb esetben legföljebb az Ady által Költőcske Mihályoknak [Szabolcska Mihály] nevezett poéták nívóján mozgott, de ott is a hazaitól teljesen eltérő témakörben, és mindinkább az amerikai környezetben kialakult sajátos amerikai-magyar nyelven.

És itt valóban csak költőkről beszélhetünk. A prózai- és a drámairodalom ugyanis mostohagyermekei maradtak az amerikai-magyar irodalomnak egészen a második világháború utáni évekig. Az írni-olvasni csak módjával tudó, és a mindennapi kenyérért állandóan keményen küzdeni kénytelen átlag amerikai magyarnak regényolvasásra egyáltalán nem volt ideje és igénye. A drámai vonatkozású szükségletei pedig teljesen kimerültek a *Ludas Matyi* és a *Piros bugyelláris* szintjén mozgó hazai, vagy azok alapján írott amerikai-magyar népművekben. Így hát az amerikai-magyar írók elsősorban költeményekben és rövid novellákban fejtették ki saját és

egyszerű emigráns népük érzelmeit és kemény mindennapi életük mozzanatait. És mindezt csak úgy mellékesen tették, a megélhetést biztosító kemény munka mellett.

Ezen írók-költők egyrésze papként szolgált, s amellett még tanítóskodott és szerkesztősködött is. Másrészük bányában vagy gyárban kemény fizikai munkával kereste meg kenyerét. Legtöbbjük azonban „újságcsinálással" foglalkozott. Ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy cikkírás mellett szerkesztőségekben dolgoztak, különböző magyar központokban újságokat képviseltek és terjesztettek, vagy pedig utazó ügynökként városról városra és bányatelepről bányatelepre járva gyűjtötték az újság-előfizetéseket, árulták a kalendáriumokat és évkönyveket, valamint az amerikai magyar irodalom szerény termékeit - beleértve saját verseskötéteiket is.[2]

Az amerikai-magyar írószerkesztők, vándorpoéták és olvasóik legtöbbjét a népies nemzeti érzés (kossuthista nacionalizmus), a hagyományos költészeti forma (kizárólag rímes vers), és a hasonlóan hagyományos etikai rendszer (elsősorban az ún. „keresztény erkölcs") jellemezte. Ez persze nem vonatkozik a teljesen külön világban élő szocialista munkásköltőkre, akik inkább a nemzetköziséget és a munkásigényeket feszegették. Azonban az ő költészeti formájuk is hagyományos volt, és minden nemzetköziség ellenére is az is telítve volt a honvágy gondolatával.[3]

A századelő és a két világháború közti kor amerikai-magyar költőinek a művei alapján kétségtelennek tűnik, hogy legtöbbjüket nem a valódi költői véna, hanem a nagy idegenség, a haza és család utáni vágy, a fájó hiányérzet, valamint az idegen világ keservei közt hirtelen kitört megnyilatkozási óhaj tette költővé; épp úgy, mint fél évszázaddal később egypár „ötvenhatos" költőt is, akiknek a Rákosi-kor meghurcoltatásaiból fakadó szellemi nyomor adott költői ihletet. Persze mindegyiknek volt azért egy kis veleszületett költői vénája, amely a megfelelő szellemi élet közepette minden bizonnyal jobban kifejlődhetett volna. Ilyen jellegű szellemi élet azonban, az amerikai-magyar világban - a bányák és acélkohók füstös árnyékában, ahol a puszta életbemaradás is küzdelmet jelentett - sehol sem volt föllelhető. Az élő magyar szellemi élettől elszigetelt amerikai magyar költők tehát légüres térben éltek és még a fiatalon jól indultak is egy bizonyos ponton megrekedtek. Sőt, legtöbbjük egy idő után még vissza is fejlődött. [4]

Ez a megrekedés és visszafejlődés annál is inkább bekövetkezett, mivel ezeknek a magyar nyelven író és a kis amerikai-magyar világban működő literátoroknak semmiféle kapcsolatuk nem volt az angol nyelvű amerikai irodalommal, még annyi sem, mint a hazaiaknak, akiknek legjobbjai legalább fordításban ismerték az angol-amerikai irodalom gyöngyszemeit. Egy-két főleg angol nyelven működő írón és műfordítón kívül tehát - mint például Löw Vilmos (1847-1922) [5] és Reményi József (1891-1956) [6] - ezeknek az amerikai-magyar költőknek semmi közük sem volt a korabeli amerikai irodalomhoz, arról tudomást sem vettek. Sőt, mivel angolul alig-alig olvastak, még a jelesebb művelőit is csak hallásból ismerték.

Élményviláguk is sajátos volt, hiszen teljesen összefonódott a sziget jellegű amerikai-magyar élettel, valamint a hazulról hozott s közben erősen fölnagyított és romantizált emlékekkel. Tehát írtak a maró honvágyról, az egyedüllét és a tehetetlenség érzéséről, a szűkebb pátriájuk és a családjuk elvesztéséről, a romantizált, meghurcolt és később megcsonkított hőn szeretett Hazáról, illetve e Haza vélt vagy valódi ellenségeiről (a Habsburgokról, majd a háború után létrehozott kisantant államokról), az emigráns munkásélet nyomoráról, az ipari társadalomban tapasztalt gazdasági kizsákmányolásról és lelketlenségről, az angolszász világban állandóan lelküket mardosó kisebbségi érzésükről, a bizonytalan jövőről, majd a bennszülött második nemzedék elamerikaisodásáról és várható elvesztéséről.[7]

Ugyancsak írtak az emigráns gettóélet furcsa jelenségeiről, a burdosházak [munkásszállások] természetellenes belső életéről[8], az egyedül tengődő fiatalemberek testi-lelki nyomáráról, *az* állandóan emberéletet követelő, gyakori kohó- és bányaszerencsétlenségekről, a szükség-teremtette közösségi életükről, intézményeikről, hazafias és kulturális rendezvényeikről, és természetesen önmagukról, saját nehéz életükről, elért eredményeikről, és kielégítetlen álmaikról, vágyaikról.

A jelzett fél évszázad folyamán több tucat „jeles" író és költő működött Amerikában, akik közül a legnépszerűbbek és legismertebbek talán a következőek voltak: Pólya László (1870-1950), Kemény György (1875-1952), Szécskay György (1880-1958), Szabó László (1880-1961), Tarnócy Árpád (1884-1957), Rácz-Rónay Károly (1886-1927), és Szarvas Pál (1883-1938) - az utóbbi azonban elsősorban, nem mint költő, hanem mint az egyszerű magyarok mindennapi életének rigmusfaragó mestere.[9]

A fölsoroltak valamennyien 1870 és 1886 között születtek és a korán elhunyt Rácz-Rónay Károlyon és Szarvas Pálon kívül mind 1950 és 1961 között haltak meg, s ismét az utóbbi kettőn kívül átlagban hetvenhét és fél évet éltek. Viszonylag tanult és művelt emberek voltak. Kettő közülük (Pólya és Tarnócy) birtokos nemes családból származott, kettő jogot végzett (Pólya és

Rácz-Rónay), egy pedig református teológiát (Szabó). Egy joghallgatóként (Tarnócy), egy bölcsészhallgatóként (Szécskay), egy katolikus teológusként (Kemény), s egy pedig érettségi vizsgával (Szarvas) hagyta ott Magyarországot.

A hetük közül csupán ketten érkeztek előre megfontolt szándékkal Amerikába. Szabó László 1907-ben református lelkészként, a Magyar Egyetemes Református Konvent megbízásából a New Brunswick-i református magyarok lelkigondozására, Rácz-Rónay pedig szintén a század első évtizedének vége felé fiatal diplomataként és újságíróként került az Egyesült Államokba. A többiek mind valami elől menekültek. Kemény a számára mindinkább elfogadhatatlan cölibátussal járó katolikus papi pálya elől 1896-ban, Pólya valamiféle kártyaadósságból és szerelmi ügyekből származó családi tragédia elől 1903-ban, Szarvas a ránehezedő osztálytársadalom és megélhetési gondok elől szintén 1903-ban, Szécskay egy Ferenc József-ellenes agitációból származó börtönbüntetés elől 1904-ben, Tarnócy pedig valamiféle „becsületbeli ügy"-ből fakadó nehézségek elől 1911 -ben.

Ugyanez elmondható a korabeli amerikai-magyar szellemi emberek legtöbbjéről, beleértve az írókat, költőket, újságírókat, szerkesztőket, sőt még a papi pályán működő egyének jelentős részét is. Abban az időben ugyanis kevés oly szellemi ember vándorolt ki Amerikába - ebbe a címeket, diplomákat és szellemi érdemeket akkor még alig-alig értékelő világba -, akinek nem kellett jönnie. Ez azonban mit sem változtatott azon a tényen, hogy ezek a tanultabb szükség-menekültek épp úgy szenvedtek a hazátlanság érzésétől, mint az egyszerű gazdasági kivándorlók, akiket a kenyér utáni harc és a feudális társadalmi maradványok űztek ki hazájukból. Ennek következtében a „haza utáni vágy" a leggyakrabban visszatérő motívuma írásaiknak.

A föntieken kívül még szokták emlegetni Rudnyánszky Gyulát (1858-1913), Baja Mihályt (1879-1957), és Rickert Ernőt (1887-1947). Az amerikai magyarság körében azonban egyikük sem lett oly népszerű, mint a fönt említett hét költő. Rudnyánszky és Baja esetében ez részben annak tudható be, hogy ők mindössze egypár évet töltöttek Amerikában. Rudnyánszkynak ott léte alatt (1905-1912) csupán egy verses kötete jelent meg és sehol sem tudott meggyökerezni. Újságíroskodott New Yorkban, Cleveland-ben és Chicagóban, de képtelen volt hozzáigazodni az amerikai-magyar újságírás követelményeihez. Érzékeny költeményei sem az amerikai munkáslélekhez szóltak. Ennek következtében írásai nem igen tudták megkapni a gyárban, acélkohókban, bányákban robotoló emigráns tömegek figyelmét.

Baja Mihály református pap volt és rövid amerikai léte alatt (1908-1914) Connecticut állambeli Wallfordban, majd a Pennsylvania-i McKeesport-ban szolgált. Költészete a vallásos és hazafias érzéseknek a vegyülete, azonban amerikai tartózkodása idején egyetlenegy önálló kötete sem jelent meg. Amerikai vonatkozású költeményeit is Debrecenben adta ki, s így inkább nevezhető magyar, mint amerikai-magyar költőnek.

Rudnyánszkyval és Bajával szemben Rickert Ernő Amerikában élte le élete nagy részét (1906-1947), de katolikus papi hivatása (1912-1947) és a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* főszerkesztése mégis más jelleget adott kötészetének. Költeményeit a hagyományos magyar nemzeti szellem jellemezte, de mint egyik kritikusa megjegyezte, ezeket a verseket „kevés költő lendülettel" írta.[10] Legmaradandóbb érdeme, hogy 1920-ban megszerkesztette és megjelentette Amerikai magyar költők cím alatt az első amerika-magyar költői antológiát.[11]

Hazátlanság és honvágy érzése

Pólya László például a két haza között szenvedő magyarokról így ír „Magyar sors" című versében, az 1917-ben megjelent *Felhők* című kötetében:

Melyet ősapáink vére öntözött,
Könnyel öntözik ma a rögöt.
Hol kék ég ragyog a zöld vetés felett,
Nem ad a magyarnak a föld kenyeret.

Árva lett az asszony, árva a gyerek,
De legárvábbak a vándor-emberek.
Robotol az ember, amíg lelke van
S a magyar, két honban lett boldolgtalan![12]

Szécskay ugyanezt így mondja el Idegen világban (1910) című első amerikai munkájának „Vándordal" című versében:

Ha majd - évek multán - hazajutok újra,
Oda, honnan sírva keltem vándorútra:
Lesz-e, aki köszönt..., lesz-e aki vár rám?
Nem kell-e majd járnom ismeretlen árván
Hazám szentelt földén?...

Akik megsirattak... s a szívükbe zárva
Évekig reméltek a jöttömre várva:
Örülnek-e majd, hogy ismét hazatértem?
Nem leszek-e akkor elfeledve régen
Hazám szentelt földjén?....[13]

A haza és a szülőfalu képe, a szűkebb pátria szomorú emléke, szinte szünet nélkül üldözte a száműzötteket, s az amerikai-magyar költők is állandóan megsiratták az elveszett hazát. Tarnócy Árpád például íly szavakkal siratja a múltak, s szűkebb hazáját, a Palócföldet, „Hír jött a falumból" című rövid költeményében:

Hír jött a falumból // Szép sorra megírták,
Hogy az ipolyréti // Füzeseket irtják,
Hogy sok kukorica // Termett most az ősszel,
Majd kétannyi, mint az // Elmúlt esztendőben.

Megírták, hogy Mirza // Kötőfékbe hágott.
Elsántult egy kicsinyt // De állja a hámot.
Hogy a húgocskáim // Iskolába járnak
S nemsokára ők is // Verseket firkálnak.

Elolvastam tízszer, // Elolvastam százszor -
S úgy elsírok ezen // A pár sor íráson,
Mintha minden sorból // Csak bánat fakadna.

Pedig Isten tudja // Mi rossz hír van abba',
Hogy az Ipolyréten // Irtják a fűzfákat
S hogy a húgocskáim // Iskolába járnak.[14]

Ugyanez a szorongás, ez a hazavágyódás hatja át Kemény György lelkét is a „Magyar ünnepnapon" című versében:

Szegény szülőföldnek szűkös a kenyere,
Fiai ezrenkint vándorútra kelnek.
Elnyeli őket a népek nagy tengere,
De ég titkos vágya a magyar kebelnek.
Távoli kékségből,
Csillagfényes égből
Ha lehull a csillag, megrezzentek tőle:
"Lesz-e a magyarnak boldogabb jövője?!"[15]

"A vándormadarakhoz" című versében viszont e hazavágyódáson kívül egyúttal Trianon átkát is elsiratja:

Síró szelek szárnyán // Kik messzire szálltok:
Miként is fogad majd // A szülőhazátok,
- Az édesanyátok?!

Hogy elhagytátok a // Régen rakott fészket:
Koszorúban álló, // Egetverő bércek
Magyar földre néztek.

Most: az ősi fészken // Úr a - kakukmadár...
Bakacsinos gyászban // Sír a magyar határ...
Mellén durva had áll...

Vándorló madarak! // Mikor hazaszálltok:
Régi határoknál // Lesújt a nagy átok,
- Özvegy az anyátok.[16]

Szabó László, amerikai-magyar lelkész létére úgy fejezte be Arany Jánosnak „A hun király" és „Csaba királyfi" hősköltemény ét, hogy azok nyelvezetét igen nehéz megkülönböztetni az eredeti Arany-eposzoktól. Az alábbi honvágyversében, egy valódi magyar kálvinista módra, összeköti a hitét a magyarsággal, az amerikai magyar templomot a szülőhazával. Nyelvezete kifinomult, s talán az összes korabeli amerikai-magyar költő közül elsősorban ő közelíti meg legjobban a klasszikus magyar költészet esztétikai magaslatát. Így például „A magyar templom" című versében:

Honvágy dúlta lelkemnek mécse
A bujdosásban hogyha eltört,
Ránézek szürke templomomra
És felkiáltok: Ez magyar föld!
Miért nem vihetlek át hazámba,
Könnyek közt épült Istenháza![17]

A gyár, a bánya, és az érckohó

A hazavágyódás, a nemzeti fájdalom, a nagy idegenségtől való rettegés mellett az amerikai-magyar költők második nagy témája az a velőt kiszívó munka, melybe a kivándoroltak százezrei csöppentek bele hirtelenül és váratlanul, amelyre nem voltak fölkészülve, s melyből sokan sohasem tudtak kiszabadulni. A bánya, az érckohó, a vasgyár úgy beleívódtak az életükbe, hogy azok szinte eggyé váltak az emberekkel. A bánya- és kohószerencsétlenségek szinte mindennaposak voltak, amelyek aztán ezreket öltek, nyomorítottak, bénítottak meg, tettek özveggyé vagy árvává idő előtt. Sőt, voltak olyan esetek is - így például a pittsburghi Homestead acélművekben -, amikor a reménytelenül összeégett, de még mindig életben levő szegény magyart egyszerűen bedobták az olvadt acélmasszába, hogy örökre eltűnjék minden porcikája, s azzal együtt minden bűnjel és minden felelősség. Ezek az összeégett, majdan semmivé vált egyszerű emberi testek edzették, nemesítették, erősítették Andrew Carnegie iparmágnás kohóiból származó acélt nagy Amerikában. Beleépültek az abból készült hidakba és felhőkarcolókba, mint egykor Kőmíves Kelemen hites feleségének, szerelmes hitvesének teste magas Déva vára falaiba.

Az egyik legmegrázóbb leírása az ilyen emberölő gyári munkának Kemény György „South Bendi köszörűsök" című versében van megörökítve:

Nagy, fekete gyárban zuhog a kalapács,
Veszettül kattognak a rohanó gépek;
Véres verítékkel vonszolják a vasat
Megfeszített izmú, kormos képű népek.

Pokoli hőségben ördög-fiak gyanánt,
Olvasztják a vasat jó magyar emberek;
Olajos arcukról csurog a verejték,
Míg az én szememből titkon a könny pereg.

Görnyedező háttal élezik a vasat,
Alig is figyelnek már a magyar szóra;
Néma bűvöletben csak a vasat látják,
Mely tüzes szikrákban halál magvát szórja.

Zúgó-morgó gyárban a pokol előttem,
Kohók tüzében a lelkek kínját látom.
Fojtogat valami és belém szorítja
Haragos lelkemben megszületett átkom.

***

Tágas, téres rónaságon
Szántóvető ballag.
Barázdákban hasadozik
Előtte a parlag.
Miért sír az ekevasa?
Ne is kérdezd tőle:
South bendi köszörűsök
Lelke sír belőle.[18]

A fönt leírt gyári munka kegyetlen életstílust jelentett a naphoz, a szellőhöz, és a szabad mezőkhöz szokott magyar kivándoroltak számára, mégis egypár lépcsővel fölötte állt az acélkohóik és a bányák világának. Mindkettőről sokat írtak a korabeli magyar lantosok, akik olykor saját, legtöbbször azonban közeli magyar testvéreik bőrén tapasztalták a szén, az érc, és az acél emberölő erejét. A bányába kényszerített egyszerű magyarok helyzetét például Rácz-Rónay így írja le egy 1910-ben megjelent versében. E leírásban azonban az a sokat hangoztatott vád is benne van, hogy míg az emigránsok buzgó szerelemmel csüggenek a régi hazán és a hazaiakon, az Óhaza bizony legtöbbször tudomást sem vesz idegenbe kényszerült gyermekeiről:

Megint a bánya! És megint a bánya!
Irtózatos sors, keserű kenyér!
Nyitott sírjába életért leszállva,
Nem tudjuk, a halál mely percbe ér.
Mondják is otthon az elköltözőnek:
Testvér, ne menj! Mert vissza sohse jönnek,
Kik mennek a kőszén odúiba,
Egy temető egész Amerika!
De a magyar mégis elindul,
Szeme homályos sok hazai kíntól.
Csordultig áll bánattal a szíve,
Így kell hazulról útra kelnie.[19]

A szinte hetente megismétlődő bányarobbanások sok ezer áldozatot követeltek. Voltak, akik azonnal meghaltak, voltak akik hetekig vergődtek, mielőtt kiszenvedtek és voltak akik nyomorékként életben maradtak és aztán koldusként keresték kenyerüket - irigyelve azokat, akiket azonnal agyonvert a bánya. Sokan közülük hazamenni sem mertek, hisz kinek kellett volna otthon egy nyomorék. Olykor meg sem merték írni szomorú sorsukat a hazai szeretteiknek. Hitegették őket, mint tette Szécskay György hasoncímű versében Talyigás Kis Péter:

Talyigás Kis Péter egyszer csak elindult
Nagy Amerikába.
Jólelkű magyarok hamar beszerezték
A szenes bányába.
A második héten Talyigás Péternek
Ott maradt a lába.

Koldus lett belőle, gyámoltalan koldus,
Olyan világ terhe.
Idegen országban, fiatal korában
Jaj, de meg van verve!
Bús sorsát megírni a feleségének
Ugyan hogy is merje?!

Ha az asszonyának levelet írt néha,
A sorsát dicsérte:
"Jó módom van itten, nem dolgozom ingyen,
Megfizetnek érte"...
És a könnye hullott dicsekvő koldusnak
Mindegyik levélre.[20]

A kik meghaltak, akár azonnal, akár hosszú szenvedés után - ha volt barátjuk, ismerősük - a bánya- vagy ipartelep-környéki temetőkbe kerültek. Ha pedig nem volt senkijük, akkor a közeli tömegsírok egyikébe. Az Egyesült Államok északkelet iparvidékének temetői zsúfolva vannak pusztuló magyar sírokkal, melyek legtöbbje egy-egy külön emberi tragédiát, egy-egy tragikus életet takar. Egy ilyen sírkertről énekel

Kemény György a „Bluefieldi temetőben" című versében:

Bluefieldi temetőn sírgödröket ásnak...
Hej, mennyi gödör kell sok szegény bányásznak,
Kiket haragjába'
Megfojtott a bánya...
De magyarok voltak, hát senkise bánja!..[21]

A századvég és a huszadik század első felének amerikai-magyar irodalma nem szült nagy irodalmi műveket, de igen fontos társadalmi szerepet töltött be. Bizonyos megnyugvást és szellemi kielégülést adott a nyomor vagy személyi tragédiák következtében hazájukból kivetett embereknek. Szerzőik több szerepet töltöttek be. Írtak, újságokat szerkesztettek, könyveket terjesztettek, igen sokszor fizikai munkát is végeztek. Ugyanakkor az egyszerű amerikai-magyar nép szószólói, hangadói, gyámolítói, és váteszei is voltak. Magyar szempontból e szerepek közül egyik sem volt fontosabb, mint a magyar nemzeti érzés és hazához való ragaszkodás művelése, mely nélkül még a fönt leírtaknál is keservesebb élete lett volna a hazájuktól és megszokott környezetüktől elszakított kényszer-emigránsoknak. Ezt a szerepet nem lehet eléggé értékelni. Ezt az általuk egekig magasztalt Haza még mindig nem vette észre. Ezzel az elismeréssel még mindig tartozik ezeknek a mostmár túlvilág irányain verselő-éneklő egyszerű amerikai-magyar kobzosoknak.

Jegyzetek

1. A dualista kor magyar kivándorlásával kapcsolatban lásd a következő munkákat: Kende Géza. Magyarok Amerikában. Az amerikai magyarság története. 2. köt. Cleveland: A Szabadság kiadása, 1927; Emil Lengyel. Americans from Hungary. Philadelphia-New York: J. B. Lippincott Company, 1948; Rácz István. A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon, 1849-1914. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980; Puskás Julianna. Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880-1940. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982; Steven Béla Várdy, „The Great Aconomic Immigration from Hungary, 1880-1920", in Society in Change: Studies in Honor of Béla K. Király, szerk. S. B. Várdy és A H. Várdy. New York: East European Monographs, Columbia University Press, 1983, pp. 189-216; Steven Béla Várdy. The Hungarian-Americans. Boston: Twayne Publishers, 1985, pp. 18-68; és Várdy Béla, „Az emigráns 'burdosházak' [munkásszállások] világa századforduló Amerikájában", in Forrás (Kecskemét), 1999, kiadás alatt.
2. Az amerikai-magyar irodalommal kapcsolatban lásd a következő műveket: Csorba Zoltán, Adalékok az amerikai magyar irodalom történetéhez. Pécs: Dunántúli Könyvkiadó, 1930; Könnyű László, Az amerikai magyar irodalom története. St. Louis, Missouri: Amerikai Magyar Írók Munkaközössége, 1961; Leslie Konnyu [Könnyű László], A History of American Hungarian Literature, 1583-1987. St. Louis, Missouri: American Hungarian Review, 1988; Bán Oszkár, „Az amerikai magyar költészetről", in Irodalomtörténet, 58. évf., 3. sz., 1976, pp. 697-711; és Béládi Miklós, Pomogáts Béla, Rónay László, A nyugati magyar irodalom 1945 után. Budapest: Gondolat Kiadó, 1986.
3. Kovács József, A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban, 1920-1945. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977, pp. 7-92.
4. Az amerikai magyar irodalom rövid modern összefoglalójára lásd: Várdy Béla és Várdy Huszár Ágnes, „Az amerikai magyar irodalom múltja és jelene", in Magyar Napló, 9. évf., 5-6. sz., 1997 május-június, pp. 27-31.
5. Löw Vilmossal [William Loew] kapcsolatban lásd: Vasváry Ödön, „Loew N. Vilmos emlékezete", in Vasváry Ödön, Magyar Amerika, szerk. Gyuris György. Szeged: Somogyi-Könyvtár, 1988, pp. 151-154; Zsidó Lexikon, szerk. Ujvári Péter. Budapest: A Zsidó Lexikon kiadása, 1929, p. 544.
6. Reményivel kapcsolatban lásd Keresztury Dezső, „Az amerikai magyar író. Reményi József", in Magyar Szemle, 34. köt., 1938 szeptember-december, pp. 157-164; és Joseph Reményi, Hungarian Writers and Literature, szerk. August J. Molnár. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1964, pp. viixi.
7. Egy amerika-magyar fraternális egyesület harcával kapcsolatban az elamerikaisodás veszélye ellen lásd: Várdy Béla, „A magyarság megtartásáért. Verhovay Testvérsegítő Egyesület", in Forrás (Kecskemét), 23. évf. 3. sz., 1991. március, pp. 63-69, és Steven Béla Várdy, „The Verhovay Fraternal Association's Efforts to Perpetuate Hungarian National Consciousness among its Native-born Members, 1930s-1950s", in Hungarian Studies (Budapest-Bloomington), 7. évf., 1-2. sz, 1991-1992, pp. 161-170.
8. A burdosházak működésével és belső életével kapcsolatban lásd: Várdy Béla, „Az emigráns 'burdosházak' [munkásszállások] világa a századforduló Amerikájában", in Forrás, 31. évf., 1999, pp., ?, kiadás alatt.
9. Ezekre a költőkre lásd a következő műveket: Csorba, Amerikai magyar irodalom, pp, 17-46; Könnyű, Amerikai magyar irodalom, pp. 22-44; Bán, „Amerikai magyar költészetről", pp. 699-705; Várdy Huszár Ágnes, „Az amerikai magyar irodalom kezdetei. Pólya László költői arcképe", in Magyar Hírek, 25. évf., 2. sz., 1982. január 23, p. 14; és Mitrovics Gyula, „Szabó László. Arany 'Buda halálá'-nak folytatója", in Szabó László, Csaba királyfi. Hun rege. Nagykőrös: Arany János Társaság, 1932, pp. vii-xxi.
10. Csorba, Amerikai magyar irodalom, p. 29.
11. Lásd Amerikai magyar költők, szerk. Rickert Ernő. Budapest: A magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi R. T. Kiadása, 1920.
12. Pólya László, Felhők, Cleveland: A Szabadság nyomása, 1917, p. 46.
13. Szécskay György, Idegen világban. Versek és dalok. A Holt ország és egyéb elbeszélések. New York, 1910, p. 10.
14. Rickert, szerk. Amerikai magyar költők, p. 59.
15. Ibid., p. 24.
16. Ibid., p. 55.
17. Szabó László, A te gyöngyeid. Nagykőrös: Híradó Nyomda, 1939, p. 101-102.
18. Kemény György, Élet könyve. Book of Life, 1892-1942. Kemény György 50 éves költői jubileumára. Detroit, Michigan: Amerikai Magyarság, 1942, pp. 157-158.
19. Rickert, szerk., Amerikai magyar költők, pp. 89-90.
20. Ibid., pp. 90-91. Kis változással: Kemény, Élet könyve, p. 211.
21. Rickert, szerk, Amerikai magyar költők, pp. 84-85.

Nyári László

EGY IRAKI KISFIÚ ÉNEKE

az ég magasában
repülőgépek zúgnak
a horizont felé
szebbek ők az éjszakai
robbanásoknál
a műszerpulton egy
szeplős kisfiú képe
a sisakból néha
rápillant a szempár
milyen szépek ezek
a repülők
ha integetnék nekik
apám megverne
bezárna
így csak nézek utánuk
a horizont mögé
nézem ahogy hozzák viszik a reményt
látom amint leereszkednek
a tenger kékjében
lassan oldódó acélszigetekre
szívem együtt dobban
a hozzájuk rohanó lábak
robajával
holnap talán rakéták is jönnek
süvítve szikrázva
szétszórják a kínt
a rémületet és az örömöt
hogy még mindig élünk
szeretem hallani a nők
rémült sikolyát
s nézni, hogy erős férfiak
mily parányi-nevetségesek
amint öklüket rázzák az ég felé
ó Uram dicsőség ind
a gyilkosoknak
mert nélkülük elvész
a jóknak reménye

Nyírfalvi Károly

SZERELMES LEVÉL

A mélyponton találsz el, lelsz rám, úgy lesz jó, lesz rossz. Miféle szájízzel ébredsz gyülevész vagy mosolyos álmaiddal eltelvén. Gondolsz-e rám? Önző vagyok, lásd, mint bármely szerelem.
Nagy tágranyílt szemmel ébredek, fel is kelek s visszazuhannék mindjárt. Bejárom a szobákat, letakarom a tükröket. Szemedbe nézek ezentúl, ott keresem magam, vagy pillantásodban vizsgálom lázam, józan őrületem jeleit. *„Nincs bennünk senki, ami nem mi* volnánk." Mi itt belül, mind én vagyok. Feladom magam, nem mint levelet szokás, vagy nem mint cinkos áruló. Leszek immár részed, mint észrevétlen fény honolsz bennem mindenütt. Legyek otthonod, légy a menedékem.

A mélyponton találsz meg, nekem úgy lesz jó (úgy lesz rossz), mindegy, ne légy egyedül, s legyek valakivel, épp veled, és tudom, senki mással most már, így jó... Mint kifordított, levetett kabát, mely a lelket (jótékonyan) nem takarja tovább, olyan a mondás: én itt belül, mind mi vagyunk.(!)

Ágh Edit • Galambröpte

Bohár András

AMI LÉNYEGES, AZ ZÁRÓJELBEN... II.

Az Iskola a határon befogadásának irányairól

(kultuszteremtés és esztétikum a nyolcvanas években: az immanencia tartományai 3.) Mint már írásom előző részében jeleztem, a hetvenes évek végétől számíthatjuk azokat a jelentős befogadási-kritikai olvasat-módosulásokat, amelyek valóban fordulatot hoztak az *Iskola a határon* immanens esztétikai értékeinek megmutatásában. Ennek két irányát is végigkövetjük. Az egyik a kultuszteremtés különböző jegyeihez kapcsolódik (1981-es Mozgó Világbeli laudációk, és az író 1990-ben bekövetkezett halála kapcsán született megemlékezések), ahol természetesen megtalálhatjuk az esztétikai mozzanatokat is, de ezeknek az intencionáltsága más irányokat mutat. Ezzel párhuzamosan megjelenítjük azokat a tanulmányokat, amelyek elsősorban az irodalmi-művészeti világértelmezés különböző lehetőségeit rekonstruálják Ottlik könyvével összefüggésben (Balassa 1982, Rónay 1987 Györffy 1990,)

A kultuszteremtés, mint majd látni fogjuk, szorosan összefügg az esztétikai önérték felmutatásával. De itt a szimbolikus formák kiemelései elsősorban a lét egészére irányuló kérdésfeltevések megfogalmazására adnak alkalmat. Azaz Ottlik regényét, mintegy „ugródeszkaként", saját önazonosságuk keresésének egyik lehetőségeként veszik számba a különböző megnyilatkozások szerzői. Jellegzetes szimbólum a határ. **Miklóssy Endre** (1981) *A haláron* című esszéjében sorra veszi azokat a lehetséges töréspontokat, amelyek Ottlik szövege nyomán kitapinthatóak. A határ, mint a menekülés próbaköve, és mint az áthághatatlanság korpusza kerül elénk. Ez egyben reflexió is a nyolcvanas évek honi létállapotaira, ám a tágabb asszociációs lehetőséget is magában hordja. „Egyszer mikor, amikor úgy tűnik, már végképp nem lehet bírni, megpróbálunk átmenni a határon. Nem több ez, mint valami tisztaságösztön; nincs is mit mondani arról, hogy mit várunk Túlnan, és a határról se, hol is fekszik... Elviselhetetlen. Szétzúzatnak legelébb a szavak, eredendő értelmük elvész. Eztán minden elemi közösség, barátság, családi meleg szűnik meg. A magára maradottnak elvész mindene, ami önmagával azonossá tette: emlékei, gondolatai, szokásai - még mozdulatai is. Megszűnik integritása... Azaz, hogy... Igaz ez így? Miért ne lehetne elviselni egy alantasságában is jelenféktelen banda hatalmaskodását, fontoskodó pribékek ordítozását, társaink gumiálarc-szerű röhögését, a beszéd kiüresedését. Mindez jelentéktelen lehetne, ha a lélek el nem veszítette volna belső támpontjait is. Végül már csak 'valamilyen' szeretne lenni, hasonlítani bárkihez, bármihez, hogy iránytűje elvesztésével tarthassa valamihez magát az idegen univerzumban." Ottlik műve iránytűként szolgál, hogy megtalálhatóvá váljanak azok a bizonyos tájékozódási pontok, a hazugság és erőszak antitézisei, a személyiség kimondhatatlansága és egyszerisége, a nyelvi közlés lehatároltsága. Ám mégis mindez magában hordja a megértés elősegítését, a mindenkori zsarnoksággal szembeni ellenállás csíráit és annak a belső hitnek és rendnek a megtalálását, ami esélyt kínál a külső hit megteremtésére is. Miklóssy esszéjében megtalálhatjuk azokat a tematizációs motívumokat, amelyek a különböző értelmezésekben jelen vannak. S mindezek mellett az értékhierarchia újbóli kijelölése is fontossá válik, hisz' olyan kontextusban kerül bemutatásra az ottliki kérdésfeltevés, ahol Hamvas Béla, Dosztojevszkij vagy Pascal neve is megjelenik.

Ám nemcsak egy radikális irodalmi-művészeti világértelmezést megjelenítő csoport számára jelent Ottlik példát, de a széles irodalmi nyilvánosságban is jelentékeny méltatást kap. Ennek egyik pólusán azok helyezkednek el, akik az irodalom és kultúra folyamatába illesztve, mintegy kortársként szemlélik teljesítményét (Nemeskürty, Cs. Szabó, Hornyik Miklós). A másik jellegzetes tábort azok a sokfelől érkező írók, költők alkotják, akik különböző nézőpontokból, esztétikai, etikai meggondolások alapján nyilatkoznak meg Ottlikról. Elég, ha csak annyit mondunk az előző csoport széles spektrumáról, hogy Szilágyi Ákos és Dobai Péter éppúgy megszólal, mint Csalog Zsolt, Kodolányi Gyula vagy Komis Mihály. De lássuk a Mozgó Világban (1982) *Sorakozó* címmel közzétett köszöntő néhány jellegzetességét.

Csaplár Vilmos a hagyományteremtő kultuszképzést sürgeti, azaz az Ottlik-jelenség zárójelbe tett fenoménként történő egzisztálását kívánja megtörni az időbe ágyazott és lélegző tradícióteremtés jegyében: „Mit tudnék mondani erről a csöndjei által

A tanulmány befejező része.

még titokzatosabbá, még megközelíthetetlenebbé vált íróról... Jó lenne, ha Ottlik neve, egy-egy műve, egy-egy hőse hivatkozási alappá, magától értetődő fogalommá válna..."

Az *iskolának,* mint *egyetemes szimbólumnak,* a tanítónak és a tanítványnak a viszonyát jelzi levélformában Kolozsvári Papp László: „Alulírott, ezúton fordulok tisztelettel az ISKOLA örökös tanárához, Ottlik Géza tanár úrhoz, hogy eddig elvégzett életemről szóló bizonyítványomat kiállítani szíveskedjék... Ui. Élemedett koromra való tekintettel a tornautóvizsga alól fölmentésemet kérem."

Balázs József az ontológiai és politikai-antropológiai dimenziókat hozza közelbe: „Ottliknak a lét titkai megragadhatatlanságába vetett hite vitatható lehet, ám mégis, lételmélete - mert hiszen erről van szó - nagyon sok oldalról, körültekintően megtámogatott, s mentes a különféle ideológiák merev optimizmusától. S éppen ezért az Ottlik-jelenség Magyarországon mindenekelőtt etikai jelenség..."

Tar Sándor sajátos novellatörténetébe szövi bele a figurák mindenütt lehetséges jelenvalóságát, s a saját egzisztencia közötti párhuzam mindenkori lehetőségét: „Medvével? Czakóval? Merényivel? 1969 őszén találkoztam újra a Drezda környéki Weisser Hirsch Thomas Mann által kedvelt, káprázatosan német erdőinek roppant fái alatt... Varjú? Tóth Tibor? akkor már nagy májdarabokat tömött a szájába, mert azt is rendelt, beszéltem hozzá, de nem figyelt, zsemléket szakított szét, egyen, mondta..."

A nyelvi pontosság és *a nyelvi kifejezés határa* is egy lehetséges nézőpont, amire *Marosi Gyula* a következőképpen reflektál: „Minden mondata megannyi matematikai képlet. Ahhoz egy vesszőt sem hozzátenni, sem elvenni nem lehet. Képelt, mely magában hordozza igazságát, létének okát, a mindenség rendjének egy darabka csodáját."

Jellegzetes *Körmendi Lajos* indirekt visszautasítása és az *Ottlik-szimbólum kitágítása, élővé tétele* a regénybeli hajókirándulás mélyebb rétegeinek megidézésével: „Megköszönve a Szerkesztőség szíves jóindulatát, sajnálattal közlöm, hogy nem jelenhetek meg a hajóhídon az önmaguk vagy mások által jelölt tengernagyok között, inkább maradok a hajófeneken, mert: 1. Ottliknak egyáltalán nem fogok hiányozni; 2. idelent sok mocsokkal jár az élet, és most semmi kedvem kicsípni magam; 3. inkább dolgozom, fűtök, mert úgy vagyok vele, ha már hajó, menjen!"

Szilágy Ákos a *Shulcze álmában motyog* versében érzékelteti a mindenkori ideológiákon, hatalmiuralmi szituációkon túlnyúló *politikai-antropológiai* állandók számbavételének fontosságát:

ma csak ez a kaszárnya vagyok
de holnapra kinövöm a várost,
amíg csak leszek, s ha
az Ő helyére lépek egyszer:
Isten
legyen
hozzátok
irgalmas!

Márton László szonettje a természetes mítosz- és kultuszképzés szükségességét hozza közelbe: „... Mert legendáknak lenniük muszáj,/ hiányuk is őket teremti meg:/ még mindig hadsereg a hadsereg// és egyre ugyanolyanabb a táj,/ mint a légypapír, magába ragadt lét./ Nagy ívben futja meg az öreg atlét."

Dobai Péter Ottlik és Musil egybevetésének ellenében jelzi a Próza részletével, hogy mi az, amit fontosnak tart Ottlik kapcsán: „...az író - szakmája lévén az ember s a világ a teljes valóság - a cselekvésnek is első szakembere. A jó író pilótának is jó, államférfinak is, bölcselőnek is, távolugrónak is."

S fontosak azok a jelzésszerű reflexiók, amelyek egy-egy sajátos értelmezési aspektusra világítanak rá. *Bereményi Géza* egy háború előtti bridzs könyvben keresi és találja meg Ottlik nevét, míg *Kodolányi Gyula* „a létezés szakmában dolgozom" kezdetű versével Ottlik jellegzetes magatartásformáját rajzolja meg, s *Kurucz Gyula* németül írott emlékeztetője Ottlik és Musil egybevethetőségét fogalmazza radikálisan újra: az előbbi javára.

De azoknak a motívumoknak a kiemeléseit is tetten érhetjük, amelyek egyaránt jelzik az erkölcsi példaadás iránti feltétlen tiszteletet és a személyes sorsra (írói és egzisztenciálisra) gyakorolt hatást (Granasztói György, Ambrus Lajos, Grendel Lajos, Krasznahorkai László, Pályi András, Sarusi Mihály, Veress Miklós, Tandori Dezső, Ungváry Rudolf, Csalog Zsolt, Zalán Tibor, Egyed Péter, Kornis Mihály, Czakó Gábor)

És láthatunk olyan absztrakt jelépítményt is, mint Wehner Tibor vizuális költemény-épülete, amihez magától értetődően kapcsolódik Esterházy Péter konkrét-gesztusa az *Iskola határon* teljes szövegének egymásra-másolásával az írás-létezés ekvivalenciáját, azonosságát érzékeltetve.

A *Sorakozó* jelezte a kultuszteremtés reflexív irányait, s ezek a tematizációs mozzanatok a nyolcva-

nas években keletkezett tanulmányokban is jelen vannak. Immáron az immanens esztétikai elemzés kihívásainak szellemében. Itt három fontos mozzanat érzékeltetésével láthatjuk majd, hogy az egyes értelmezések milyen közvetlen esztétikai minőségeket emelnek ki (Balassa), milyen ontológiai-antropológiai, transzcendens szférával való kapcsolatba lépő (metafizikai) rekonstrukciók lehetségesek (Rónay László), valamint hogyan jelentkeznek egy komparatív elemzés segítségéve! Ottlik és Musil világképének különbözősége és a lehetséges átfedések (Győrffy Miklós).

B*alassa Péter* (1982) egy motívum története kapcsán bontja ki azokat a jellegzetes esztétikai tartalmakat, amelyek a kontinuitást és kapcsolódást érzékeltetik. Mind a világirodalomban (Tolsztoj égboltja, Turgenyev ligetei stb.), mind a honi literatúrában (Krúdy nyírségi bozótosai, Móricz földje vagy Kosztolányi napsütése) meghatározóak azok a motívumok, amelyek félreismerhetetlenül egyedivé teszik az alkotók által elénk vetített világokat. Ottlik hó motívuma - párhuzamba állítva Kosztolányi napsütésével - és a természet természetes fenoménjei teszik igazán otthonossá, újraélhetővé az *Iskola a határon* textusait: „Otthonossága a hűvös levegőtől, a ködtől, a sártól, a hideg téltől, a távoli napsütéstől lesz: hazává... Ottlik világában a hó-motívum ellenpárjai, a mérgező napfényen túl, melyek persze egymást feltételezve alkotnak kozmoszt: a köd, az eső, a szél meg a sár, mintegy a hó kegyelmével szemközt." Így Balassa azt is érzékelteti, hogy az az esztétikai rend és szigorúság, amivel Ottlik felépíti szövegeit ontológiai megalapozottságú, s lehetőséget kínál a transzcendens és etikai értelmezési variációkkal való kapcsolatteremtésre. S mintegy újrakontextualizálva érzékelteti azt az olvasó-befogadói közeget is, ami a nyolcvanas évek elitkultúrájának progresszióját döntően meghatározta: „Írunk a hóról, az Ottlikéről, midőn odakint 'lassú felmelegedés várható', de mégsem ettől lesz - könnyebb, hanem az ő kemény teleitől. Nincs szó többről, csak ennyiről: van a jég, van a köd, van a nap, van a sár és hó."

R*ónay László* (1987) is végigjárja a motívumkeresés fáradságos útját és a lehetséges irodalmi kapcsolódási pontok bemérését. A személyes egzisztencia helyzetéből kiinduló elemzés jelzi a remény és reménytelenség különböző formavariációit Ottlik munkáiban, majd mintegy alapkérdésként fogalmazza meg a világértelmezés korlátjainak lehetséges olvasatait. Hogy miként viszonyul a „konvencionális valóságmodell", az én központú valóság és az objektív ábrázolás egymáshoz, s ez miként hozható kapcsolatba az isteni és emberi tartományok erőterével, s ebből adódóan kiszolgáltatottságunkkal szembesülve, milyen eséllyel vehetjük föl a harcot a rossz ellen. Az egyetlen esély, s amit explicitté is tesz Ottlik elemzésében Rónay, a valóság megragadásának esélye. Az egész létre koncentráló szövegfolyamként mutatkozik meg az ottliki szöveg, s az „iskola" világa mérhetetlenül és szükségszerűen kitágul:"... az *Iskola határon* gazdag világában nemcsak, talán nem is elsősorban az 'iskola' története a fontos, hanem a létbe kivetett emberi személyiségeké, akik egyszer majd jóvátehetetlenül magányosan kényszerülnek döntésekre, s ezek csak akkor lehetnek igazán emberhez méltóak, ha nemcsak a törekvés, az igyekvés és az akarat szabályozza őket, hanem jótékonyan beleavatkozik a döntésekbe a könyörületes Isten kegyelme is."

G*yőrffy Miklós* (1990) Ottlik és Musil regényeinek összevetésekor, szintén egy objektív mérce fölállítását szorgalmazza: „Musil analizál, Ottlik szemléltet. Musil kifejt, Ottlik bújtat. Musil absztrakt, Ottlik konkrét. Musil 'szentimentális', Ottlik 'naiv'. Musil utópista, Ottlik szkeptikus. A két különböző magatartás és módszer, szemlélet egy valamiben mégis közös, mindkettő a kimondhatatlan, a nyelven inneni s túli tartalmak megragadását kísérli meg. Musil az 'egzakt élet utópiáját', a 'másik állapotot', a racionális misztikumot keresi már a *Törless-ben* is a racionális és irracionális szféra összeegyeztetésével próbálkozik - Ottlik pedig ennek az olyan-amilyen életnek az elemezhetetlen érzetét közvetíti." S az elemzés jól megvilágítja korai Wittgenstein (Tractatus) nyelvfilozófiájával rokonítható Musil világértelmezést, s a hozzá kapcsolódó korszituációt. Ezzel mintegy szembehelyezve a század másod felének bizonyosságokat zárójelbe tevő nyelvi megjelenítési módjai mutathatóak ki Ottliknál, (ami sok analóg mozzanatot tartalmaz a kései Wittgenstein nyelvértelmezésével.) Mert ugyan mindketten a kimondhatatlan kimondását kísértik meg, de mint Győrffy is írja, Musil a gondolkodás, a nyelv és az elemzés eszközeivel él, míg Ottliknál a szemléltetés, a bújtatás, understament, azaz az értelmezés, a pontos használat, illetve a használati módok eltérésének rögzítése válik fontossá. Ekképpen az is nyilvánvalóvá válik, hogy milyen formában válaszoltak a két eltérő világkorszak nyelvi és egzisztenciális kérdésfeltevéseire.

A három dolgozat azt is érzékeltette, hogy a modern regénypoétikai és esztétikai értékek megnyilatkozása (Balassa), a lét és a transzcendencia, isten

és ember kettősségének erőtere milyen korszakos jelentőségű Ottliknál (Rónay), s végül a világirodalmi kanonizáció egyik lehetséges fonalát is fölvehettük a komparatív elemzés nyomán (Györffy).

Mindezek tükrében azt is mondhatjuk, hogy az évtized végére az elemek, a részletek egybeálltak. Lehetővé vált a természetes kultuszformálás folyamatának továbbvitele, ami előmozdítja - majd, mint látni fogjuk - a tényleges kanonizáció megformálását.

***(irodalomtörténet és a kanonizációk formái* 4.)** Míg a nyolcvanas években a kultuszteremtés és az immanens esztétikai értékelések egymás mellett és egymással érintkező jelenségeire figyelhettünk, addig a kilencvenes években már a kanonizációk tiszta formáit vehetjük szemügyre. Természetesen az Ottlik halálát követő nekrológok szintén megjelenítették a különböző motívumok érvényességét, útmutatás jellegét (Földényi F., Kertész, Kornis 1990). Az éjszaka örök metafizikája, az iskola és a nevelés és a haza alapszimbólumai érzékeltették a reáliák és az azon túli létezők fontosságát és továbbélését a hazai kultúrában és irodalomban. S ahogy a nekrológok - miként a nyolcvanas években megjelenő laudációk - magától értetődő természetességgel jelezték Ottlik helyét a magyar irodalomban, a kanonizációk különböző variációi s rendre érzékeltették a szerző és az *Iskola a határon* regényének jelentőségét. A folyamat nem minden előzmény nélküli, hiszen már a nyolcvanas évek közepén egy középiskolai tankönyv fejezeteként szerepel Ottlik regénye[2]. A kilencvenes években azonban már az új kanonizáció egyik kísérleteként szerepel Ottlik (Kulcsár Szabó 1993, 1994), monográfia jelenik meg róla (Szegedy-Maszák 1994) emlékkönyvbe gyűjtve található meg a legfontosabb írások munkásságáról (Ottlik emlékkönyv 1996) és a felsőfokú oktatás és kutatás együttes dokumentuma is napvilágot iát (*Mélylélegzés* 1997).

Az első nagyszabású vállalkozás, a magyar irodalomtörténet 1945-től 1991-ig terjedő összefoglalása, ahol *Kulcsár Szabó Ernő* Ottlikot a modernista hagyományba illesztve értékeli[3]. A „klasszikus-modern örökség végpontján", annak a művészi világértelmezésnek a reprezentánsaként jegyzi szerzőnk Ottlikot, aki a Kosztolányi-Márai típusú modernség és a Musil próza között helyezkedik el. Mintegy áthidalva a két tradíció közötti távolságot, ám nem a jelnyelv, hanem a személyiség szituáltságának irányában. A tárgyilagos Ottlik értékelés az etikai példának éppúgy kiemelt jelentőséget tulajdonít, mint az *Iskola a határon* könyvével gyakorlatilag „egykönnyű íróként" jellemzett pozíciónak. És rendre megjelennek a Musil Ottlik párhuzam/egybevetés kérdései: elvi bizonytalanság az individualitás létezését illetően avagy a létező individualitást megsemmisítő szabadságigény természete; a kérdésessé vált modernség avagy a folytonosságban fenntartott modernség horizontja. S az a megkerülhetetlen dilemma, hogy vajon megalkotható-e az a nyelvi forma és az az egyetlen mű, amibe belesűríthető az emberi viszonylatokról szóló tudás egésze. De érdemes figyelnünk az értelmezés kritikai mozzanataira is: „A különös szituáció és a művi közeg azonban térben és időben úgy stilizálja a nevelődési folyamatot, hogy annak jelentéstelített szakaszai a metaforikus konnotáltság tengelyén rendre összekapcsolódnak az individuumalkotás értékszempontjaival: az értelmező, elsőszemélyű elbeszélés e tartalmakat az emberi lét elvontabb bölcseleti összefüggéseihez közelíti. Metaforikus és metonimikus jelentésképzés egyensúlya ezért egy redukált alkatú reflektált fejlődésregény keretei között jön létre. Ám e két nézőpont együttesen sem jut túl azokon az individuumértelmezési határokon, amelyek az odaértett emberi lényeg megnevezhetetlenségéből következnek." Jellegzetes a kritikai értékelésnek azon mozzanata, ami figyelmeztet az értékszempontú individuumalkotás következményeire, a redukció jegyeit magán viselő fejlődésregényre, aminek következménye az individuumértelmezési határok megjelenítése, és az emberi lényeg megnevezhetetlenségének jelenléte. Azt is hozzátehetjük, hogy mindezen értékelés egyfajta evolucionista irodalomértelmezés keretének szülötte, ahol a végpont (késő-modern, poszt-modern stb.) igézetében és a viszonyítás bűvöletében fogalmazódnak meg az értelmezés jellegzetes textusai. S Kulcsár-Szabó hasonló szellemben folytatja: „A metafizikai értelmű emberi szubsztancia helyett is tehát csak olyan integritásértékek fogalmazódhatnak meg, amelyeket a klasszikus modernség kérdésiránya lehetővé tesz: olyasvalamit kell megőriznünk, ami emberi teljességként ellensúlyozza a világbanlét esetlegességét. Vagyis, ha hozzáférhetetlenül is, de létezik az a tapasztalat teremtette lényegiség, melynek tudása a szabad emberi önmegértés alapjává válhat". Végül is az válik itt problematikussá, hogy a kinyilatkoztatott és megkívánt destrukció szellemisége - Kulcsár-Szabó olvasatában - úgy oson vissza a hátsó ajtón, hogy közvetve valamilyen lényegiség, önmegértés jegyeit mutatja, azaz egy tulajdonképpeni metafizikát körvonalaz. S ezt még azzal toldhatjuk meg, hogy a diagnózis valóban helytálló, csak a helyi érték és a hierarchikus folyamat vázlata, ami egyéb-

ként az egész könyvre jellemző, mutatkozik problematikusnak. Miként az is kérdésessé tehető, hogy azon formatartalmak és az alkotásban szervesülő komplex esztétikai-etikai imperatívuszok, miért nem jelentek meg határozottabban az immanens értékelés különböző mozzanatait kivetítve, amelyeket részelteiben már láthattunk az előző évtizedben született rekonstrukciók kapcsán. Mindezt egybevetve mégis jelentékeny fejezte a kanonizáció folyamatának Kulcsár-Szabó kísérlete, mivel a megszakított, ám valahol mégis létező folytonossági jelentékeny (élet) művét emelte az értelmezés sodrába.

Shogy milyen módosítások lehetnek e tekintetben, azt jól mutatja *Szegedy-Maszák Mihály*[4] Ottlik monográfiája, ami a teljes életmű áttekintését megcélozva helyezi a középpontba az *Iskola a határon* regényét. Most csak azokra komplex összefüggésekre és az elemzés tematizációs motívumaira utalunk, melyek érzékeltethetik a már az előzőekben is vázolt kanonizáció lehetséges irányait. Elsősorban az egzisztenciaértelmezés és a belső függetlenség egybekapcsolása jelzi azokat a kérdéseket, amelyek a mindenkori rekontextualizációk horizontjába illeszkednek. Az időszerkezet, a történeti idő, belső idő, majd az elbeszélői helyzet körültekintő és pontos jellemzésével bizonyítva látjuk a történetmondás lehetetlenségét, ugyanakkor mégis megmutatkoznak azok a jegyek, amelyek lehetővé teszik a műnek, belső példázatként való szemlélését. A műfaj kapcsán itt is megjelennek a kétségkívül fölmutatható nevelődési regény mozzanatai. Ám mégis a folytonosság, a végtelen eszméjének jelenléte, magának az értékszerkezetnek a különössége adja a többletjelentést. Szegedy-Maszák nemcsak a keresztény erkölcsi-vallási intencionáltság történeti motívumaira és jelenvalóságára mutat rá, de a példázat egyetemes érvényességét is érzékelteti: „Valamely példázat akkor egyértelműsíthető, ha magánbeszédszerű a zárlata, befejezése egyetlen magatartást helyesel, végszavai maximaszerűen foglalják össze a történet jelentését. Ottlik műve nemcsak abban különbözik a legtöbb példázattól, hogy üzenetét legföljebb többszörös következtetésnek lehetne megfeleltetni, hanem abban is, hogy viszonylag nyitott a zárlata... Elfogadni vagy cselekedni, tudomásul venni vagy föllázadni, a meglevőt értelmezni vagy újat létrehozni.."[5] S ezzel azt is nyilvánvalóvá teszi Szegedy-Maszák, hogy nem egymást kizáró alternatíva a világ ontológiai és „aktivista" szemlélete, amiből az is következik, hogy az újraolvasások szükségessége időről időre megjelenik, s függvényükben az értelmezések is változnak, magukkal ragadva a kanonizációk módosulásait.

S végül arról a jellegzetes kanonizáció-váltásról beszélhetünk, amit kiválóan mutat a *Mélylélegzés* (1997) antológiája. Az Ottlik recepció és kutatás sajátos terméke a Szombathelyi Tanárképző Főiskola hallgatóinak munkáit egybegyűjtő kötet. Itt is megjelenik az összehasonlítás, de már a recepció egy későbbi fázisát is reprezentálva. Elsőként jelezhetjük, hogy a Musilal történő egybevetésnek új szempontokat felvető megfogalmazásai olvashatjuk (Csordás Péter, Pölös János). Ám ezekben a regény ideje már ahhoz a paradox módon időtlen egzisztencia-időhöz kötődik, ami maga mögött hagyja a történeti-ideológiai áthallások lehetőségeit, s így Ottlik és Musil regény-lényegének sűrítményeként az önmagában való, jó, rossz, szép, csúf, fájdalom és a boldogság fenoménjei állnak, az Élet/Életünk egyszeriségét reprezentálva.

Fontos kanonizációs és hatástörténeti szempontok figyelembe vételével hívják föl figyelmünket az *Esterházy*-val, *Golding*-gal, *Márquez*-zel történő egybevetések (Kuroli László, Baranyai Mónika, Mórotz Eszter). Mindezek még akkor is figyelemre méltóak, ha többnyire csak a kérdésfeltevések kezdetéig jutnak el. Ám az mindegyik írásra jellemző, hogy merőben más élményanyag és intencionális háttér keretében fogalmazzák meg az ottliki életműhöz kapcsolható lehetséges értelmezési horizontokat. Figyelemre méltó az a komplex elemzési szempontsor is, ami megmutatkozik az *Iskola a határon társadalmi és mikrostrukturális* jellegzetességeinek rekonstrukciójában (Cserepi Attila), ahol a *szimbolikus* mozzanatok (iskola, kapu) éppúgy helyet kapnak, mint a *tradícióhoz* kapcsolódó szerkezet megfejtései (kasztrendszer) és a *pszichológiai háttér* árnyalt jellemzése. S hasonlóan friss elemzésként vehetjük számba a *fér és idő* szerkezeti jegyeinek értelmezését (Juhász Andor), ismételten megerősítve, a már fentebb elhangzott meglátást, hogy itt a világ fenoménjeinek leírásán keresztül tárulnak fel a különös, egyedi fenomének időt és teret (létet, egzisztenciát) meghatározó jegyei. Az is jelentékeny és továbbgondolásra érdemes probléma, hogy a szabadság és kegyelem, amely az elmúlt kétezer év etikai kérdésfeltevéseinek homlokterében állt, miképpen gondolható újra a személyes elkötelezettségű hit nézőpontjának és a cselekvési szituáltság hangoltságának előtérbe állításakor (Kovács Ágnes). Végül fontos nóvumként vehető számba a kötet írásai kapcsán, hogy megjelentek az életmű egészét egymáshoz viszonyító értékelések magától értetődő megnyilatkozásai (Kuroli László, Cserepes Attila, Juhász Andor), jelezve az ottliki nyitott mű továbbélésének jelenvalóságát.

(összegzés helyett) Mikor a tanulmány alcímében az *Iskola a határon* befogadásának irányait ígértem, akkor két előzetes föltevés határozta meg vizsgálódásaimat. Egyfelől a regény jelentékeny alkotásként történő megítélése, másrészt a hatás és befogadás különböző szempontjainak vázlatos ismerete, olyan előítélet keretében, ami a kettő egybeolvadását mutatta. Ez a hipotézis az elemzések során több esetben is módosult. Voltak azonban, mint reményeim szerint az elemzésből is kiderült, olyan szövegértelmezések, konklúziók is, amelyek alapfeltevéseimet igazolták. A várakozásnak megfelelő, az elitkultúra és művészet elmúlt évtizedekre jellemző sajátosságai jellemezték a befogadás első két évtizedét (Hermann). Ám már akkor is megjelentek, kötelező ideológiai citátumokkal kidíszítve, az immanens értékelések és a kanonizáció különböző változatai (Almási). Miként a nyolcvanas években a kultuszteremtés etikai-esztétikai jegyei is megmutatkoztak (Sorakozó), és már önállóan is jelentkeztek az önérték megmutatását lehetővé tevő elemzések (Balassa Péter, Rónay László, Győrffy Miklós). S végül a nyolcvanas években beindult kanonizáció a kilencvenes években az irodalomtörténet értékes hagyományainak sorába (a Nyugat és a modernizmus, Kulcsár-Szabó Ernő), illesztette Ottlikot és az életmű jelentőségét átfogóan, monografikus igénnyel reprezentálta (Szegedy-Maszák Mihály). Ehhez már, mintegy jelenünk értelmezési horizontjaként kapcsolódott a Mélylélegzés antológiája a kultúraközvetítés és kutatás határterületein mozgó dolgozataival, érzékeltetve az újfajta egzisztenciaélmény jelentőségét a befogadás perspektívájában.

Ám azt is érdemes megemlíteni, hogy az általam vázolt fenomenológiai-hermeneutikai olvasat elvárásai csak részleteiben voltak megfigyelhetőek. Mint láthattuk, többnyire egy fontos szempont (ontológiai, transzcendens, esztétikai-poétikai, irodalomtörténeti-kanonizációs stb.) kiemelése foglalkoztatta a hivatásos befogadókat. Ám az is bizonyos, mint érzékelhettük a jelzésszerűen bemutatott kilencvenes évekbeli recepció kapcsán, hogy az irodalomtörténeti helykijelölés egyik kísérletét, a nyilvánvaló hiányosságokról most nem szólva (a Nyugat örökségének túlhangsúlyozása, az avantgárd számbavételének hiánya), magától értetődően követik újabbak. Ahol az egzisztencián innen és azon túlmutató ottliki motívumok is föltétlen helyet kell, hogy kapjanak, amelyek hol kibontják azt a bizonyos lényegest, ami zárójelben van, hol pedig ismét a meditáció zárt terrénumába utalják.

Jegyzetek

1 Miklóssy (1985) In Lélegzet Magvető Kiadó Bp., 71. o. Az esszé elsőként egy 1981-es Lélegzet folyóirat esten hangzott el.

2 Vö. Madocsai László: Irodalom a gimnázium IV. osztálya számára II. rész. Tankönyvkiadó, Bp. 1986.

3 Kulcsár-Szabó (1994] 110-112. o.

4 Vö. Szegedy-Maszák Mihály (1994) 80-102. o.

5 Uo. 102. o.

Az Ottlikkal kapcsolatos hivatkozott irodalom időrendben:

Schöpflin Aladár (1949) Továbbélők In. Ottlik (emlékkönyv) 1996. Pesti Szalon Könyvkiadó 53-54. o.

Czibor János (1949) Jelentés Ottlik Géza Továbbélők című regényéről. In: Ottlik 57-58. o.

Klaniczay Tibor (1959) Cégér - de milyen: Élet és irodalom, november 28. 3. o.

Kéry László (1959) Ottlik Géza: Iskola a határon dec. 4. 9. o.

Bokor László (1960) Ottlik Géza: Iskola a határon: Népszabadság jún. 14. 8. o.

Rónay György: Iskola a határon (1960) Vigília 1. sz. 51-54. o.

Hermann István (1960) A hátranézés irodalma. Elet és irodalom jún. 17. 5-6. o.

Nagy Péter (1960) Hová néz az irodalmár? Élet és Irodalom aug. 5. 4. o.

Mihályi Gábor (1960) Nézzünk még egyszer hátra. Élet és Irodalom aug. 5. 4. o.

Kéry László (1960) Hátranézés egy kritikára. Élet és Irodalom aug. 12. 4. o.

Hermann István (1960) Hátranézés egy vitára. Élet és Irodalom szept. 23. 3. o.

Koczkás Sándor (1960) Realizmus vagy dekadencia. Élet és Irodalom nov. 4. 1-2. o.

Köpeczi Béla (1961) Egzisztencialista jelenségek a mai magyar irodalomban. Élet és Irodalom máj. 7. 1 -4. o.

Földes Anna (1968) Légy hűtlen önmagadhoz. In: Húsz év - húsz regény Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 276-288. o.

Lengyel Balázs (1972) Iskola a megmaradásra In: Ottlik 101-106. o.

Szegedy-Maszák Mihály (1975): „Talán túlságosan is lényeges, de mégis nehezen elhallgatható tartalmak" Új Írás 5. szám 96-97. o.

Kulcsár Szabó Ernő (1 978) A regény fikció három modellje. Alföld 2. szám 41 -51. o., 4. szám 56-64. o.

Tandori Dezső (1979) Egy húszéves regény In: Ottlik 107-128. o.

Almási Miklós (1979) Egy nevelődési regény a középosztályról. In: A hiányjel mosolya Szépirodalmi Könyvkiadó Bp., 1986. 296-332. o.

Miklóssy Endre (1981) A határon. In: Lélegzet. Magvető, Bp., 1985 71-75. o.

Balassa Péter (1982) Ottlik és a hó. Jelenkor, 5. sz. 407-412. o.

Cs. Szabó László (1982) Cipi. In: Ottlik 158-161. o.

Nemeskürty István (1982) Ottlik Géza avagy a dolgok fontossága és a fontosság lényegtelensége Kortárs 5. sz. 775-776. o.

Sorakozó. Ottlik Géza 70 éves. Mozgó Világ 5. sz. 5-33. o.

Rónay László (1987) Kegyelemtan. Új Auróra 1. sz. 84-101. o.

Esterházy Péter (1988) Zakóink legtitkosabb szerkezete. In: A kitömött hatyú. Magvető, Bp., 57-63. o.

Győrffy Miklós (1990) Ottlik és Musil Újhold-Évkönyv 2. Magvető Bp., 313-326. o.

Földényi F. László (1990) Éjszaka a határon In: Ottlik 302-304. o.

Kertész Imre (1990) A nevelő. In: Ottlik 305-306. o.

Ferencz Győző (1990) Az iskola örök. In: Ottlik 307-308. o.

Komis Mihály (1990) Az utolsó hazám. In: Ottlik 309-310. o.

Hornyik Miklós (1991) Scott kapitány utolsó feljegyzései. Látóhatár 1. sz. 2-21. o.

Írók pórázon (1992) szerk. Tóth Gyula MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp.

Kulcsár Szabó Ernő (1994) A magyar irodalom története 1945-1991 Argumentum Kiadó Bp. 112-115. o.

Szegedy-Maszák Mihály (1994) Ottlik Géza. Kalligram Pozsony

Györe Balázs (1994) A megszólítás ábrándja. In: Ottlik 129-130. o.

Mélylélegzés (1997) szerk. Fűzfa. Balázs Savaria University Press Szombathely

Sárándi József

HATÁROZOTT NÉVELŐ A „LÉGÜRES TÉR"-BEN

„Sötétben élő nép előtt
lámpával kell járni, nem zászlóval."
(Ady Endre)

nem tátogsz
magánkörök
közbohócaként

ki sem nyitod
a szádat

vérig sértődnék
én
te
ő
a társa-
mi
ti
ők
dalom
lára
gondolatban
mégis felsoroltad
a személyes névmásokat
s a szeszélyes
nagy személytelent

lehet-e
vele
nélküle
belőle
előre
visszavonulni?

UND

„... szubjektív kínjaim részeg haláltáncában
mintha bennem jajveszékelne az egyetlen
és utolsó magyar."
(Ady Endre)

Vezér ÉS Lobogó
nem voltam, nem vagyok.
Sohasem szeretett,
aki sajátított. *Krisztustól*

Bünfetlen fosztogat,
„ruhámba" öltözik,
pedig van különbség
- sevicsig.

Mi lesz így belőled
spiritusz vagyonom?
Nevesítésedre
jön más kor, alkalom?

KIÁTKOZVA A HALHATATLANSÁGBÓL

„Vesznem azért kell tán, mert magyar vagyok
S terhére e föld száz Pontiusának"
(Ady Endre)

Magzatkorra dobott bombák
remegtetik sejtmembránom,
idegek nyűtt hangszerével
szólongatom a világot.

De világ most is süket,
érzéketlen ember, állat,
puszta létem szemrehányás:
idomított idomárnak.

Nincs helyem a temetőben,
átkoz aki kiátkozott,
mert *az Írás* kísértette

visszahoz és visszahozott.
Szégyenül sok „törzsökös"*-nek,
rovásomra mennyesültek.

* A magyarnál is magyarabb magyarság, a törzsközösségi hovatartozás megkülönböztető jelzője. (A szerző jegyzete)

Szenti Ernő

MEG MÉG AZ IS ZAVAR

Kihozott a sodromból
az öröklétet összenyálazó
pillanat. Minimálisra csökkentette
juttatásait az erőn felül
teljesített alkony.
Tudatpróba nélkül telt el
a nap. Tizenöt évvel ezelőtt
soroltam utoljára felsőbb osztályba
csöndet. Meg még az is zavar,
ha álmod túlkiabálja a valót.

AZ OKOZOTT KAR

Az ok és az okozott kár
ellentmondásra késztetett.
Pártok fölött álló
anyagcserebere.
Zökkenő nélküli álom.
Nyugodt és tiszta tekintetű
emlék. A felmorzsolódási idő
a századvég ezreléke.
Itt már rogyasztott össze
bizakodást, ki rossz irányba
dobta el a sulykot.

NEHEZEBB MINT HITTEM

Nem győzöm elégszer
hangsúlyozni a véletlenek
szerepét ítéleteim
kialakulásában. Szemmérték-
egység. *Futok kifelé az időből.*
Eldugult valóságkifolyó.
A csönd aktivitása
réges-rég a múlté.
Nehezebb mint hittem
akaraterőm ébrentartása.

ERŐSZAK

Erőszakoskodott a fákkal
az ősz. Hol a botom Botond?
Szerezzek neked
tudatmódosító szert?
Zörőghetnékje van avar
Véres szemmel verés.
Nem lett volna szabad engednem,
hogy bepiszkolódjon életem.

Pardi Anna

KÖZMONDÁSOK

A folyamat, esetleg silánnyá válni,
folyton fenyeget,
ne sírj, ütődj a sziklához,
keress kenyeret,
mutasd meg komplexumaid, megmondom
ki vagy alapon,
egy sötétben szóródó, májgalaktikás
csillagon.

SECONDE VUE

Egy nagyon csalt csillagon,
egy nagyon csalt időben,
a Felkelő Nap Házát hallgatták ők ketten,
a felkelő tragédiák házába érkezve el.
Mivel az emócióknak más ekliktikus hajlatai vannak,
mint a földnek, szöveghordágyak, balladák
hordozzátok e *kelj fel és járj* személyiségtörvényeket.

Laczkó András

PARDI ANNA ISKOLÁI

Gyakorlatilag Pardi Annával lett volna a legkönnyebb iskoláiról beszélgetnem, hiszen egy tanévig ugyanabban az intézményben tanultunk, s kollégiumunk is azonos volt. Csakhogy, ő erre alig és nem szívesen „révedt" vissza (alább kiderül majd, hogy miért). Amikor a nyolcvanas években egy fogadáson találkoztunk, akkor egyáltalán nem emlékezett rám, bárhogyan igyekeztem felvilágosítani az 1964-es évről. Annyit megjegyzett szavaimból, hogy szerkesztő voltam (vagyok), s néhány héten belül írt pársoros levelet, illetve küldött néhány verset. A levél így kezdődött: „Kedves Laczkó János..." Nem sajátíthattam ki nagybátyán nevét, ezért némi iróniával válaszomban leírtam, hogy az újbóli bemutatkozáshoz névkártyát is mellékelek. Nem tudom, hogy ennek volt-e a következménye, hogy a kilencvenes évek elejétől megtanulta a nevemet.

1998 őszén a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban volt egy izraeli irodalmi-művészeti est, aminek befejezése után Pardi Anna szólított meg, s adott át verset, hogy szeretné olvasni a Hévíz folyóiratban. „Vidéken vannak jó lapok, s én örülök, ha ott is megjelenhetek" - mondta, s nyilván komolyan gondolta.

Szavai nyomán én viszont azon gondolkodtam el, hogy a Hévíz folyóiratban indított sorozat férficentrikus. Nem szándékosan alakul így, de a tények ezt mutatják. A felismerés kapóra jött, hogy megkérdezzem Pardi Annát iskoláiról. Legelőször arról, hogy szülei, családja fölkészítették az iskolára, illetve náluk az idősebbek miként vélekedtek az iskoláról.

- Félárva voltam, apám huszonnégy évesen meghalt a II. világháborúban. Ő a halálösztönt örökítette rám, milyen félelmetes hely a föld, a történelem, ahol millió ártatlan életet olthatnak ki, időről-időre. Anyám varrónő volt, kiváló értelmi képességekkel, ám a szegényparaszti familiáris helyzet nem tette lehetővé számára a továbbtanulást. Ő ezt egy életen át fájlalta, az iskoláról felsőfokú elragadtatással beszélt. Így hát én imádtam tanulni. S még ma is.

- *Ki tanított meg írni-olvasni? Könnyen tanultál?*

- Lovas Ilona tanító néni, aki ma Esztergomban él, tanított meg a betűvetésre, a Gorkij szerint titokzatos fekete jelek kommunitatív tudományára. Aztán jött a skarlát, a római számok oktatása kimaradt, ma sem tudom azokat negyventől fölfelé jelölni. Könnyen, szívesen tanultam.

- *Kisiskolásként mi minden érdekelt?*

- Kisiskolásként a francia romantikus írók vonzottak elsősorban: Dumas, Victor Hugo. A vesztői református pap gazdag könyvtárát kölcsönzési lehetőséggel nyitotta meg nekem, a kisiskolásnak, a szüleim egy szívessége viszonzásaképp. Rengeteget olvastam, mohón, idegen kultúrákért rajongva, az ötvenes évekbeli sáros, sárréti faluból elvágyakozva. A szülők többes száma onnan van, hogy anyám három éves koromban férjhez ment egy henteshez, így lett nevelőapám, messzi nem az igazi.

- *Életrajzi adataidra nézve - gondolom - éppen úgy voltál kisdobos, úttörő, mint nemzedéked soksok tagja. Szeretted ezeket a szervezeteket?*

- Igen, voltam kisdobos és úttörő, mint szinte mindenki akkoriban. Telitorokból énekeltük a Valahol a Volga menténT. A május elsejei fellobogózott ünnepségek, a harsány indulók közösségformálónak tűntek. A padláslesöprések, a beszolgáltatások már kevésbé. Rákosi egyszer két újságírót küldetett a falunkba, milyen vidáman élnek az alföldi kisdobosok, a kalendárium 51-ben őrzi e fotót. A képen nem én vagyok. Mostohaapám a kuláklétet súrolta, állítólag a helyi tanácsban valaki noha végig kitűnően végeztem el a nyolc osztályt, egyetlen négyes osztályzat nélkül, meg akarta akadályozni a továbbtanulásomat. Micsoda idők!

- *Miért választottad Szeghalmot középiskolai tanulmányaid színhelyéül, s hogyan sikerült beilleszkedned, átvenned, elfogadnod a hagyományokat?*

- A szeghalmi Péter András Gimnázium puritán légkörére, kiváló tanári karára csak mély hálával tudok visszaemlékezni. Kemény embereket adtak a végekről az országnak. Az 1926-ban létesített reálgimnáziumnak klerikális hagyományait azonban eltitkolták előttünk, hogy református intézmény vagyunk. Mit sem tudtunk például a szeghalmi cserkészcsapat kézben tartott égő szívet ábrázoló címeréről. *Egyet tudok a lélekről - Isten közelségére vágyik* - állapította meg naplójában az idős Tolsztoj. Én olyan generáció tagjaként nevelkedtem, amely évtizedekben dühöngött az ateizmus, az egyoldalú marxista ideológia. Nem is tud-

tunk sok érzelmi, indulati kérdést kézbentartani, kezelni, anticserkészekként. A tanárok közül, visszatérve a kérdéstartalomhoz, Aradszki Pálra és Fülöp Károlyra emlékezem vissza a legszívesebben. Az utóbbi Juhász Gyula autogrammal ellátott kötetével ajándékozott meg a modern magyar irodalomban tanulóként elért teljesítményemért. 1961 a dátum. A szeghalmi gimnáziumban én egy vészesen komoly leányzó voltam. Mivel matematikában és tornában gyengébbnek bizonyultam, a négy esztendő alatt felmentettként lapítottam a testnevelési órákon. Matekból ugye a kerülőút nem imaginálódhatott. A felmentés következtében soha egy iskolabulira, bálra nem mehettem el. A diszkrimináció Sándor Jenő igazgató úr jóvoltából történt. Aki nem tud tornázni, az ne tudjon táncolni se - dörögte az amúgy jó pedagógus diri. Így aztán megint csak maradtak a könyvek, Stendhal, Ady, József Attila. Ám ez a tiltás a debreceni években ellenkezőjére váltott.

- *Azonnal a debreceni egyetemet választottad vagy kitérővel érkeztél a KLTE-re?*

- Én az ELTE nappali bölcsésztagozatára jelentkeztem, de a sikeres felvételit követően helyhiány miatt oda nem vettek fel. Pestre jöttem 1963-ban a kitűnő érettségit követően, az akkori idők szellemének megfelelően, egy év gyakorlati munkára, a Beloianniszban dolgoztam két műszakban, meósként. Anyámnak a Vésztőn vendégszereplő Béres Ferenc azt tanácsolta, vidékiként ne reménykedjem a fővárosi felvételben. Próbálkozzam Debrecennel. A tanácsot megfogadva sikeresen kezdtem el magyar-orosz szakon tanulmányaimat Debrecenben, 1964-ben - és dicstelenül, könnyek közt mondtam búcsút a városnak az év végén.

- *Emlékezetemben lassan legenda lesz a Benczúr Kollégium, hiszen bármilyen furcsa, a nagy létszámú hálószobák valahogyan mégiscsak „összetartottak" minket.*

- Elfogult vagyok a Benczúr irányában. Tizenketten laktunk egy kollégiumi szobában, a Nyírségből, Borsodból, Békésből jött lányok. Ez a létszám a heterogén összetételt nem jól oldotta meg. A kollégium igazgatónője utálta a feltűnő külsejű lányokat. Én az voltam. Semmi kompromisszumot nem tűrtem el sem magamban, sem magam körül. Egy félelmetesen öntörvényű fiatal kereste önnön törvényeit. Az ifjúság sebződésekre, viharos önmegismerési folyamataira nekem a Benczúr egyfajta vidéki, szűk látókörű légköre nem jó terepet biztosított. Az igazgatónővel kölcsönösen utáltuk egymást. Persze, azért feledhetetlen diákélmények kapcsolnak vissza nosztalgia reléken ahhoz a távoli kollégiumhoz. Hangulatosabb volt a pesti diákotthonnál, de a pestiben ketten laktunk egy szobában, a Rádayban, mekkora különbség ez már személyi feltételekben is.

- *Céloztál már arra, hogy Debrecent sírva hagytad el. Azt 1964-ben a hallgatóság tudta, hogy erkölcsi okok miatt tanácsoltak el. Csaknem huszonöt év után megvilágítanád a hátteret...*

- Én kialakulatlan személyiség voltam, a szépirodalmat imádtam, de tanár sose akartam lenni, mint ahogy feleség, anya sem. Radikálisan különböztem a konvencionálisan elfogadott élettér normáktól. A professzorokra nem emlékszem vissza, lévén komolytalan periódusban, anarchista, lázadóként nem az órák látogatásáról voltam híres. Az *ügyem* ennek folyományaként adódott. Egy feltűnően szép évfolyamtársnőm botrányba keveredett. Három orvostanhallgató megerőszakolta. Jellemző a férfisovinizmusra, hogy a bölcsészlányt, *az áldozatot* az ország valamennyi egyeteméről kicsapták, míg a három fiatalembernek semmi baja nem lett. Tanúként engem is beidéztek a fegyelmi tárgyalásra. Majd pusmogó rémhíreket hallottam innen is, onnan is. *Ki élt még a Nanihoz hasonló bulizó szabadságban? - Én* - vágtam rá rögtön. Ugyanis egy Sebestyén Hunor nevezetű IV. éves orvostanhallgatóval jártam, aki gitározott éjszakánként a Bikában is. Példát kell *statuálni,* így meglett az én koncepciós perem is, két félévre felfüggesztettek tanulmányaim folytatása alól. Aminek én nagyon örültem, mivel visszalibeghettem az imádott fővárosba, és bekerülhettem végre céljaim központjába, az ELTE-be. Viszonyom Debrecenhez felemás. A maradandóság városa nem tudott megtartani egy nagyonis nyugtalan lelket. Nincs mit egymás szemére vetnünk. A farizeus képmutatást viszont ott tapasztaltam meg először. A villalakás, ahol sűrűn megfordultam ahhoz képest a második kertben H...s professzor ácsorgott olykor, ellenőrizve, hol is töltik az egyetemisták szabad idejüket. Erről az erkölcscsőszről fel sem tételeztem, hogy évekig folytatott titkos viszony az egyik stréber szemináriumi társnőmmel. *Mindent elkövethetsz, csak senki ne tudja meg* - gyűlöltem ezt a szemléletet. Nyitott voltam, miden dolgom a közösségre tartozónak éreztem, ők pedig extravagánsnak nyilvánítva nem fogadtak el. Így aztán szűzen rúgtak ki az egyetemről, erkölcsi okok miatt. Hozzak orvosi papírt? - kérdeztem a bizottsági vizsgálótól - őket az nem érdekli, csak a látszat. Akkoriban, egy nagy érzelmi összetörtségből született meg a költő, természetesen, még egyáltalában nem főnikszként, hanem egy nagyon-nagyon magányos lányban élő, alkimista tűzként.

- *A fentiekkel Debrecen megtanított valamire?*

- A köznapi mentalitás Debrecenben nálam alapjaiban rázkódott meg. *Az élet bolondos is, jelentős is* - jungi mondást én saját bőrömön megtapasztaltam, *az embernek, ez önmaga számára érthetetlen lénynek* ellentmondásaival. A lélek egy félelmetes öntevékeny, eleven valóság, amely a sorshatalmakkal úgy játszatja el drámáit, hogy azzá leszünk, aminek elrendeltettünk. Isten egyenesen ír görbe vonalakon.

- *Kik segítették első lépéseidet az irodalomban? S kik voltak mestereid?*

- Felfedezőim voltak: Baranyi Ferenc és Somlyó György személyében. Voznyeszenszkij és Enzensberger a barátaim voltak. Mesterem számos akad; a világirodalom valamennyi jó poétája.

- *A pesti egyetem miben különbözött a debrecenitől?*

- A pesti egyetem a szabadsággal, a többfajta lehetőséggel, az irodalmi, művészeti élet nagy volumenével különbözött a debrecenitől. Falun jó gyermeknek lenni és megöregedni. Ötvennégy évesen a vidék vonz, tanyát vettem az Alföldön. De felnőttnek lenni, valamit elérni a fővárosi nyüzsgésben lehet, vagy inkább már: lehetett.

- *Kikre emlékszer professzoraid közül?*

- Professzorokra nem emlékszem Pesten sem, hadd hálátlankodjam. A költőbarátokra igen, akik meg nem haltak, most is elérhetők számomra.

- *Jártál újságíró iskolába is.*

- Az újságírást a MÚOSZ kétéves iskolájában tanultam meg, 1975-ben végeztem, csak kenyérkeresetnek tekintendőn.

- *Milyen iskolát látnál szívesen a XXI. században?*

- Nem tudok erre érdemben választ adni, tanári diplomám van, de sosem tanítottam. A jövő embere félelmetes kihívásokkal néz szembe a XXI. században, az információrobbanás következtében. Én humán hálózat foglyaként élek, az Evangélium és a szépirodalom régi és új információs áradatában. Egyetértek Simone Weil francia vallásfilozófusnővel. Kétféle erkölcs van, a társadalmi és a természetfeletti. Az utóbbit csak a kegyelemben részesültek élhetik. Az utóbbihoz tartozom.

Ágh Edit • Bál után

Les A. Murray

AUSZTRÁLIA KÁRTYA

The Australia Card

Hé, Jófiú, nem érzed lehetőségeid?
Neked is osztanak majd lapot.
A neked kiosztott kártyát - finoman, nem durván -
közéd és képmutatásod közé ráadásnak kapod.

Ürügy is lesz hozzá, hisz ilyenkor válság idején,
mint mogyorócserjén az aranyág,
kell valaki a naplopók, félig-kitalált alrabszolgák közé
kiszárítani a mocsarat, mit úgy hívnak: Feketegazdaság.

Tudták, hogy pénzéhes vagy, Jófiú, közéd és jogaid közé
gumiálarcot húzó, besurranó-fajta,
számíthatnak rád, befurakszol a dolgok mögé. „Fránya egy
maszk ez, Jófiú, hisz a saját portréd nyúlik rajta!"

Több jogod van, legalább szeretnéd, mint ahányat egy dingó-
kölyök harap, több mint egy elbitangolt lónak,
de tévedésben vagy, Jófiú, mert az a kis plasztik kártya már nem jár
sokáig „alanyi jogon" a hozzád hasonlónak.

A mikrochipek előállítják, a faarcú biztonságiak elveszik:
„Csak ellenőrzés, hölgyem, uram. Á! Szóval zsidó!"
(Ijesztgetnek, hogy az azonosító milyen kárt tehet, Jófiú, és a
nehézségeken, ugye, már túl volna lenni jó?)

Ha szükséged van jogaidra, megtarthatod és megnézheted,
akár a bankban az egyenleget:
felmutatod a kártyát, felmész, ott ellenőrzik, és a gép
végül kinyomtatja az életedet.

„Ha tiszta a lelkiismereted" - mindenki tudja, ezek üres szavak!
A feketék a megmondhatói, milyen érzés csalódni,
mikor törzskönyvbe vesznek, hogy megtarthasd a gyereket, grogot ihass,
beválthasd csekkedet, vagy szavazz, de sose lehetsz valódi.

Miért nem tiltakozol, kedvesem, az efféle eljárás ellen?
(Püföld a dobokat, hallasd a hangod! Piff, puff!)
Erőlteted-e napszítta agyad, hogy véget vess a veszélynek?
A kormányért vannak a népek? (uff uff)

Vagy a kormány van a népért? Vagy mint rendesen,
megpróbálod kicselezni őket a fű alatt?
Kispajtás, a közöny nem segít, az öntudat visszaüt:
jól tudod, ritkán győz a többségi akarat.

Hé, Jófiú, neked is osztanak majd lapot,
végül a magadé lehetsz, vagy inkább a közé.
Mikor épp nem figyelsz, becsúsztatnak egy kártyát
közéd és hagyományaid közé.

Összegzésül elmondhatjuk-e, mindegy, ki vagy, éppúgy lehetsz
smasszer, akár egy fegyenc fia.
Mit mondana a büszke Ben Hall? Vagy a kisemmizett aranyásók?
Eltűnt az arany, maradt a pia?
Vagy felsóhajtunk, hogy Ausztrália nevére
mindig rímelt a kudarc-széria?
És nemsokára nem lesz Ausztrália? Csak egy fényes kártya, rajta: Ausztrália.

Philip Hodgins

AZ UTOLSÓ LISTA

The Shortlist

Annyi bizonytalanság van ebben.
A vérsejtek ugyan felrúgnak minden szabályt,
de engedik, hadd körmöljek egy sírfeliratot.
A listámon csak két szó maradt: fájdalom és halál.

A kórházban a folyosó másik oldalán
volt egy férfi, ugyanazzal a betegséggel.
Mivel a vérsejtjei pusztulása felgyorsult,
láthattam, rövidesen mivé leszek.

Az éjeket és nappalokat ágy-óceánon töltötte
s bár öntudatlan volt, néha nyögdécselt.
Két szót tudott kimondani: fájdalom és halál.
Tőle ered az én utolsó listám.

A fájdalom egyszerűvé teszi az életemet,
a halál elveszi tőlem mindazt, ami nem volt az enyém.

Philiph Hodgings

UTAZÁS TÖRÖLVE

Trip Cancelled

Úgy történt, ahogy mondták.
Amíg én aládúcoltam a reményeimet
és tengerentúli utazást tervezgettem,
a javulás diszkréten megállt.

Tegnap éjjel Európa térképét
próbaként feltűztem falamra
és álmokat gondoltam el városairól,
nyelveiről, a méretarányos érzésről.

Az orvos ma a halálról beszélt
de az én fejemben csak az a régi nap járt
ott a foltos farmon a borsfa alatt
egy élettel ezelőtt.

A halál szavai túlságosan tiszták.
Néma félelemmel írom ezt, akár egy listát.

Kevin Hart

HEGYEK

Mountains

Majd eljönnek érted,
a viharfelhők színe, a tengerek súlya.

Átszelik a sivatagokat, városokat,
és rád támaszkodnak az ablakodon át.

Ne kérdezd tőlük, mikor,
szavaikat nehéz lenne elviselni;

de ha egy hegyen sétálsz,
figyeld a hangját a madarak torkában.

Figyelmüket nem tudod magadra vonni,
az arcuk másfelé fordul, beleveszik

az űr szertelenségébe.
De figyeld őket közelről,

s tükröknél többet mondanak neked:
nézd, ahogy a mezők előttük ellejtenek,

ahogy este maguk is besötétednek,
és a válladra ereszkednek.

Kevin Hart

NYÁR DEREKÁN

Midsummer

Ezek a legdúsabb hetek,
mikor a fény hővé lassul, mikor minden
növényt a legédesebb nedvek hizlalnak -
s a felhőtlen ég
olyan súlyos, mintha felhők közt járnánk.

Eljött a zöld nyár -
s te fehér ruhákat viselsz.
Nem akarok mást, csak itt lenni, a hőség
szédelgő csendjében, úgy gondolni az előttünk
álló dolgokra, mint valami adottra, mint egy kertre.

Feledni a nyugtalan éjszakákat,
a sötétséget, amely nem fogadja el gyökereinket,
a darazsat a mákgubók között,
a gyümölcsösön átmasírozó katonákat.
Ma jött el a mi napunk,

s már megkezdődött a holnap is,
bár messze tőlünk, még mindig hideg városokban,
egymásban fonódó kezekben,
szobákba, hol a pókok csipkéről álmodnak.
Minden meglesz, mit ígértek nekünk,

holnap miénk az új ország,
mintha azelőtt sose érintettelek volna:
egy újabb nap, oly gazdag, mint ez a mai,
benne a virágzó kert, a folyó susogása,
s a változásban megújuló ígéret: ez a világ.

Judith Wright

FÁJDALOM

Pain

Senki János hazatérve a háborúból az utcán sétált -
a teste begörbült hatalmas sebe körül, akár egy íj -
de a fejét egyenesen tartotta. Láttam lángoló,
mozdulatlan szemét, akárha tigris vagy csillag sír.

Fájdalom, mi az? Megforgatott kasza a bordák alatt,
puha robbanás a hasban, mai halált jelent,
lódarázs a málnásban, kígyó a virágok között,
jég a szív körül, a tüdő, mely átereszti lélegzeted -
az, ami szerelmet, éhséget, szomjat, gyűlölséget vezet;
a ránk váró csapda, a reményen túli szakadék,
milyen finoman sétálunk fölötte -
a szöges ostor elől nincs az a váll, hol menedék...

Fájdalom, mi az? Ami életben tartja az osztódó amőbát
a savban; fájdalom, ami a zsigereket
bölcsességre kényszeríti: kardokból kerítés,
mely a protoplazmától az emberig vezet.

Fájdalom: a kegyetlenül rádtörő sötétség, és az is, ami
napfényre visz; fájdalom a sikátorokban késelő fekete Nem;
fájdalom, ami csak azt tudja mondani:
Rosszul választottam, innen nincs hová mennem.

Senki János hazatérve a háborúból az utcán sétált,
testét látomások tüze égette szinte a csontig.
Éhség gyötörte, a szikrázó szemű halál -
hogyan őrizzük meg magunkat az utolsó Fájdalom-pontig?

Ágh Edit • Bogáncs

KISLEXIKON

KEVIN HART (1954) Érzelmi tisztaság, intellektuális mélység, metafizikus pontosság, meditatív érzékenység: talán ez a négy karakterjegy jellemzi leginkább a Londonban született, Brisbane-ben nevelkedett poeta doctus verseit. Azon kevesek közé tartozik, akik az ezredvégi ironizálás generális világában stílusbravúrok, vagy éppen kinyilatkoztatások nélkül, de mindenképpen érvényesen képesek versben imádkozni. Tanulmányait az Ausztrál Nemzeti Egyetem filozófia fakultásán végezte, majd másfél évig Európában és az Egyesült Államokban írással foglalkozott. Jelenleg a Melbourne-i Monash Egyetem angol és összehasonlító irodalom tanára. Eddig 7 verseskötete jelent meg, legutóbb az új és válogatott verseinek gyűjteménye *(New and Selected Poems)* valamint a Gonosz hőség (*Wicked Heat)* című könyve. Az ő fordításában ismerte meg az ausztrál olvasóközönség Giuseppe Ungaretti verseit. Az ausztrál vallásos líra Oxford-kiadásának szerkesztője *volt (The Oxford Book of Australian Religious Verse).* Elméleti munkássága is jelentős: több monografikus igényű tanulmánykötetet publikált, ezek közül a Samuel Johnson hatásáról *(Samuel Johnson and the Cultural Property)* és ausztrál kortárásáról, A. D. Hope költőről írott munkái nemzetközileg is számottevő értéket képviselnek.

PHILIP HODGINS (1959-1995) A leküzdhetetlen, halálos betegséggel küzdő ember kreatív felülemelkedésének szinte egyedülálló példája az ő írásművészete. A legújabb kori ausztrál líra memento mori-ja. Egy tejgazdaságban nőtt fel a Victoria állambeli Kattandra West vidékén. A középiskola után Melbourne-be költözött, ahol a könyvkiadásban kezdett el dolgozni. Versvilágának megértéséhez az 1983-as év a kulcs; orvosai súlyos, előrehaladott leukémiát állapítottak meg nála, és 3 évet jósoltak neki. Az akkor 24 éves fiatalember a következő 12 esztendőben 5 verseskötetet és egy blank verse-ben megírt regényt jelentetett meg. Janet Shaw írónővel kötött házasságából két leánya született. Az embertelen küzdelmet az elhatalmasodó kórral 36 évesen, 1995. augusztus 18-án adta fel. Válogatott versei posztumusz kötetként jelentek meg 1996-ban, a jóbarát, Alex Skovron válogatásában.

LES. A. MURRAY (1938) Írásművészetében magas fokú szimbiózisban élnek együtt a világlíra új értékei a vidéki költészet kisvilágával, az európai hagyományok a bennszülött kultúrák magasrendűségének hirdetésével, történelem és folklór, filozofikus vitázó hajlam és dogma, vallás és politika, irónia és dicsőítő ének. Az angolszász nyelvterületeken mindenesetre *az* egyik legismertebb és elismertebb mai ausztrál költő. Az Új-Dél-Wales-i Nambiac szülötte, szülei farmján nevelkedett Bunyah-ban. A középiskola után a Sydney Egyetemre kerül. 1967-ig az Ausztrál Nemzeti Egyetem fordítójaként működött, azóta főállású író. 1961 óta 15 verseskötetet, (ebből két válogatas-kötet) és egy regényt publikált. Szerkesztőként jegyzi az Új Oxford sorozat ausztrál lírai *antológiáját (The New Oxford Book of Australian Verse)* és egy vallásos költészeti antológiát *(Collins Dove Anthology of Australian Religious Verse).*

JUDITH WRIGHT (1915) A 20. századi ausztrál irodalom, s benne a költészet, talán legjelentősebb, tradícióteremtő alkotó személyisége, nagyasszonya. Arridale-ben született, Új-Dél-Wales államban. A Wallamumbi nevű Arridale melletti állomáshelyen nevelkedett. A 30-as években Angliába és Európába került, ahol a család birtokán dolgozott a II. világháború alatt is, később pedig titkárnőként a Queensland-i Egyetemen. Első könyve 1946-ban *(The Morning Image),* az utolsó, Összegyűjtött versei, 1 994-ben jelent meg. Ami közte van, az maga a modern ausztrál költészet története, nem csupán a stílus és az új költői nyelv megteremtése terén, hanem az emberi és írói kiállás példájával is. A bennszülöttek jogaiért folytatott nyilvános küzdelme új erkölcsi tartást adott az elmúlt évtizedekben induló írógenerációk tagjainak.

Lőrinczy Huba

A KALLÓDÁS MÁMORA ÉS CSÖMÖRE

avagy „Én európai vagyok..." Márai Sándor: Idegen emberek

„Értem, hogy Máraiban megfogant az *Idegen emberek* gondolata; amit nem értek, csak az, hogy nem írta meg jobban" - mondott szigorú ítéletet 1931-ben e könyvről Komlós Aladár, a kortárs, egyszersmind barát, a *Nyugat* hasábjain. „Három főbaját (sic!) látom a regénynek - folytatta -. Az első (...) az, hogy szegényes. Kevés benne az érdekes figura és jelenet; (...) A másik baj az, hogy Márai visszaél a meg nem magyarázás technikájával" - vagyis a mű nagy fordulatai - Komlós szerint - előkészítetlenek, túlontúl váratlanok. „A harmadik baj talán még ennél is súlyosabb. (...) Márai (...) egyetlen epizódot ad épp akkor, mikor regényének problémáját ki kellene merítenie." Ez a kötetté bővített esemény azonban „... nem elintézése a társadalomból való kiszabadulás kérdésének. Márainak aligha ez a regény lesz róla az utolsó szava" - zárul *az* elismerő észrevételeket is tartalmazó bírálat. (Szövegét lásd újabban: Komlós: *Táguló irodalom.* Bp., 1967. 316-319.)

Nem csupán a kortárs kritikus vélte félresikerült alkotásnak az *Idegen embereket. A* frissebb keltezésű interpretációk is úgy tartják, hogy ez a kétkötetes regény sok szempontból esendő vállalkozás, semmiképp sem sorolható az életmű legjavához. Rónay László monográfiája *(Márai Sándor.* Bp., 1990. 91-104., 122.) - ámbár az oeuvre ismeretében „fontos műnek" látja e könyvet, s részint igazolható, részint igazolhatatlan reflexiók sorát fűzi hozzá - óvatosabb, szelídebb hangszerelésben megismétli Komlós Aladár második és harmadik kifogását. - Szegedy-Maszák Mihály összefoglaló munkája *(Márai Sándor.* Bp., 1991. 124-132.) „Kísérleti műnek" tekinti az apróbb-nagyobb pontatlanságokkal kivonatolt, viszont meggondolkodtatóan kommentált regényt, s a „modoros (túlfogalmazások)-ból következő nyelvi egyenetlenség vétségében, valamint a két narrátor s a kétfajta - a szerzői és az énformájú - narráció viszonyának tisztázatlansága, így a szerves egység hiánya miatt marasztalja el. Az *Idegen emberek* műfajáról meglehetős bizonytalansággal nyilatkozik ugyanő. Elébb „önéletrajzi regény"-nek nevezi, majd kijelenti: e könyvet „... nem műalkotásként, de tényirodalomként kell olvasni", hogy még utóbb ekként vélekedjék: „... inkább önjellemzés és korrajz, mintsem regény." - Komlós Aladár és Rónay László még csak az *Idegen emberek* színvonalával, egynémely megoldásaival volt elégületlen; Szegedy-Maszák számára már a műfaja is kérdésessé és kétségessé válik.

Három befogadó, háromféle szemlélet, háromféle olvasat. Egyek vagyunk Komlóssal, Rónayval, Szegedy-Maszákkal abban - ám csakis abban! -, hogy magunk úgyszintén tökéletlenül kivitelezett, több vonatkozásban is joggal bírálható műnek tartjuk eme könyvet; oly vállalkozásnak, amely inkább bizonyos, kitűnően megírt részleteivel, semmint egészével nyújt maradandó benyomást s tanúsítja Márai talentumát. A részleges művészi kudarc okait, nemkülönben az *Idegen emberek* lehetséges interpretációját illetően viszont számos ponton eltér a véleményünk a korábbi elemzőkétől. Tudatában vagyunk annak, hogy minden megértés - ekként a sajátunk is - többé-kevésbé félreértés, ámde nekünk úgy tűnik föl: a Komlós Aladár, Rónay László és Szegedy-Maszák Mihály adta analízisek nem terjeszkednek ki a könyv valamennyi fontos összefüggésére, így kisebb-nagyobb mértékben önkényesek és hiányosak, az általuk felrótt fogyatékosságok, kifogásolt megoldások egy része pedig - kemény szó! - viszonylag felületes műismeretük miatt tetszik hibának. Most még fedezetlen állításunkat a továbbiakban igazolni is szeretnők, megjegyezvén: a kortárs *kritikustól* semmiképp sem várható, (már csak a műfaj okán sem) oly fokú elmélyülés, mint a jóval későbbi idők *irodalomtörténészétől.*

Mondjuk ki tüstént: az *Idegen emberek* autobiografikus elemekkel telített (helyenként túltelített) alkotás, tartalmazván Márai első - német és francia földön eltöltött - emigrációjának summázatát. Hibrid, vegyülékes képződmény ez az 1930 legvégén megjelent könyv; leginkább regénybe oltott önéletrajznak avagy önéletrajzba oltott regénynek nevezhető, hozzátéve: autobiográfiának túlontúl regényes, regénynek túlontúl autobiografikus karakterű vállalkozás. Az *Idegen emberek* mindvégig furcsa, szeszélyes „kevercse"

tényvilágnak és fikciónak, ám e kettő elegyítési aránya kötetenként más és más. az első könyvben a személyesen megélt dolgok (a „faktumok") dominálnak, hogy a másodikban a képzelet vegye át a főszerepet. Jelzi e váltást a narráció - nem épp szerencsés - átalakulása is. A mindentudónak tetsző (I. 42. 43., 44-45. stb.), úgynevezett szerzői elbeszélő hirtelenül énformában szóló narrátorra cserélődik a második kötet nyitányában, s a szerzői történetmondó csupán a könyv utolsó hetedére tér vissza. (Ha mellékesen is, érdemes megemlítenünk: az *Idegen emberek* narrációjának - ismételjük: nem túl szerencsés - metamorfózisa utóbb A *Garrenek művében* is lezajlik. Ott a negyedik kötet - *Sértődöttek. A hang* - első mondatával fordul át az addig egyes szám harmadik személyű elbeszélés énformába, s az eredeti történetmondó csak az ötödik rész - a *Jelvény és jelentés* -zárófejezetében tűnik föl újra. E váltások és következményeik bővebb kifejtését lásd könyvünkben: *Búcsú egy kultúrától. Márai Sándor: A Garrenek műve.* Szombathely, 1998. 20-21., 94., 112. - Ilyképp az *Idegen emberek* egy későbbi mű elbeszéléstechnikai megoldását előlegezi, és - látni fogjuk - nem csupán ez egyetlen vonatkozásban mutat utóbb keletkezett alkotások felé. Olybá tetszik: csakugyan „kísérleti mű"-vel van dolgunk, bár e kifejezést nem abban az értelemben használjuk, mint Szegedy-Maszák Mihály.) Bármi meglepően hangzik is: Márai az önéletrajzi mozzanatokkal átszőtt, hellyel-közzel túlzsúfolt első részt bízza szerzői narrátorra, s énformában meséltetni el az inkább a fantázia szülte másodikat; tárgyiasítja a többé-kevésbé személyeset, személyesíti a többé-kevésbé fiktívet. Regényes formát ölt, mi erősen autobiografikus, autobiografikus formát ölt, mi erősen regényes - egy élménykör keresi itt, ám egyelőre nem leli a maga adekvát műfaját. Nekünk úgy tűnik föl: épp a szerzői tétovaság teszi felemás művé az *Idegen embereket.* Mintha Márai nem merné még nyíltan személyesnek vállalni a személyeset, mintha még nem tisztult volna le benne kellőképp a megjeleníteni vágyott életanyag, mintha nem döntötte volna el, mit is akar írni: vallomást, stilizált, regényes önéletrajzot avagy regényt. S mindezt, vagyis az alkotó tétovaságát híven leképezi, tükrözteti az alkotás - innen hibrid, vegyülékes volta, innen műfaji bizonytalansága, innen narrációjának kettőssége; innen tökéletlensége.

Ideje jött, hogy kijelentsük: szerintünk és számunkra az *Idegen emberek* nem más, mint a négy esztendővel utóbb megjelent remeklés, az *Egy polgár vallomásai* második kötetének ősképe, ősformája, „előtanulmánya". A majdani, immár tökéletes mű tökéletlen „vázlata", kísérletezés a mélyen megélt élménykörrel, félig-meddig sikertelen küzdelem a nyersanyaggal. Az *Idegen emberek* megközelítése s megérintése egy nagy témának, ujjgyakorlat, műhelytanulmány, készülődés - jelentőségét épp ez adja. Márai mondta utóbb: „Az író töméntelent kénytelen alkotni és építeni, mellékesen, amíg eljut feladata igazi értelméhez. E mellékes és csaknem láthatatlan alváz és környezet nélkül nincs torony!" *(Napló 1945-1957. Bp., 1990. 57).* Nincs kétség: ez a - Stendhal kapcsán tett - megjegyzés önnön életművére, oeuvre-jén belül pedig az *Idegen emberek* és az *Egy polgár vallomásai* vonatkozásában is érvényes.

Állításunkból következik, hogy a két művet tüzetesen szembesítsük egymással. Munkánk során az Idegen *emberek* első kiadására (megjelentette a Pantheon, 1930-ban), illetőleg az *Egy polgár vallomásai* 1990-es (az Akadémiai és a Helikon gondozta) edíciójára támaszkodunk, és az előbbiből kölcsönzött idézetek helyesírását mindenkor az ortográfia mai szabályaihoz igazítjuk.

Ha formátumában, karakterében, végzettségében (etc.) elüt is egymástól a két könyv főhőse, az élethelyzet, az élményanyag, a végső fölismerés (stb.) hasonlósága annál inkább összefűzi őket. Mind az *Idegen embereknek,* mind az *Egy polgár vallomásai* második részének központi alakja egy, a személyiségét, a sorsát, a küldetését külhonban - német és francia földön - kereső magyar fiatalember, ki - megfelelőn a lelkében dúló káosznak - előbb beleveti magát a húszas évek elejének s az emigráns létnek a zűrzavarába, nagy készséggel kallódik, majd végtére fölocsúdván, rálel önmagára, fátumára, missziójára. Mindketten a rendetlenség „szabadságából" tartanak a rend kötöttségei felé, mindketten afféle tékozló fiúk, „zendülők": lázadnak a hazai viszonyok, a meghaladottnak, ómódinak vélt atyai értékek, ideálok, életformák ellen, hogy - jobb híján - némi alázattal megtérjenek hozzájuk. Mindketten európai voltukat akarnák bizonyítani maguknak és a világnak, s egyiküket sem fogadja be Európa: reménytelenül idegenek, „vidékiek" maradnak mindketten (*Idegen emberek:* I. 32. - *Egy polgár vallomásai:* 366.). Rádöbbennek: hasztalan tudnak jól németül és franciául, a „titkok" kimondására, teljes megértésre s megértetésre csupán anyanyelvükön képesek (*Idegen emberek:* I. 17-18., II. 162-163. stb. - *Egy polgár vallomásai:* 198-199., 339-340., 366. etc), ezért is térnek vissza honukba, vállalni a tán kisszerű magyar végzetet.

Ámbár a két mű belső tagolódása fölöttébb kü-

lönbözik, alapképletük, kompozíciójuk mégis felötlően hasonlít. Az *Egy polgár vallomásainak* második kötete jóval több oldalt szentel a németországi esztendőknek, mint a párizsiaknak - az *Idegen emberek* viszont hétszer (!) akkora terjedelemben szól a hős párizsi élményeiről, mint a berliniekről. Az *Egy polgár vallomásai* csupán odavetett félmondatokban tudósít Márai kirándulásairól Bretagne-ba (337-339.) - az *Idegen emberek* főhőse száznál is több oldalon számol be a maga ottani tapasztalásairól. - Térjenek el azonban bármennyire is a belső arányok, az alapképlet, a kompozíció csaknem azonos. Mindkét alkotás nyitányában Párizs felé indul a hős (vonatútja Belgiumon át vezet Németországból francia földre), s mindkettő ez utazás keretébe illeszti a németországi esztendő(k) summázatát. Mondanunk tán fölösleges is: e két visszapillantó rész adta kép a germán mentalitásról, viselkedésről, mániákus rendigényről, valamint a vesztett háborút követő esztendők zűrzavaráról, száguldó inflációjáról, értékválságáról (stb.) fölötte hasonlatos. A retrospektív betétet ott is, itt is a párizsi tartózkodás fejezetei követik (közös bennük az emigránsok egyik montparnasse-i gyűlhelyének, a Dóme kávéháznak, valamint a franciák lelkületének, elzárkózásának, alig-alig álcázott xenofóbiájának bemutatása), s a könyvek zárlata újfent csak egymásra mutat. A hős, sorsfordító fölismerések birtokában, a hazatérés mellett dönt. A két zárlat eltérése mindössze annyi, hogy az *Egy polgár vallomásai* - nyilván későbbi keletkezésének s műfajának, koncepciójának okán már az elbeszélő honi berendezkedésének, egzisztencia-teremtésének részleteiről is tudósít, az *Idegen emberek* pedig - így regényesebb! - az indulás előtti kisszerű élethelyzetben vesz búcsút a névtelen főalaktól.

Stúl az eddigieken, mennyi hasonló elem, motívum, szituáció akad még e könyvekben! Helykímélés végett csupán néhánynak a sietős fölemlítésére szorítkozunk. *Az Idegen emberek* hőse egyidős Máraival. Vidéki família sarja egyikük is, másikuk is, s mindkettejük útipoggyászában benne lapul a *Biblia* és egy kaktusz (Idegen *emberek:* I. 30., 61. stb. - *Egy polgár vallomásai:* 197., 215. etc). Teremtő és teremtmény külhoni életformája magától értetődőn hasonlít, mindketten megbódulnak az ifjúság s a szabadság kalandjától, ugyanazt a művészkávéházat látogatják Berlinben, illetőleg Párizsban, ülnek a *Café Romanischesben* „a költőnő" - Else Lasker-Schüler - asztalánál (Idegen *emberek:* I. 16. - *Egy polgár vallomásai:* 287.), s ha Márai Frankfurtban, névtelen hőse a francia fővárosban kerül kapcsolatba egy „tarha-címtár" birtokosával (*Idegen emberek:* II. 24., 53-54. stb. - *Egy polgár vallomásai:* 226.). Sőt, nekünk úgy tűnik föl, hogy Márai a Lola-szerelem egy-két - erősen stilizált - mozzanatát is beleírta az *Idegen emberekbe.* Az *Egy polgár vallomásai* (268-269.) arról tudósít, hogy egy barátja az ő segedelmével akarta volna visszaszerezni magának a lányt- ő azonban ehelyett „bűntudat" nélkül elragadta tőle. Nos, az *Idegen emberek* lapjain hasonló fordulat történik (II. 83-97.).

Összevetésünk alighanem igazolja: a korábbi mű csakugyan előfutára, kezdetlegesebb változata a későbbinek, s bizonytalanságaival, belső ellentmondásaival, ügyetlenebb megoldásaival egyaránt jelzi, hogy az élményanyag kikristályosítása s az adekvát műfaj meglelése még hátra van. Az *Idegen emberek* egynémely immanens értékei így sem kétségesek számunkra, s jegyezzük ide: a könyv bizonyos részleteit, ötleteit nem az *Egy polgár vallomásaiban,* hanem más regények kontextusában látjuk viszont. Az árusítástól eltökélten tartózkodó üzlet (II. 45-49.) - jóval súlyosabb és távlatosabb jelentéstartalommal - *A Garrenek művében* (jelesül a *Féltékenyekben)* tűnik föl újra, a párizsi vonat fejtámlájának képzelt szövege - „Csak egy félórácskát" (I. 14.) - majdan Lacta doktor rendelőjének díványpárnáján olvasható (vö.: *Az idegenek - Sértődöttek. A hang.* Bp., 1996. 113.), a csonkig égő gyertya képével (I. 197.) pedig megannyiszor találkozunk utóbb. Márai oeuvre-je a variációs ismétlések valóságos tárháza, s e megállapítás az időszemlélet, az időábrázolás vonatkozásában is érvényes. Az *Idegen emberek* már olyféle, idősűrítő, időösszevonó technikával dolgozik - szinte észrevétlenül -, mint például a Garren-ciklus egyes kötetei, így a *Sértődöttek. A hang,* valamint a *Jelvény és jelentés.* (Ez utóbbiak eljárásáról lásd; *Búcsú egy kultúrától:* 95-96., 113-115.). A cselekményidő ezúttal is fikcionálja, összetömöríti a történelmi időt.

Az *Idegen emberek* ab ovo nem lineáris vonalvezetésű, a kronológiához mechanikusan igazodó alkotás. Telítve van rövidebb-hosszabb visszapillantó betétekkel (ezek részint történetkezdés előtti, részint történetkezdés utáni dolgokat, életepizódokat idéznek vissza, az utóidőbe ágyazván az előidő egyes darabjait), ilyképp a könyv nem a cselekmény és az idő folytonosságának, hanem sokszoros megszakítottságának elvére épül. Megesik, hogy egy, a hős számára „történelmi pillanat" több hét eseményeit torlasztja össze (I. 181-200.), az nemkülönben, hogy az elbeszélés idejéhez képest közelebbi múlt emlékképei közé a távolabbi múlt emlékképei keveredenek (II. 18-25.).

Bonyolult időviszonyok szövedéke az *Idegen emberek,* megteremti s fönntartja mégis - a főhős útját, külhoni tartózkodását illetően - a kontinuitás illúzióját. Olybá tetszik, hogy a két kötet mintegy harmadfél esztendő eseményeit zárja magába: a központi alak emigrációja valamikor 1925 kora tavaszán-nyarán kezdődik, s 1927 kora őszén ér véget. Az időjelzések látszatra egyértelműek. A hős - Párizsba érkezte előtt - *tizenegy hónapot* tölt Berlinben (I. 15. stb.), majd néhány órás kölni tartózkodás s a híres dóm megszemlélése után tüstént Franciaországba utazik. Néhány hete, tán egy-két hónapja lakik immár a gallok fővárosában, amidőn hirtelen kiderül: 1926 júliusának idusán járunk. „Este tíz óra volt, *nyolc évvel a nagy háború s százharminchét évvel a nap után, mikor (...) a nép (...) elindult a Bastille felé"* (I. 138. - tőlünk a kiemelés!). E mondat egymagában is alkalmas arra, hogy elhelyezhessük a történetet az időben, ámde akad más támpontunk is. A főhős ismerőse, Borsi, a szobrász ugyane napon vallja be, hogy *„Nyolc éve"* törzsvendég a Döme kávéházban: „Mióta el kellett jönnöm hazulról, ahol forradalmat csináltam" (I. 105. - a kiemelés a miénk!). A mű további időjelzéseiből már könnyen kiszámítható, hogy az emigráns fiatalember a következő esztendő (1927) őszéig marad Franciaországban.

Úgy tűnhet föl: a megszakítások, az idősíkok sűrű váltakozása ellenére egyetlen, összefüggő időtömböt jelenít meg az *Idegen emberek* - e látszat azonban csalóka. A szöveg egynémely utalásai, valóságvonatkozásai elárulják, hogy a hős emigrációjának folytonossága és tartama merő szemfényvesztés, puszta epikusi fikció. *Abból* a Berlinből, *abból* a Németországból, amelyet a könyv bemutat, néhány óra helyett legföljebb néhány esztendő leforgása alatt lehetett (volna) átutazni Franciaországba; *az* a Berlin, *az* a Németország ugyanis, amelyet a fiatalember lát s amelyre viszszaemlékezik -a húszas évek elejéé, az a Párizs viszont, ahová megérkezik - a húszas évek közepéé. Az *Idegen emberek* összetömöríti, egybeolvasztja e két, egymással nem érintkező időt, s ez az a fogás, amellyel - mutatis mutandis - későbbi Márai-művekben, így a Garren-ciklus bizonyos darabjaiban találkozhatni.

A könyv első fejezetében fölvillantott képek a vesztett háború következményeit nyögő Németországot idézik. („Nemrégen még háború volt" - gondolja a főhős, Párizsba utaztában: I. 15.) Gazdasági és társadalmi válság, vágtató pénzromlás, zűrzavar, nyugtalanság, nyomor, éhezés. „Minden süllyedt" (I. 10.), s a németek „... járni tanultak és lélegzeni..." (I. 15.). Köln utcáin s a Párizsba vivő vonaton egyaránt feltűnnek az angol és a francia megszálló hadsereg közkatonái és tisztjei (uo. 7., 10., 14-15.), a kávéházi asztaloknál - egyebek között - „... Liebknechtről, Luxemburg Rózáról és Hitlerről, a dadaizmusról, (...) *Európa alkonyáról..."* vitatkoznak (24. - a kiemelés tőlünk!), és „Közben agyonlőtték Rathenaut" (16.). E mondat konkrét időjelzés: Walter Rathenaut 1922. június 24-én gyilkolták meg. A nyitó fejezet adta montázs a maga szeszélyesen sorjázó emlékképeivel nyilvánvalóvá teszi azt is: aligha csupán tizenegy hónap élményei kavarognak a hős tudatában. - S mi igazolná, hogy a húszas évek elejének Németországából - merész ugrás az időben! - csakugyan ez évtized közepének Párizsába érkezik a főalak? Túl a korábban már citált (s egyértelmű utalásokat tartalmazó) mondatokon, oly mozzanatok, hogy a *Figaro* a marokkói háborúról cikkezik (I. 182. - ez a háború 1925 tavaszán tört ki), avagy: egy francia fiatalember hosszú előadást tart a szürrealizmusról (II. 74-75. - ezt csak 1924 ősze, André Breton *I. Kiáltványa,* vagyis a szürrealizmus önálló mozgalommá szerveződése után tehette).

Kitetszhetett az eddigiekből: az *Idegen emberek* különleges időszűrítményt teremt. A fiktív, epikai idő összevonja, újjáteremti az objektív idő - egymással nem szomszédos - eseményeit, válogat közülük, megszünteti viszonylagos távolságukat - nyersanyagként bánik velük. Márai végül is nem tett mást, mint hogy tömörítette, egybeforrasztotta a maga tíz emigrációs esztendejének bizonyos tényeit, élményeit, emlékeit, s - megtoldva, kiegészítve e faktumokat a játszi képzelet szülte „eseményekkel" - ekként kölcsönözte őket félig-meddig alakmás hősének Más, „önéletrajzi" regényei is - példának okáért a *Csutora* avagy A *Garrenek műve* - az ittenihez hasonló eljárással készültek.

Az *Idegen emberek* hőse, az évekig nagy készséggel kallódó fiatalember pedagógusfamília ivadéka. Apját „... erdélyi katedrájáról, ahol a család három generáción át tanítóskodott, elkergették a románok...", s azóta egy „határszéli mezőváros"-ban szőlejéből próbál megélni (I. 167.). Testvérbátyja, Jenő elesett a Piavénái, s ezzel „... megváltotta a belépőjegyet a mi családunknak Európába..." (I. 86-88.), öccse, Kristóf gazdasági akadémiát végzett (I. 82.). Ő maga Budapesten írta doktori értekezését a gótikáról, mialatt „Lenn az utcán színeit váltogatta a forradalom..." (I. 8.), amelyben - valaminő módon - szintén részt vett (II. 63.). A filozófiai doktorátus birtokában lehetne magyart és latint oktató közép-

iskolai tanár „Gyarmaton" (I. 82-83. - bizonyos, hogy Balassagyarmaton, mint Szegedy-Maszák állítja?: i.m. 128.), ám ehelyett- amerikai ösztöndíjjal - Berlinbe megy, hogy tovább tanulmányozza a gótikát (I. 9., 15. etc). Kezdetben elmélyülten kutat, majd mindjobban elúrhodik rajta s benne Németország és az emigráns lét zűrzavara. Ki akarván tépni magát e káoszból (de más, később részletezendő okokból is), Párizsba utazik. Heteken át tervtelenül kószál az utcákon, így ismerkedvén a metropolisszal, s már az első idők élményei tudtára adják, hogy reménytelenül idegennek számít. Levelet ír az otthoniaknak szándékairól, tapasztalásairól (erősen átstilizálva benne párizsi helyzetét és életepizódjait) - ez iromány azonban sohasem küldi el. Szobrász ismerőse, Borsi műtermében megismerkedik egy Boudin nevű - hozzá hasonló korú - francia mérnökkel, valamint az öregedő orosz emigránssal, „Vasziliefl"-el (a továbbiakban: Vasziljev). Az eszmecsere főként a művészet jelenéről és kilátásairól folyik, majd együtt indulnak a mindenféle nációjú, kallódó emigránsok montpamasse-i gyűlhelyére, a Dóme kávéházba, amely - Borsi szavával - maga a „Végzet" (I. 100.). A hős itt találkozik először a mérnök barátnőjével, Évával, s kölcsönösen fölfigyelnek egymásra, noha a lány megvetően, ellenségesen nyilatkozik a Párizst szerinte elözönlő „idegenekről" (110-111. - utóbb a toleránsnak mutatkozó Boudin is elszólja magát: 117.). A pár távozik, ők hárman még sokáig maradnak, s a fiatalember szemügyre veheti a Döme nyüzsgő embertenyészetét, a céltalanok és gyökértelenek meghökkentően tarka forgatagát, majd láthatja, mily híg mámorban, olcsó népünnepéllyel, „a középkori vitusragály"-t idéző (125.) utcabállal emlékezik Párizs a hajdani, nagyszerű és véres forradalom évfordulójára. A szobrász utóbb egy kétségbeejtően sivár mulatóba viszi kettejüket - homoszexuális férfiak, matrózok, proletárok, kispolgárok tánc- és találkahelye ez, az egykori Bastille közvetlen közelében... -, s hogy a régi, nemes eszmék és eszmények züllésének, elsilányosodásának látványa még teljesebb legyen, pirkadatkor a magyar ifjú (a filozófia doktora) és Vasziljev (úgyszintén doktor, s a görög nyelv és a szépművészetek tanára volt Kazanyban: 127-128.) szemtanúja lesz a humánum, a méltóság meggyalázásának: két rendőr a lábánál fogva vonszol egy hörgő embert, kinek vérző koponyája „az utcaköveken bukdácsol" (155.). „Európa!" - mondja az orosz emigráns, majd jajongani kezd a Szajna-hídon (156.), honnan a Louvre, „az ősrégi, klasszikus Párizs" dereng (155., 157.). A hős, ki e hajnalon az önelengedés, a „zuhanás" mellett dönt (158.), s beolvad a Döme „társadalmába", a nyárutóra megbetegszik. Lábadozás közben famíliájáról, önnön múltjáról, jelenéről, jövendőjéről töprenkedik - meddőn, majd szeptember végén, immár felgyógyulván s fölélvén ösztöndíjának utolsó garasát is - jelképes helyzet! -, a „mélybe" indul: lemegy a földalatti vasút lépcsején, s visszatekint a nagyon messzi, „sötétszürke" égre (200.).

A második kötet első, kurta bekezdése - még a szerzői narrátor előadásában - arról tudósít, hogy a fiatalember írni kezd, s ettől kezdve mintegy kétszáz oldalon át már az ő énformájú feljegyzései következnek. Hamarosan kiderül, hogy oknyomozó szándékkal idézi fel s örökíti meg múltjának egy szeletét az emlékező. Úgy hiszi: a vele történteket papírra vetve meglelheti „... a hibát, melyet valaki elkövetett, én vagy más..." (6.). - hogy a keresett „hibát" soha, sehol ne nevezze néven. Ama pillanattal veszi föl a fonalat az emlékező, amidőn - a szituáció ismét szimbolikus - a földalatti vasút lépcsején a „mélyből" a felszínre igyekszik, s találkozik a francia mérnökkel (7-8.). - Kilenc hónap alatt a fiatalember megjárta a nyomor és Párizs rondabugyrait, elveszítvén - jelképes hiány - még a nevét, a személyazonosságát is (22.); volt mosogató (39.), autógyári segédmunkás (15., 22-23.), nyúzta vadak bőrét egy vásárcsarnok fűtetlen pincéjében, tüdővészes arabok közt (19-21.), volt egy amerikai újságíró „négere" (24.), s nemegyszer „facér", hajléktalan éhenkórász (23-25.) - e korszakának azonban vége. Újra egyedül lakhat egy sivár hotelszobában (5-6.), s van már megtakarított pénze is (41.), mert három hónapja biztos állásra talált: „eladó" egy árusítani nem hajlandó üzletben (45-48.), s időnként prospektusokat fordít franciáról németre (7., 14--15.). - Boudin úgy tesz, mintha nem ismerné, ő azonban kezet nyújt neki s együtt mennek a kávéházba, hol a mérnök barátnője, Éva várakozik. Utóbb - tán kétezredmagukkal - egy, a poligámiáról zajló nyilvános vitát hallgatnak végig (a lány bevallja: nem idegen tőle a gondolat, hogy két férfival éljen...), majd vasárnap hármasban utaznak egy Szajna-parti falucskába. Egykor Boudin és barátnője „nászútjának" színhelye volt ez (58.), most - kimondatlanul is - kapcsolatukat temetni mennek oda: Éva szakítani készül, hogy visszatérjen szülőhelyére, Bretagne-ba. A békés fürdőzést, napfürdőzést követően észrevétlenül megromlik a hangulat, s a hős, látván a mérnök elébb kihívó, majd férfiatlan viselkedését, hétfő hajnalban búcsúvétel nélkül otthagyja a párt. Boudin este mégis fölkeresi a mit sem árusító üzletben, hogy a se-

gítségét kérje: bírná - legalább ideiglenes - maradásra Évát. Ő elhárítja ezt a megbízást, másnap reggel viszont - Vasziljev társaságában - kimegy elköszönni a pályaudvarra, a lány meg, amidőn a vonat indul, fölhúzza magához. Az időtlen idill hónapjai következnek egy bretagne-i halász házában, a tengerparti forróságban - „Igen, ez a nyár. Tudjuk, hogy ez a nyár, lassan, szinte ünnepélyesen járunk benne, mint egy nagy ünnepen, mintha lampionok lógnának mindenfelé, mozdulatlanul és színesen a szélcsendes tikkadásban" (143.) -, ez idill azonban törékeny, szótalan és céltalan. Az együttlétnek „Nincs neve" (170.), amint a lány vezetéknevét sem ismeri a hős (188.), s fontos, a kapcsolatukat érintő dolgokról soha nem beszélhetnek: „... szinte lélegzet-visszafojtva élünk, mintha valami egészen kis fényre kellene vigyáznunk, hogy egy erősebb lélegzetvétellel el ne oltsuk" (133.). Ám hasztalan minden óvatosság és némaság: a szerelem így is kihamvad. Baljós és jelképes események sorjáznak: az erdő, a fában szűkölködő vidék kincse és büszkesége porig ég, a tengerparton látványos népünnepély elbúcsúztatja a nyarat, egy, a halász házában megrendezett halotti toron pedig rá kell döbbennie a fiatalembernek, hogy ugyanoly kiközösített és idegen, mint az elhunyt élettársa - s ezt a lány, ki mind hidegebb vele, a szemébe is vágja. Korántsem meglepő, hogy Éva másnap elszökik a fürdőtelepen megismert dadogó, breton festővel. A hős utánuk ered, rá is talál a lányra szülővárosában, de hiába tesz házassági ajánlatot, Éva könyörtelenül tudtára adja: nem annyira szerelemből, mint inkább az „idegennek" szóló kíváncsiságból volt vele (203-204.), s amidőn rájött, hogy teherbe eshetnék „egy idegentől", „undor" és „irtózat" fogta el. „Sale étranger" - mondja távoztában (208.).

Eddig az énformájú följegyzések - innen ismét a szerzői narrátor veszi át a szót. A hős épp befejezte „emlékiratait", amikor Borsi, a szobrász lép a hotelszobába, hogy a haldokló Vasziljevhez hívja. Az orosz - tán szándékosan - egy autóbusz alá feküdt, „... mert minek éljen?" (209.). A kórházban, a haldokló ágyánál mindketten riadtan érzik, hogy tulajdon jövőjüket látják; reájuk is „az idegenek terme" vár végezetül (219-220.). Vasziljev nyomorú sorsa az utolsó lecke, a legnagyobb intés a fiatalember számára, s fölfigyel arra is: Párizs, a kallódás nem vonzza többé. Ellátogat még egyik régi ismerőséhez, egy négerhez, hogy megkérdje tőle: „fehér embernek" tartja-e („Elég fehér" - hangzik tüzetes vizsgálódás után a válasz: 230.), de másnap már készülődni kezd. Pénzt szerez kölcsönbe, a magyar követségen okmányokat, megveszi vonatjegyét, s hasztalan tartóztatná kecsegtető ajánlatokkal a „tarha-címtár" gazdája, a valószínűtlen nevű, újabban bélyegekkel üzletelő Szalámy, nincs kétség: haza fog térni, „fájdalmas honvágy"-gyal a Magyarországot is magában foglaló Európa után, rokonságot érezve minden európaival (242-243.).

E tán szokatlanul terjedelmes cselekménykivonat is - mint bármely cselekménykivonat - nyilvánvalóan hiányos és gyarló, két okból mégis szükség volt reá. Egyrészt, mert az *Idegen emberek* 1943-ban jelent meg utolszor (hozzáférni ekként szerfölött nehéz), másrészt, az eseménysor bemutatása nélkül „légüres térbe" kerülnének további állításaink.

Említettük volt: e könyv nézetünk szerint azért vegyülékes képződmény, felemás vállalkozás, mert írója egyelőre nem lelt adekvát formát, műfajt, elbeszéléstechnikát mélyen megélt, személyes élményanyagának. Tegyük még ehhez: az Idegen emberek részleges művészi fiaskója abból is következik, hogy koncepciójában, problematikájában heterogén, mondhatnók: szempontváltogató avagy szempont-keveredéses alkotás. Márai mintha azt sem döntötte volna el, mire összpontosít elsősorban: az atyák és nagyatyák képviselte eszmények és életminták elleni lázadásra, az én- és önkeresésre, a kallódás, az önelengedés nagy kalandjára, a korláttalan szabadság, a sehová nem tartozás illuzórikus, egyszersmind veszedelmes voltára, az emigrációs lét félelmetes örvényeire, az európai magyarság (avagy a magyar európaiság) dőre ábrándjára, a kirekesztettség, az idegenség gyötrelmeire - ne folytassuk! Mindez benne kavarog a regényben, összefonódik és szétválik, a hangsúly majd az egyikre, majd meg a másikra száll, s épp e gomolygás, a témák és szempontok túlzó bősége és sokfélesége teszi, hogy az *Idegen emberek* meglehetősen amorf, középponttalan, egyensúlytalan alkotás. Csak későn, a mű vége felé derül ki, hogy Márait e tarka problematikából a külhoni elkallódás, illetve az idegenség fátuma foglalkoztatja leginkább - a többi kérdés addigra a háttérbe szorul, elmosódik, olyikat egyszerűen el is ejti. És - igazsága volt Komlós Aladárnak - korántsem növeli a könyv becsét a bretagne-i idill túlméretezett epizódja, holott festői és egzotikus részletekben nem szűkölködik. Ámde bármi szépek, érdekesek, hangulatosak is - magukban! - a kedvtelve rajzolgatott életképek, zömük (főként a fürdőzések és a halászatok részletező leírására gondolunk) egy kissé öncélú és fölösleges, semmiképp sem avagy csak lazán illeszkedik a regény viszonyrendszerébe. Egy melléktéma olyannyira önállósul s túlburjánzik

itt, hogy már-már elnyomja, megfojtja a főtémá(ka)t, végtére is ez a betét a mű összterjedelmének egynegyedét (!) teszi ki.

Az *Idegen emberek* főhősének útja - maga is meghökken a fölismeréstől - a dómból a Dóme-ba vezet. „... hirtelen a dóm jutott eszébe, (...) a hatalmas és biztos, az a hűvös és merev valóság, melyet a lélek tapintott, s igazibbnak és valóságosabbnak érzett - a Dóm, melynek kapujából néhány hete kilépett és szédülten megállt, (...) s az a másik »Dóme«, az a frivol és blaszfém, ahonnan most jön, s ahol csak ők tudják, akik ott ülnek, hogy kinek áldoznak - s a sötétben elvörösödött" (I. 138.). Szorongva kérdi magától: „Hol a helyem?" (uo.) - hogy a választ csupán a történet végére lelje meg, s előtte az önelengedés, a tévelygés hosszú időszakra következzék. Joggal kérdjük mi is: miért tántorodott és távolodott el a fiatalember a dóm képviselte és jelképezte értékektől - a törvényszerűtől, a belső rendtől, a biztostól, a szilárdtól, az állandótól (I. 7., 9., 138.) -, jóllehet „szinte honvágyat érzett" iránt ük (I. 9.), s miért választotta helyettük - átmenetileg - az esetlegest, a rendetlenséget, a bizonytalant, a képlékenyt, a változót, „... a nyers, vakító, értelmetlen zűrzavar"-t (I. 7.) - miért választotta a Dóme világát? A regényszöveg többféle magyarázatot is kínál, bár némelyik csak mellékesen, futó ötletként tűnik elénk.

A legkevésbé kidolgozott indoklás a háború hozta értékválsággal és felfordulással vonja kapcsolatba a hős egyensúlyvesztését. A Németországban átélt káosz („... egy világ minden sarkában recseg és ropog...": I. 22.) magánsorsában is tükröződik s folytatódik: „ Valami kicsapta őt is pályájából, az eszeveszett körforgás kihajította, s néha úgy jutott eszébe magának, mint egy emlék" (I. 22-23.). Menekülne a zűrzavarból, mégsem hazatér, hanem inkább messzebbre, Párizsba utazik, s e döntését már gazdagabban, részletezőbben motiválja a könyv. Az ifjú részint azért cselekszik így, mert Magyarországon úgyszintén rendetlenség, értékválság (és kisszerűség) honol (I. 166-169. etc), részint meg azért, mert lázad a szűkös életkeretek, az apai-nagyapai hagyományok, eszmények, magatartásformák ellen, illetőleg szeretné megtalálni, meghatározni önmagát, kitapogatni énjének, személyiségének, létlehetőségeinek határait. Az otthoni „biztos bizonytalan", „a krajcáros, de biztos semmi" helyett a külhoni „reményteljes bizonytalan" vonzza, a hit avagy illúzió, hogy „... minden pillanatban csoda történhet (...), egy ember feléje fordul s mond valamit, egy telefon megszólal, s őt bekapcsolják a nagy keringésbe..." (I. 33.). Nem kizárulni akar máris a világból - a hazatérés ezt jelentené -, hanem érintkezni, elegyülni vele, s hogy maradéktalanul átélhesse a kaland, a zuhanás szédületét, el kell tépnie korábbi kötelékeit (I. 33., 158. stb.), mindenekelőtt a családiat. A hős, ki már a háború idején szembefordult a régi normákkal és értékekkel - a budapesti utcákon élt, „... minden pillanatban védekezve egy világrend ellen, melyet elismerni nem tudott..."(I. 31.) -, francia földre érve a família tradícióit és ideáljait is elhárítja magától. Zendülése a nagy távolság okán sem lehet több dacos engedetlenségnél, afféle tékozló fiúi viselkedésnél: egyszerűen nem megy haza, nem árulja el hollétét, minden kapcsolatot megszakít családjával, s merőben másként él, mint származása, végzettsége alapján elvárhatnák tőle. Föl nem adott leveléből kiderül, hogy nem osztja apja felfogását („Az élet célja, hogy eleget tegyünk kötelességeinknek": I. 84.), szerinte ugyanis „... az élet nem hősies valami, hanem mindenféle, s célja nem a hősiesség, hanem a kielégülés" (I. 83-84.). A későbbi meditációk nyilvánvalóvá teszik azt is, hogy a fiatalember régimódi, elfogult és egyoldalú embernek (is) tartja szülőjét (I. 166-167.), tán tiszteletreméltó, ám értelmetlen vállalkozásnak véli nagyatyja és atyja éveken-évtizedeken át készülő - ki nem adott, senki által nem olvasott - traktátusait „A lélek halhatatlanságá"-ról (utalás e cím Csokonai művére?), illetőleg az erdélyi hitszónoklás történetéről (I. 167., 168. etc), és sejtetik egynémely utalások, hogy bátyja harctéri halála fölösleges áldozatként tűnik föl neki (I. 86., 87-88. 168.), s koránt sincs elragadtatva testvéröccse gazdászi hivatásától, dzsentroid gesztusaitól, tüntető, „mokány magyar"-ságától sem (I. 82., 85., 168-169.).

A család, a családi eszmények és hagyományok elleni lázadás - amúgy sem különösebben hangsúlyos - témája és szólama utóbb teljességgel elhallgat az *Idegen emberekben,* tovább, a mű végéig él viszont - gyakorta elmosódva - az önkeresésé. A hős úgy érzi, kívülről, másoktól, mintegy készen kapta a maga énjét, pályáját, létlehetőségeit, s mindenről, a famíliáról, de még a nevéről is le kell szakadnia, ha saját személyiségére, perspektíváira, küldetésére kíváncsi: „... mindez oly bizonytalan és úgy lóg rajtam, s talán mindentől meg kell szabadulni, ha az ember őszintén elkezdi az életet" (I. 85.). „Nem tudom, hogy ki vagyok. Nem tudom, mi lesz velem" - jelenti ki (I. 84.), illetőleg: „Szeretném tudni, hogy ki vagyok" (uo.), „Meg kell tudnom, hogy ki vagyok. (...) Mi van bennem?" (I. 138.). Az újjászületés (I. 158.), az önmegtalálás kísérlete azonban kudarcba fúl; a

korláttalan szabadság, a gyökértelen kallódás nem kicseréli, hanem szétoldja a régi ént, s a maga választotta létformában a hős nem megleli, hanem elveszíti identitását. A zuhanás mámorát a zuhanás közönye, a nyugtalan sorskeresést az egykedvű veszteglés, a személyiségépítés szándékát a személyiségsorvadás tudomásulvétele váltja föl. Jelképes, hogy az ifjú szinte az időbői kizuhanva él Berlinben, Párizsban és Bretagne-ban („... az idő helybenjárása a vágtatás illúzióját keltette": I. 23.), hogy környezetében újra s újra álló órákkal találkozik (I. 31., 52., 61., 178., II. 5.), jelképes, mily értelmetlen semmittevéssel múlatja napjait az árusítástól tartózkodó üzletben (e részlet önmagán túlmutató voltára Szegedy-Maszák Mihály is fölfigyelt: i.m. 130.), s szimbolikus a regény egyik legművészibben megformált jelenete, a szajnai fürdőzésé, amidőn a hős már-már engedelmesen belevész az őt szelíden forgató és hívogató örvénybe (II. 62-64.), mert ráeszmél: „Soha ilyen messze nem voltam még magamtól, mindentől, amit valaha megéltem, szándéktól, származástól, kételyektől, jövőtől. Nem akarok semmit. Nem vágyom semmire." S az önkeresés csődje nem csupán itt involválja az önfeladást, a megbékélést a nihillel, hanem a tengerparti „mézeshetek" kellős közepén is: „... különös közönyt érzek, (...) Nem tudom elképezni, hogy mi lehetne, ami nyugtalanítani tudna, (...) semmi nem tűnik elég erősnek ahhoz, hogy kimozduljak ebből a könyöklő állapotból, semmi nem látszik elég értelmesnek ahhoz, hogy változtassak ezen az értelmetlen helyzeten" (II. 138.). A hullás, az öntékozlás végzetesnek látszik, mígnem a fiatalember föl nem ocsúdik: „Én most minden jel szerint szabad vagyok, kissé talán túlságosan is szabad, mehetek, ahová akarok, (...) nincs név, család, mesterség, ami kössön, (...) feltétlenül szabad vagyok. *S mégis szorongás fog el, (...) túlságosan szabad vagyok, s ebben a szabadságban (...) elveszettnek s kiszolgáltatottnak érzem magam (...) Valamilyen kötöttség talán mégsem árt az életben (...) Valami kis sziget, mesterség, emberek köre, ahol az ember építeni kezd, megerősíti helyzetét a világban"* (II. 144-145. - a kiemelés tőlünk!). Itt a fordulópont a főhős életében, noha szó sincs arról, hogy e rádöbbenést tüstént tettek követnék. Az viszont aligha véletlen, hogy az események épp ettől a pillanattól - viszonylagosan - felgyorsulnak, a „szerelmesek" távolodni kezdenek egymástól, a fiatalember pedig rendet szeretne teremteni kapcsolatukban (II. 170-171., 175., 182., 199-200.), bár házassági ajánlata - a történtek, de pusztán elhidegülésük okán is - eléggé meglepő, sőt hiteltelen. A végleges szakítás meghozza a kijózanodást, a följegyzések a számvetés, egy korszak lezárásának szándékát (is) jelzik, s már csak Vasziljev haldoklásának látványa és a kallódás csömörének bevallása kell, hogy az ifjú - keserű tapasztalatokkal telten - visszainduljon hazájába s régebbi énjéhez, önmagához.

Az *Idegen emberek* végső soron az emigráns lét, a korláttalan szabadság pusztító voltát ábrázolja. A kivándoroltak közül csupán néhányaknak sikerül megvetnie a lábát idegenben (II. 28-29., 212., 238-239.), karrierjük viszont inkább kétes, a többség azonban -a könyv meganynyi szereplője, jelenete szemlélteti ezt - talajtalanul, céltalanul, demoralizáltan tengődik, s nincs más perspektívája, mint a sodródás, a teljes önelhagyás, s végtére a méltatlan, értelmetlen elmúlás. Ez utóbbira nem csupán Vasziljev fátuma s az „idegenek termében" haldoklók nyomasztó látványa figyelmeztet (II. 214-221.), hanem a magyar nyomdász éhhalála is (I. 173.). A mindkét narrátortól rokonszenvező (bár olykor ironikus) hangsúlyokkal emlegetett orosz egyébiránt mellékalakként is igen fontos szereplője a regénynek. Túl azon, hogy személyiségével, nézeteivel, viselkedésével érdekes jelenség önmagában is, az általa tartott tükörben a főhős saját magát, tulajdon jelenét és virtuális jövőjét is szemügyre veheti. A fiatalember szempontjából Vasziljev afféle sorspárhuzam, sorselőkép, sorskilátás - mementó. Doktor ő is, tanár ő is, fokozatos hullásában, züllésében a hős a maga hullására ismer (II. 92-93. stb.), s „valószínűleg" azért hal meg, „... mert nem adhat elő Kazanyban a görög nyelvről és a szépművészetekről" (II. 209.). S akad még egy vonatkozás, mi nyilvánvalóan rokonítja kettejüket, összszepántolja sorsukat: az orosz is fölfigyel a francia lányra, Évára, számontartja, virágcsokorral búcsúztatja, titkon vágyakozik reá - ám néki csak egy *néger* nő jut ideiglenes szeretőül (I. 104., 136-137.,, 159., 173. 180-181., II: 77., 92-97., 214., 220.). „Ez egy nagy, fehér fajtából van, uram" - mondja a mérnök barátnőjéről a főhősnek, aki viszont az ő kórágyánál ezt gondolja: „Vasziljev úr nem fehér ember..." (II. 221.), majd elmegy *néger* ismerőséhez, hogy a saját „fehérsége" felől érdeklődjék. E kapcsolódások vizsgálata a regényvilág újabb s kétségkívül legkidolgozottabb rétegéhez vezet át, amelyben - Bodor Aladár és Oláh Gábor útirajzainak azonos címét kölcsönözvén - a „keletiek Nyugaton" sokaktól megélt s megírt keserű élményanyaga tömörül. A könyv központi alakja, a *magyar* ifjú volna bár más náció(k) gyermeke, így is, úgy is egy lehetne

csak az „idegen emberek" közül, kiknek - függetlenül bőrük színétől - egy a tapasztalásuk, egy a végzetük: nem számítanak teljes értékű embernek, nem számítanak európainak. Eme fájdalmas igazságra kell ráébrednie Márai hősének, s históriája ilyeténképp nem más, mint egy nagy illúzió elvesztésének története.

A magyar fiatalembert nem csupán a korlátlan szabadság vágya, a lázadás és az önkeresés viszi Párizsba, hanem mindenekelőtt az a szándék, hogy a maga európai mivoltáról megbizonyosodjék. Amíg otthon élt, nem jutott eszébe kételkedni ebben, Németország viszont elbizonytalanította. „... udvariasságot érzett maga körül, alig észrevehetőt, a nagy nemzetek részéről kis nemzetek fiainak kijáró jóindulatot..." (I. 26.), szembesülnie kellett a ténnyel, hogy szülőházájának irodalma, kultúrája Berlinben teljességgel ismeretlen, s ha ismernék, akkor is csak mint kuriózumra, egzotikumra tekintenének reá (I. 26-28.), nemkülönben azzal is, hogy nyelvtudása s nyelvértése szükségképp tökéletlen és véges. „Talán ők egymás között s a maguk eszközeivel, teljesen közölni tudnak mindent egymással: ami egy fajtát tökéletesen elválaszt egy másiktól, az bizonyos intimitások tolvajnyelve, melyet az, aki nem hozta el idegeiben generációk előttről, nem ért meg teljesen soha" (I. 18.). Mindez „idegenné" és „magányossá" tette német földön (uo.), s magyarságának, tehát különbözésének tudatára ébresztette (I. 26.), ám nem foszlatta szét hitét: „Én európai vagyok..." (I. 28.). A francia főváros felé utaztában „Valahogy úgy érezte, (...) neki kellene meggyőznie Párizst, hogy ő és fajtája mégiscsak hasonlóak, mégis egyenragúak, s mindenképpen joga van bemutatkozni ott, mint egy gazdag család távoli, kissé elfeledett tagjának", bár érezte azt is, hogy az Európa közepén és peremén élők csupán afféle „vidéki rokonok" (I. 31-32.). Párizsba érvén, már az első estén kiderül, hogy idegennek lenni gyanús és nevetséges dolog (I. 55-58.), a nagy ábránd azonban szívósan tartja magát. „... nekem van egy rögeszmém - írja a hős föl nem adott levelében -, az, hogy európai vagyok. (...) Még nem tudom, hogy jobbak vagy rosszabbak vagyunk-e, mint az európaiak, valószínűleg egyenrangúak, csak kissé mások. Ezzel szeretnék itt tisztába jönni. Én hiszek benne, hogy igen. *Ha így van, akkor itt is maradhatok, haza is mehetek, mindegy. Nekem rögeszmém, hogy európai vagyok. De van egy nagy, fehér rassz, (...) s én nem tudom, hogy mi azok közül valók vagyunk-e. Nem tudom, hogy milyen színünk van, szürke-e vagy sárga* (...). Ezzel tisztába kell jönni itt, ezzel rögeszmével (I. 85-86. - a magunk kiemelései!). A makacs kényszerképzet lassan porlik el, s szétzúzásában a „nagy, fehér rassz" (ne feledjük: Vasziljev is ezt a minősítést használja!) megtestesítőjének, Évának jut a főszerep. Ettől a nőtől s szerelmétől várná a hős leginkább - kimondatlanul, ám a mű egésze, a kontextus alapján mégis nyilvánvalóan - a maga (és a magyarság!) európai és egyenrangú voltának igazolását. Keservesen kell csalatkoznia.

Nincs terünk arra, hogy a fiatalember kálváriájának, kényszerű illúzióvesztésének valamennyi stációját fölsoroljuk; csupán néhánynak (tán a legfontosabbaknak) a sietős említésére szorítkozhatunk . Az ifjúnak folyvást tapasztalnia kell, hogy ő és a hozzá hasonlók jóvátehetetlenül „idegenek", épp ezért egy láthatatlan gettó foglyai; megtűrt, de még a pincérektől is megvetett páriák (I. 183., 187. stb.), s „bűvös körükből" nincsen mód kitörni. Párizsban, Franciaországban minden külföldi idegennek (vagyis kiközösítettnek, másod-harmadrangú lénynek) számít, legföljebb az angolokra érvényes valamivel kevésbé e verdikt (II. 203.). A mérnök barátnője, Éva már a legelső alkalommal kimondja, hogy fél „... a sok idegentől, akik nappal és éjjel átjárnak Párizson, mint egy átjáróházon, s mindenhez hozzányúlnak, s a kezük nyomát rajta hagyják a városon, és a szájuk nyomát, az ízlésüket és a vágyaikat beletörülik Párizsba" (I. 110-111.). S hasztalan replikázik erre a „világpolgár" álarcát viselő Boudin: „... én egy másik Párizst akarok, amelyben elférnek önök is, s egy másik világot, amelyben elférünk valamennyien" (I. 111.)- hamarosan kiderül róla, hogy ab ovo kisebb értékűnek tartja az „odalenn" (mily megvető szó!) szerzett filozófiai doktorátust (I. 117.), utóbb meg az, hogy még az angol beszéd is ingerli (II. 180-181.). Idegen nem férkőzhet a franciák közelébe, még kevésbé barátságába és otthonába - fejti ki Borsi (I. 174-175.), azt pedig a fiatalember maga tapasztalja, hogy ugyanazon munkáért egy idegennek nem jár annyi bér, mint egy franciának (II. 23.). Mindez - és a többi élmény - csüggesztő és kiábrándító, ám a „rögeszmébe" vetett hit teljes szétrombolása csak a lánynak sikerül. Hiába *vidékiek* mindketten (a férfi kétszeresen is: szülőhelyénél s magyarságánál fogva) *közös nyelvük* (a szó szoros s átvitt értelmében) nem lehet. Nem értik, nem érthetik egymást, mert - túl a francián - a breton nyelvjárás is közébük tolakszik (II. 100., 115., 132., 145., 162-165., 181. etc), nem értik, nem érthetik egymást, mert az idegenség végzetét a szerelem sem törli el (a hős is mind gyakrabban érzi a lányt „idegennek": II. 145., 164., 169., 201.). Kivilág-

lik: *a* meglehetősen könnyű erkölcsű (II. 107., 113-114., 203-204.) és számító (II. 204.), biblikus-jelképes nevű Éva (I. 159., II. 138.) elsősorban kíváncsiságból, az ismeretlen, bizarr „tünemény" fölkeltette érdeklődésből ragadja magával a férfit (II. 104-108.),, emiatt fürkészi mohón a viselkedését, minden mozdulatát (II.-169-170., 203-204.), hogy az újdonság varázsának, a szánalomnak s a testi vonzalomnak múltával kíméletlen legyen: „Mikor megláttalak abban a kávéházban, (...) *olyan idegen voltál, mintha most érkeztél volna, nagyon messziről, egyikéről a különös vidékeknek, amilyet a moziban mutatnak, a vígjáték előtt... tudod, a bennszülöttek dolgoznak és csigát szednek..."* (203. - a kiemelés tőlünk!). Brutálisan nyílt beszéd, brutálisan egyértelmű tanulság: a magyarok s a hozzájuk hasonló nációk nem tartoznak a „nagy, fehér fajtához"; a türelmesebb, jobbindulatú Németország csak fenntartásokkal, az Európával azonosított Franciaország pedig egyáltalán nem fogadja el őket egyenrangúnak - európainak. Korántsem véletlen, hogy a keserű fölocsúdást követően a hős nem csupán a maga kétes „fehérségéről", hanem a magyar és a szenegáli (!) táj, kultúra és népművészet nagy hasonlatosságáról is eszmét cserél a négerrel, Durand-nal... (II. 229.).

Az *Idegen emberek*- ellentétben Komlós Aladár vélekedésével - sokkal inkább a magyar kirekesztettség és a nyugati (mindenekelőtt a francia) hübrisz regénye, mintsem „a társadalomból való kiszabadulás"-é. Az a fájó csalódás, keserű megbántottság ölt testet benne, mit oly sokan átéltek s megörökítettek Márai előtt is, köztük - csupán egy példával élvén - Ady. Ő ekként panasolkodott nyugati dölyfről, magyar lenézettségről, amidőn hódoló és interjút kérő levelét válaszra sem méltatta az ünnepelt színésznő, Sarah Bernhard: *„(Mit akar ez a barbár-* vélte a nagyasszony. Még a nekem szükséges párizsiakat sincs időm fogadni. *Majd még időt vesztegetek egy szenegáli idegenre).* Én a nyakamat teszem rá, hogy a nagy Sarah nem tudja, milyen országban van Budapest. *Sőt arról sem bizonyos, Európában van-e"* (idézi: Király István: *Intés az őrzőkhöz.* Bp., 1982. I. 251. - a mi kiemeléseink!). Ezt a megvető fölényérzést, ezt a felsőbbrendűség tudatot többször is jogtalannak és indokolatlannak láttatja az *Idegen emberek,* megmutatván az átlagfranciák - köztük Éva - felszínességét, hiányos műveltségét (I. 76., II. 47., 48., 57., 89., 204., 206-207. stb.), a francia tömegkultúra és - ízlés híg és sekélyes voltát, amerikanizálódását (I. 124-126., 138-143., II. 139. etc), diszkréten jelezvén, hogy a magyar művészet európai rangú s nálunk is meghonosodtak a modern technika vívmányai (I. 27. stb.) - ez azonban mit sem változtat a lényegen. A hősnek megalázottan kell visszatérnie, immár tudván: „Én nem vagyok se fekete, se sárga vagy barna, én éppen elég fehér vagyok ahhoz, hogy odahaza éljek, ahol legalább tisztességesen hal meg az ember, egyedül egy szobában..." (II. 233.). Nyugati gőgről, francia hübriszről nem az *Idegen emberek* az utolsó szava Márainak. Lesz még mondandója róla viszszafogottan az *Egy polgár vallomásaiban,* felháborodással telten az *Európa elrablásában.*

Rónay László feltevése szerint (i.m. 92.) a regény „... első része mintha Spengler baljós *Untergang des Abendlandesének* volna irodalmi példatára." Ez óvatosan megfogalmazott állítást teljes bizonyossággal sem igazolni, sem cáfolni nem lehet. Tény, hogy *az Idegen emberek* írásakor Márai kitűnően ismerte már Spengler koncepcióját, amiként tény az is, hogy a szöveg utal rá: a német kávéházak asztalainál - többek között - „Európa alkonyáról" vitáznak (I. 24.), a hős meg arra gondol, hogy „Az európai kultúráról, hanyatlásáról és erkölcsi tartalmáról eltérhetnek a vélemények..." (I. 1 2.). A könyv nyitányában *mintha* csakugyan a *fausti kultúra* és a *civilizáció* szembesülne egymással (előbbit a fenséges dóm, utóbbit az utca zűrzavara, a reklámok harsogása s az üzletkirakatokban szemlélhető értékrelativizmus képviseli), a nyilvánvaló kubizmusát tagadó Borsi műtermében Vasziljev fájdalmas szkepszissel beszél a hagyományos művészet jövőjéről s az épp születő új generáció ismeretlen igényeiről, a francia mérnök kijelenti: talán egy új nemzedék „... a művészet kielégülését, mely ma olyan fontos nekünk, megtalálja valami másban, a *sebesség új méreteiben, egy híd konstrukciójában, egy vegyi pasztilla ízében"* (I. 92-98. - a mi kiemelésünk!), a párizsi tömegkultúra silányságának képei pedig ez összefüggésben sem érdektelenek. A szöveg nagy erővel jeleníti meg a metropolisz nyomasztó méreteit, áttekinthetetlenségét s az idegen ember magányát, elveszettségét a kőrengetegben (I. 38-40., 44-51.), továbbá azt is, mily törpe a jelen a múlthoz képest (I. 124-126., 138-157.). Mindez talán Spengler befolyásának bizonyítéka, talán nem, de akárhogy legyen is, kétségtelen: a kultúra és a civilizáció ellentéte legföljebb melléktémaként tűnik fel a regényben. A háttérhez tartozik, nem *az* előtérhez, aláfest, árnyal, kiegészít csupán - nem benne testesül meg a koncepció, a problematika lényege.

Nézzünk szembe végezetül még egyszer a szakirodalom kritikai észrevételeivel! Noha - kitetszhetett a korábbiakból - az *Idegen emberek* szerintünk sem gáncstalan tökélyű alkotás, a már citált bíráló megjegyzések zömével egyetérteni nemigen tudunk. Ami Komlós Aladár első kifogását illeti: a „szegényesség" relatív fogalom, s ízlés, felfogás dolga (is), hogy valamely regényben minő figurákat s jeleneteket ítélünk „érdekes"-nek. Az *Idegen emberek* kétségkívül nem „izgalmas" könyv - a szó hétköznapi avagy esztétikai értelmében -, alakjainak, szituációinak szürkesége viszont menthető, sőt, magyarázható. A korántsem különleges személyiségű és adottságú főhős mindvégig oly közegben s életkörökben tartózkodik, amelyek aligha bővelkednek rendkívüli egyéniségekben és helyzetekben. Ez a könyv a sorsukban, kallódásukban az átlagot megjelenítő egzisztenciák jószerével eseménytelen históriája. - Olybá tetszik nekünk: nem áll helyt Komlós Aladár második ellenvetése sem, jóllehet Rónay László (i.m. 92., 94-95., 97.) és - igaz, csak egyetlen vonatkozásban - Szegedy-Maszák Mihály is csatlakozik hozzá (i.m. 130-131.). Meggyőződésünk, hogy az *Idegen emberek* „nagy" fordulatai egyáltalán nem „előkészítetlenek", „indokolatlanok", „váratlanok" avagy „véletlenek." Nem kósza ötlet, szeszélyes rögtönzés, holmi action gratuite a hős átköltözése Párizsba. Elárulják egynémely utalások (I. 33., 50-51.), hogy a fiatalember „hirtelen", ám tudatosan döntött így, a maga módján készült is a váltásra, az utazás alatt és azt követően pedig apránként fény derül tettének indítékaira is. Rónay Lászlót nyilván az tévesztette meg, hogy a cselekedet motivációját nem összefüggő fejtegetés formájában, hanem sokfelé szétszórtan, s nem előzetesen, hanem egy -, de még inkább utóidőben nyújtja a szöveg. A legkevésbé sem váratlan és előzménytelen a lány s az ifjú „szökése" Bretagne-ba (legföljebb a szöktetés aktusa meglepetésszerű), hiszen a regény már-már túlhalmozza kölcsönös - eleve lappangó erotikától fűtött - érdeklődésük bizonyítékait. A kávéházban tüstént észreveszik egymást, s azonnal összeköti őket a testiség (véletlen, hogy mindketten ismerősnek érzik a másik kezét? ...: I. 113-117., II. 86., 106. stb., véletlen, hogy a hősön átvillan az „idétlen ötlet": „... mintha már hált volna ezzel a meztelen kézzel"? ...: I. 114.), a hosszú távollét idején is számon tartják egymást, gondolkodnak, képzelegnek egymásról, majd a viszontlátást követően a nő megannyi apró gesztussal, szem- és testbeszéddel hívja, bátorítja, ajzza a férfit etc, etc. (Oly sok lapszámra kellene ezúttal hivatkoznunk, hogy a felsorolást inkább mellőzzük.) Ha kiderül is elvégre, hogy kapcsolatuk indítékai közül csupán a szexuális vonzódás volt azonos, a kaland előkészítése, motiválása hiánytalannak mondható. S amennyire okszerű és várható kettejük „idillje", úgyannyira okszerű és várható szakításuk is - ez utóbbit igazolnunk viszont immár szükségtelen, amiként fölösleges volna újra reagálnunk Komlós (s a vele egyetértő Rónay) utolsó kifogására is.

Szegedy-Maszák Mihály egyik kritikai megjegyzése (i.m. 129.) óhatatlanul azt a látszatot kelti, mintha a könyv stílusát gyakorta és mindvégig a nyelv egységét megbontó „modoros (túlfogalmazások)„ jellemeznék. Nos, ez korán sincs így. Az általa citált mondat egyedi jelenség a szövegben, s az ehhez hasonló - az expresszionista stíluseszményhez közel álló - futamok a könyv első húsz-harminc oldalán sűrűsödnek, hogy aztán (a hős Párizsba érkeztét követően) szinte nyomtalanul eltűnjenek; semmiképp sem tartoznak ekként az *Idegen emberek* nyelvi arculatának jellegadó sajátosságai közé. A 2. fejezettől a mű stílusa szélsőségektől mentessé, viszonylag egyenletessé válik, sok helyütt már a későbbi, az „igazi" Márait előlegező választékos eleganciával, képbőséggel, nyelvmágiával, iróniával (a sok lehetséges példa közül emeljük ki a bretagne-i idill különleges szépségű vízióját: II. 143-145.), néhol viszont - ne tagadjuk! - sietősebben, publicisztikusabban megírt részeletekkel (I. 62-69. stb.). A nyitány és a folytatás stiláris diszharmóniáját tán azzal magyarázhatjuk, hogy az első oldalakat írván, Márai még nem döntötte el, mely hangnem és modor illik leginkább témájához, illetőleg a németországi zűrzavart épp az expresszionizmus jellegzetes nyelvi eszközeivel, harsányságával tudta a legadekvátabban megjeleníteni.

Mivel az *Idegen emberek* valóságreferenciákban szerfölött gazdag regény, magától értetik, hogy politikai, művészeti (főként az avantgárddal kapcsolatos) utalások sokaságát tartalmazza. Ez utóbbiakkal - bármily érdekesek és tanulságosak is - foglalkozni itt nem kívánunk, mert vizsgálatuk túl messzire vezetne. Már csak annyit jegyzünk meg: ámbár e kétkötetes vállalkozás - emlékezetes részletei, fejezetei ellenére - aligha tartozik az életmű legjavához, több olyan téma is feltűnik benne, amelyről - jól látta Komlós Aladár - nem ez a regény volt Márai utolsó szava.

Balogh László

SZEMENYEY-NAGY TIBOR

Egy rövid történettel kezdem.

„...King, a szobrász, egy harangállványt faragott. Amikor készen volt, aki csak látta, megcsodálta, mint isteni művet. Lu hercege is megbámulta és megkérdezte Kinget: „Mi a titka művednek?" King így válaszolt: „Én egyszerű kézműves vagyok és titkaim nincsenek. Mindamellett egyen fordul meg a dolog: mikor megbízást kaptam erre a munkára, óvakodtam attól, hogy erőmet szétfecseréljem. Böjtöltem, hogy szívemnek megszerezzem a nyugalmat. Három napi böjt után nem gondoltam többé sem jutalomra, sem kitüntetésre, öt nap multán nem gondoltam többé sem dicséretre, sem gáncsra. Hét nap múlva megfeledkeztem a testemről és tagjaimról: ekkor már eszembe sem jutott Fenséged és udvara. Már teljesen munkámban éltem és semmi sem zavart. Akkor kimentem az erdőbe, és elmerültem a fák természetes növésének szemléletében. Amikor a legtökéseletesebb fára bukkantam, egyszerre ott állt előttem a harangállvány, úgy, hogy csak hozzá kellett fognom a kifaragásához. Ha nem találtam volna meg ezt a fát, nem is nyúltam volna a munkához. Csak saját természetemnek és a fa természetének összhangja teszi a munkát olyanná, hogy mindenki isteni műként csodálja."

Ma Szemenyey-Nagy Tibor magánmítoszának lehetünk szemlélődő és észlelődő tanúi. Szemenyey-Nagy Tibor bejárta a félvilágot, s 1990-ben mégis visszatért Nagykanizsára, a gyökerekhez, s jó lenne, ha jól érezné magát itthon. A hontalanság és a nonkonformizmus jellemző rá, de a Karib-szigeteket mégis visszacserélte Nagykanizsára: erre akár büszkék is lehetnénk. Talán e kiállítás kapcsán is elmondhatja: „Nem vagyok itthon a Földön. Talán odatalálok. Talán vissza. Föl!" Művei iránt - tudatos kivonulása ellenére - főleg a nyugati köz- és magángyűjteményekben élénk az érdeklődés, számos jelentős múzeumban, galériában volt már kiállítása.

S most eljutott ide, a nagykanizsai Zsinagógába, ebbe a klasszikus közegbe, ahol talán a hely szellemé által is megerősítetten, még gerjesztőbben láttat és gondolkodtat az ő posztmodern világa. A posztmodern jelzőtől valószínűleg ódzkodik a művész: hiszen csak első közelítésben, tárgyi világa alapján tűnhet annak. Honnét a végletekig lecsupaszított alapformák?! A posztmodernek az elidegenedett korból indulnak ki, de míg náluk a dolgok elveszítik saját jelentőségüket, addig itt valami egészen másról van szó. Nála a szakralitás által, az elidegenítésben is, mégis teremtődik valami: egy újabb kezdés lehetősége! Kozmikus pontokat keres, ősi elemeket és mozgásformákat. A spirál például nem forma, hanem út, a teremtés útja; a szemlélődés szemléletté válik. Az égi kapu a teremtésre nyílik, a csillagokra, a nagy nyugodt „semmi"-re. De ez a „semmi" a téren, az időn túli létnélküliség boldogságába torkollik. Szellem és anyag, létezés és nemlétezés póluspárjának egymást kiegészítő harmóniája érint meg bennünket az alkotások által. Elliptikus, hiperbolikus és más geometriai formák nála az ideák objektumai, sűrítményei, jelei, szűrletei: a végső alapformák. A végleges lecsupaszítással, lemeztelenítéssel, a lényegtelen, a minden más leszedésével jut el hozzájuk. Így ezek az alkotások egészen konkréttá: érzetté és észleletté válnak. Van a valóságból való szűrlet és van a bensőből kivonható. Szemenyey-Nagy Tibor ez utóbbit teszi. Az ideák manifesztumait akarja felmutatni, ez szinte lehetetlen feladatnak tűnhet, de neki sikerül. Világmodelljei nem testként érthetők, ezek a testek első közelítésben csak a tájékozódást segítik elő, a továbblépés a lényeg: a modellezés, az elvonatkoztatás folyamata. Az ábrázolásban nem fontos, hogy miből (gipszből és szintetikus anyagból) készültek ezek a testek, legfeljebb a simaságuk az mely szinte vonzza az érintést, a tapintást.

De a látszólagos spirálnál, mely akár a szerves élet modellje is lehetne, az igazi lényeg a Végtelenben feltételezett végpont. Szemenyey-Nagy Tibor éteri tisztaságú alapformái így válnak a minimálisból fenségessé. Platón ezt annak idején úgy csinálta, hogy a négy őselemhez (föld, levegő, víz, tűz) és a Kozmosz ideájához hozzárendelte az öt lehetséges szabályos testet. És mára kiderült, hogy az elemi részecskéket alkotó még elemibb, ún. kvarkok csak az öt szabályos testnek megfelelő csoportokban létezhetnek a Világban.

Szemenyey-Nagy Tibort néhányan geometrikus - absztrakt művésznek tartják, de igazából természetelvű, kozmikus művészet az övé - talált és megteremtett „tárgyai" által. Hiteles, hogy túl kell lépnie a hagyományos normákon, hogy ábrázolhassa a mai élet bonyolultságát. Ő azonban, az érzékeinkkel észlelt formák elkülönítése által, a benyomások káoszából egy rendezettebb világ kialakítására tesz kísérletet, egy új látásmód küszöbéhez érkezvén: nem tükör által, hanem transzformáció által láttat. A forma-szerkezet-tartalom „szentháromsága" Szemenyey-Nagy Tibornál a rendet, a szépséget és a tökéletességet próbálja megérteni és megalkotni. Köszönöm, hogy „laikus metafizikusként" megnyithattam a kiállítást!

•

Elhangzott a művész nagykanizsai ***Sublimitas*** *című kiállításán.* • Szemenyei-Nagy Tibor: Pajzs >

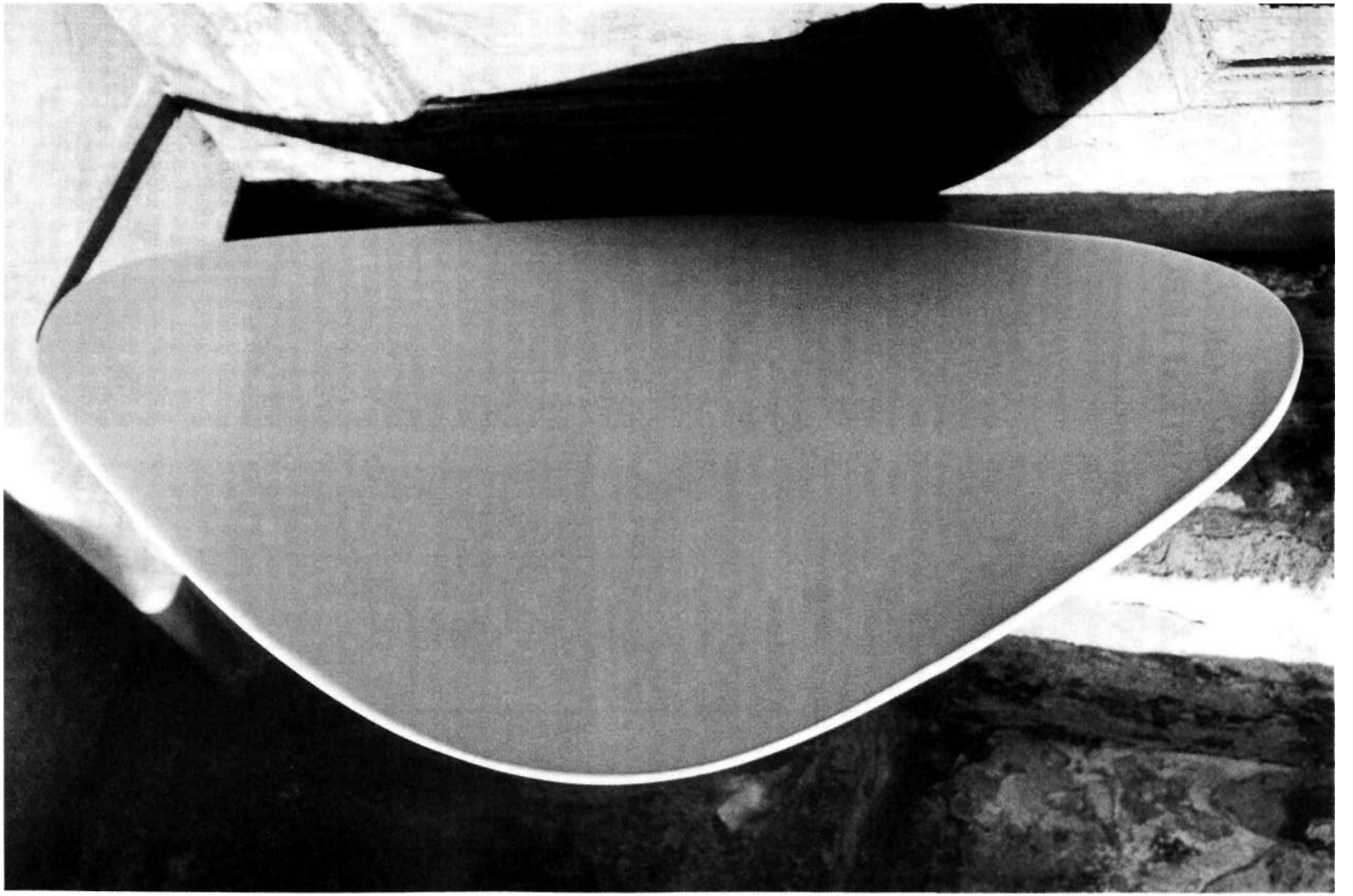

Sándor János

LAPOK SOMOGYORSZÁG SZÍNHÁZTÖRTÉNETÉBŐL

(Részletek)

Somogy vármegye gazdag színházi múlttal dicsekedhet annak ellenére, hogy kőszínháza, az 1400 nézőt befogadni képes kaposvári teátrum viszonylag későn, 1911. szeptember 2-án nyílt meg. Bár érdeklődésünk fókuszában ezúttal e gazdag múltból csak a millennium és az 1902 közé eső időszak színháztörténete áll, nem tekinthetünk el az előzmények rövid felvázolástól sem, mert csupán ezek ismeretében érzékeljük igazán, mekkorát fejlődött Somogyország színházkultúrája az úttörő színészet korától a századfordulóig.

A kezdetek

1815-ben a Magyar Kurir 35. száma ad hírt először Somogy megyei színielőadásról. A rövid hír arról tudósít, hogy a megye nemessége a közgyűlések alkalmával teátrumi előadásokat tart, s ezek jövedelmét a Pesti Magyar Színház felépítésére ajánlja fel.

Az első, bizonyítható hivatásos színelőadást több mint egy évtizeddel később Balogh István színtársulata tartja a megyében, naplója tanúsága szerint 1827. június 13-án, Marcaliban. Még ebben az évben Kaposvárott egy másik trupp jár. Jöttükről így ír társulatuk tagja, Könyves Máté súgó, a Játékszíni Koszorú című, 1834-ben Budapesten megjelent könyvecskéjében:

Az 1825. szeptember 16-án Pozsonyban megalakult Nemzeti Színjátszó Társaság „igazgatói hivataláról Komlóssy Ferencz úr lemondott, s egyedül Horváth József lett annak tulajdonosa, s mindaddig fenn is tartotta, míg fáradtsággal szerzett szép vagyonkáját azon Intézetnek - melyből eredetét vette - Komáromban tökéletesen fel nem áldozta.

Itt Horváth József úr elmaradván Komlóssy Ferencz és Tóth István urak lettek a Társaság tulajdonosai, s innét Somogy vármegyébe, Kaposvárnak indították a Társaságot."

Az együttes lelke Komlóssy Ferenc. Déryné naplójában így jellemzi: „Hidegvérű, flegmatikus, becsületes ember, aki kötelességét pontosan teljesíti s csendességben él családja körében. Nem vegyül ő senki ármánykodásába se, nincs senkivel baja."

Előadásaikról némi fogalmat alkothatunk, Vörösmarty Mihály 1827. április 25-én kelt levelét olvasván:

„Fehérvárott hallottam őket, hol egy pityergő szomorújátékot adtak, felvonás közben rövid énekekkel. A darabhoz képest nem rosszul játszottak, mert az oly szegény volt, hogy szánnom kellett őket. Asszonyaik nincsenek, de az énekben oly előmenetelt tettek, melyet utolsó hallásomtól fogva nem reméltem volna. Nincs itt szó tökéletességről, csak haladásról..."

A szépreményű társaság azonban újra és újra feloszlik, átalakul, míg végül 1828-ban Komlóssy vezérlete alatt Dunántúli Társaság néven Vas megye veszi őket pártfogásába. A megyegyűlés határozatot hoz, hogy megkeresik Zala, Sopron, Győr, Veszprém és Somogy megyéket, „adakoznának ezen közintézetnek gyámolítására és állandó lábra állítására." Ám ez a terv is, mint oly sok más, korabeli nagyszerű kezdeményezés, hamvába holt.

A társulat mégis együtt marad és évről évre fejlődik, művészetében erősödik. A harmincas évek elején Kaposvárt is több alkalommal felkeresi ez a Dunántúli Társaság, mely akkor már a legjobb vidéki társulattá növi ki magát. Színészei sorában ott találjuk - többek között - Komlóssy Ferenc igazgatót, a Pesti Magyar Színház későbbi főrendezőjét, feleségét, a drámai szende szerepében jeleskedő Czégényi Erzsébetet, a magas, karcsú, csengő hangú eszményi hősszerelmest, Lendvay Mártont és nejét Hivatal Anikót, aki naivákat és hősnőket alakít, a karakterszínész Pozsgay Jánost, a jeles énekes-színész Hubenay Ferencet, aki komikusként is sikert sikerre halmoz, valamint Tóth István valamikori társigazgatót és apaszínészt. Köztük koptatja a deszkát Balogh István komikus, egykori direktor, drámaíró és fordító is.

Öt különös szálak kötik Somogyhoz. Az elszegényedett Somogy megyei földbirtokos család sarja a jogi pályát odahagyva ül fel Theszpisz kordélyára. Mikor megelégeli a színész-sors nyomorúságát - mint naplójában írja - 1828. januárjában nótáriussá lesz Kaposvárott. „De ki nem tudván jönni csekély jövedelemmel, ismét 1829. november 5. napján elindultam Kaposvárról másodmagammal és Puszta-Kovácsiban dilettánsok sege-

delmével november, december és január holnapokban játszottam..." Ezután már nem szakad el többé a színi mesterségtől és Thália papjaként hajtja örök álomra fejét 1873-ban.

A fentebb említett társulatok szereplései véletlenszerű fellépések Somogyban, hisz anyaállomásuk máshol lévén egyik játszási helyről a másikra utazva csupán útközbeni, alkalom szülte játszóhelynek tekintik a megye falvait és városait.

Az ötvenes évektől Ujfalussy Sándor, Bényei István, Szuper Károly, Miklósy Gyula, Gerőffy Andor, Bánfalvi Béla, Jakab Lajos, Aradi Gerő, Somogyi Károly elsőrendű társulatai fordultak meg elsősorban Kaposvárott, de esetenként máshol is a megyében. E társulatok műsorválasztása, nagysága és bizonyos mérvű igényessége megköveteli a speciális, elsősorban színházi célra épített játszóhelyeket. Ezért a múlt század kilencvenes éveitől jelentősebb társulat csak ott tart előadásokat, ahol megfelelő felszereltségű színházterem áll rendelkezésére.

Jelentősebb játszási helyek

Ha a századfordulón működő, színkörökkel és színháztermekkel rendelkező nagyközségeket és városokat fel akarjuk sorolni, a legegyszerűbb, ha fellapozzuk a már említett Balogh István naplóját, mert ő szinte valamennyiben elsőül fordult meg színészkompániájával.

MARCALI. Balogh 1827. június 13-án keresi fel társulatával és 29-ig tíz előadást tartanak. (Meg kell jegyezzem, hogy a Schöpflin-féle színházi lexikon tévesen adja meg az első színházi esemény dátumául 1859-et, mint ahogy téves az is, hogy Futó János társulata lépett fel először a nagyközségben.) Marcali színházi szempontból jelentéktelen hely, bár sűrűn látogatják másodrangú együttesek és alkalmi csoportok. A századfordulón a Korona Szálló nagyterme szolgál az idevetődő társulatok játszási helyéül.

KAPOSVÁR. A legkedveltebb, mert a legnagyobb erkölcsi és anyagi sikerrel kecsegtető színházi város. Az első hivatásos előadást szintén Balogh társulata tartotta itt, 1827. július 2-án. (A Magyar Színművészeti Lexikon [Bp. 1994.] tévesen közli a június 30-i dátumot!) Ez az előadás a fogadó nagytermében volt. A kiegyezés után a Szarvas-kerti arénában folynak a színielőadások. 1886-ban Somogyi Károly színigazgató felépítteti a Sétatéri színkört, mely már megfelel a nagyobb igényű társulatok követelményeinek is. Az állandó színház felépítéséig, 1911-ig ebben játszanak a megyeszékhelyen vendégszereplők.

NAGYBAJOM. Virágh Benedek költő, műfordító és történetíró szülőhelyén 1827. július 21 . - augusztus 3. között kilenc előadást tartanak Baloghék. A nagyközség sose vált jelentős játszóhellyé, csak igen gyenge, úgynevezett „dali" társulatok fordulnak meg benne.

CSURGÓ. Itt is a Balogh-társulat az úttörő. 1827. november 20-án kezdik meg vendégjátékukat és 15 előadást tartanak az ottani fogadóban. Csurgó korábban is dédelgető melegágya a magyar teátrumnak, hisz 1796-ban épült kollégiumában tanított Csokonai Vitéz Mihály, aki iskolai színielőadásokon diákjaival játszatja el saját darabjait. A századfordulón a Korona Szálló nagyterme ad szállást Thália papjainak és papnőinek.

NAGYATÁD-ra vezet Baloghék útja 1827. december 15-én. Tíz előadást tartanak itt. A későbbiekben viszonylagos rendszerességgel látogatják truppok, s a századfordulón a kisebb társulatok kedvelt állomáshelye.

PUSZTA-KOVÁCSI, kisközség a marcali járásban. Balogh István főleg amatőrökkel, három hónapig (!) játszik itt, 1829. november elejétől 1830. január végéig. Később még kisebb társulatok se keresik el.

LENGYELTÓTI-ban az időjárás nem kegyes Balogh komédiásaihoz, amikor 1830. február 1-jén odaérkeznek. A balszerencsés direktor naplójában arról panaszkodik, hogy negyedikén „a nagy hideg miatt a házból sem lehet kijönni", s másnap „dettó elmarad a játék". Utóbb Lengyeltótiban csak kicsiny társulatok lépnek fel.

KÖTCSE a tabi járás kisközsége. Baloghék 1830. február 17-től március 28-ig játszanak itt. Az 1850-es évektől az együttesek nagy ívben elkerülik.

TAB. 1830. április 1-jén érkezik ide a Balogh-társulat. Itteni fogadtatásukról mindennél többet mond a támpontunkul szolgáló napló: „Akartuk adni a Mókust, de senki a zsidó Chirurguson kívül nem jött. Kovács Antal odavaló földes úr, öregszerű ember kikergetett a házából, azt mondván, hogy imádkozni kell most, nem komédiát játszani." Csak ritkán fordulnak meg Tabon aktorok.

NÁGOCS. A kisközségben 1830. április 4-től 15-ig három előadást tartanak. Két bejegyzés az agendából: „Itt született fiam Béla 7-a Április" és „Virágvasárnap megjelent M. Zichy József úr és a Helség Föld Ura." Színházi szempontból jelentéktelen település.

ANDOCS búcsújáróhelyről 1830. április 10-én e szavakkal zavarja el Baloghék helykereső küldöttségét az ott éppen úriszéket ülő Siklós József főszolgabíró: „Itt ájtatoskodni kell ebadta komédi-

ása, nem komédiát játszani, hogy az ördögbe tudtál idejönni!"

SIÓFOK. Az első adat a város színészetéről 1875-ből maradt az utókorra, akkor Balogh Alajos és társulata vendégszerepel a városban s néhány éven át vissza-visszajár oda. Kezdetben a főtéren álló szálloda udvarán játszanak, majd a szálló tulajdonosa 240 ülőhellyel és 20 páhollyal rendelkező színházhelységet építtet. A kilencvenes évektől jobb társulatok kedvelt játszási helye, a nyári hónapokban gyakran szerepel itt Blaha Lujza, Hegedűs Ferenc, Újházi Ede. Siófokkal kapcsolatban egy különös hírt találunk a Színészek Lapja 1893. augusztus 20-i számában: „Ligethy (Keszler) Géza színházi karmester, társulatom volt tagja és Rónai Róza, ki nálam szerződést szegett, Siófokról több rendbeli adósságok hátrahagyásával megszöktek. Bokody Antal igazgató".

BARCS város színházát gr. Széchenyi Géza saját költségére építtette. Még a falak felhúzása idején Somogyi színigazgató „gróf Széchenyi által felszólíttatott, hogy társulatával Pécsről hetenként ránduljon át Barcsra egy-egy előadásra" - adja hírül 1893-ban a Színészek Lapja. Az új színházat Somogyi Károly színigazgató társulata nyitja meg május 24-én a Próbaházasság-gal. Gerő Károly darabját nem együgyü témája választják a teátrum nyitódarabjául, hanem azért, mert elhangzik benne az akkor még tilalmas Kossuth-nóta! Ám „Barcstelepen Somogy! Károly kitűnő előadásait kevesebb néző látogatta, mint ahány színész játszott és ez a körülmény teljesen igazolja ma föltevésünket, hogy kisebb helyekre nem való nagyobb színtársulat" - írja a Színészek Lapja 1893. július 10-én. Valóban, ezután a várost már csak csekélyebb létszámú társulatok keresik fel.

Színház a millenniumtól a századfordulóig

Mint látjuk, e megyében a kilencvenes évekre már több mint fél tucat nagyobb város és község rendelkezik olyan színkörrel, vagy színházi előadások céljára alkalmas teremmel, amely kielégíti a nagyobb hivatásos társulatok igényeit.

Eközben a két hazában - Magyarhonban és Erdélyországban - jelentősen megnő a színtársulatok száma. Harminchárom állandó társulat játszik abban a 17 városban, ahol kőszínház van. Ilyen Somogy területén nincs, ezért az idelátogató állandó társulatok itt csak kiegészítő, nyári szezont tarthatnak. Az állandó együttesek közel 500 színészt foglalkoztatnak, míg a többi, mintegy 800 aktor szerződés nélkül tengődik, vagy számtalan gyorsan felbomló, majd újra összeálló, alkalmi truppba verődve barangol az országban. Több a társulat, mint az őket fogadni képes település. Mindebből következik, hogy Somogy-vármegyének a századforduló táján már nem kell félnie attól, hogy települései színházi előadás nélkül maradnak. Sőt, gyakorta jóval több apró társulat próbálkozik színházcsinálással, mint amennyit a somogyi publikum eltarthatna.

Ezt az országosan is tapasztalt jelenséget felismerve 1877-ben, a színészkongresszus elnöksége javasolja, vezessenek be Magyarországon is színikerületi rendszert. Így az ország területé fel lehet osztani oly módon, hogy „a színtársulatok egymással és egymástól megférve működjenek, kellő anyagi támogatás mellett hazai kultúránk előnyére és színészetünk javára." A következő évi kongresszus a javaslatot egyhangúlag elfogadja és a rendszer 1879. október 1-én életbe is lép - papíron! A valóságban zökkenőmentesen csak a századfordulótól működik a színikerületi rendszer.

Az általunk vizsgált 1896 és 1902 közötti években Kaposvár városa a pécsi igazgatók territóriuma. Így azután a századfordulón Somogyország legnagyobb hatású színházi szakembere a pécsi, majd a nagyváradi színházakat igazgató Somogyi Károly., akinek társulata ez idő alatt hét esztendőn át, a nyári időszakban színházi előadásokat tart a a megyeszékhelyen. Bátran mondhatjuk, hogy az ő ízlésvilága, színházstílusa határozta meg a kaposvári publikum színházeszményét.

Somogyi Károly a megye szülötte. Pusztakovácsin látja meg a napvilágot 1845. október 11 -én. Még nincs húsz éves, amikor színpadra lép Ipolyságon a valaha híres hősszínész Hetényi József együttesében. Eleinte fiatal szerelmeseket alakít, később áttér a társasági és hősi szerepkörre. Mindig elsőrendű társulatoknál játszik és már 1872-től sikeresen rendez. 1874-ben Székesfehérvárott feleségül veszi Nagy Júliát, a jeles drámai színésznőt. 1886-tól vállal igazgatást a sopron-győri kerületben, de játszik társulatával Kaposvárott is, ahol a jobb játszási lehetőség érdekében - mint szó esett óla - színkört építtet. 1887-ben jól összetanult társulatával bevonul Pécsre, ahol miután az addigi színházépületet lebontották, kénytelen új színkört felállíttatni. Ettől kezdve társulatával rendszeresen átjár Kaposvárra is. 1895-ben ő avatja fel az új pécsi kőszínházat - ingyen előadással! Színészei összeszokottsága érdekében nyáron is együtt tartja az együttest, ezért mindig különös gondot fordít a kaposvári vendégjátékokra.

Somogyit, az embert Ady - Nagyváradról ismeri - ilyennek látja: - „nézem sokszor becsületes színházi főmindenünket, jó Somogyi Károlyt. Ez az ember csupa becsület, csupa rajongás, hite van bizonyos missziók iránt, sok maradt meg benne a régi nemzetnapszámosok hitéből és naivságából."

Gyakori vendégszínésze, Blaha Lujza ezt írja naplójában: - „Pontos és nagyon lelkiismeretes igazgató, társulatának valóságos apja... kit a közönség és tajgai egyaránt szeretnek."

Szakmán belüli elismertségét jelzi az is, hogy hosszú ideig betölti a Színészegyesület alelnöki tisztét.

Somogyi társulata az ország egyik legnagyobb együttese. Társulatának létszáma - csak a művészeti állományt tekintve - hetven körül mozog. Ebből színész és színésznő ötven fő, ehhez járul még a 10-10 tagú férfi és női karszemélyzet.

Ez a hatalmas együttes nem mindig működik nyereségesen a kaposvári szezon alatt, mely rendszerint a május és szeptember közötti időszak két hónapját jelenti. Ezért Somogyi, hogy a deficitet csökkentse, társulatát két részre osztja, s míg zenés részlege Kaposvárott játszik, a prózisták Újvidéken, Komáromban vagy Füreden tartják előadásaikat. Azután a tagozatok várost cserélnek.

Gyakran még ez sem segít. 1897-ben például a Pesti Hírlap megírja, hogy Pécsett Somogyi a téli szezon alatt „sajnos nem a legnagyobb anyagi sikert érte le a nagyobbrészt idegen ajkú városban." (!) Minden reménye a nyári idényben van. Két hónapot szándékozik Kaposvárott és Újvidéken tölteni. „Június 21-én kezdi meg kaposvári működését a jeles társulat, hol nagy érdeklődéssel várják." Legalább is a sajtó szerint! Mert a valóságban, bár Suppé Boccaccio-jával nyit a „közönyös közönség" alig látogatja az előadásokat. A vendégjáték olyan rosszul sikerül, hogy két hónap alatt 16000 forintos veszteséget szed össze. Ezért 1897. szeptember 17-én 2000 forint kölcsönt kér a Pécsi Városi Tanácstól társulata számára, de elutasítják.

Somogyi még anyagi szorongattatása idején is pontosan és jól fizető direktor, ezért társulatában a vidék legjobb erőit találhatjuk. A millennium és századforduló között - a teljesség igénye nélkül - az alább felsorolt, országosan is kiemelkedő képességű művészekkel áll szerződéses viszonyban, akik természetesen Kaposvárott is megfordulnak. Segítőtársa és barátja Erdélyi Miklós színházi titkár és kiváló epizodista. Somogyi halála után ő veszi majd át a nagyváradi színház igazgatását. R. Balogh Etel kiváló drámai hősnő. „Szép megjelenés, eleven temperamentum és rokonszenves tehetségesség qualifikálják erre a szerepköre." - írja a Pesti Hírlap egy fővárosi vendégszereplése alkalmával. Férje Rónai Gyula kiváló jellemszínész. Andorffy Péter cudar rossz tanuló, ezért elszökik az iskolából, színésznek áll és hamarosan kitűnő komikussá növi ki magát. Később a Népszínház szerződteti, majd a Vígopera főrendezője lesz.

Ugyancsak kitűnő rendező a bonviván és szerelemszínész Balla Kálmán. A Magyar Színház fölviszi Pestre főrendezőnek, ám ott sem áll meg, Berlinben némafilm sztárt csinálnak belőle.

Csiky László az egyik legjelentősebb vidéki színész. Nemcsak, mint drámai hős, hanem mint rendező is a legjobbak közé tartozik.

A daliás megjelenésű, fekete szemű, melegszavú Bihari Ákos a drámai hősök utolérhetetlen alakítója. A Víg, majd a Nemzeti Színházig viszi. Ő tart először szerte a hazában „szavalóesteket", s azokon klasszikus magyar költők verseit mondja.

Follinusz Aurél a Népszínház rendezője és a kolozsvári színház igazgatója, mielőtt Somogyi társulatának tagja lesz. Öregedő bonviván és remek szalonkomikus, akit kesernyés humora főleg francia színművek és operettek eljátszására predesztinál. A századfordulón a Magyar, majd a Király Színház szerződteti, mint ahogy a Királyba megy néhány év múltán a csodás epizodista, Parányi Adolf is.

Társulatának erősségei: Peterdi Sándor, aki „egyike nem csak a legszebb, de legtehetségesebb és legrokonszenvesebb szerelmes, társalgási és hősszínésznek", valamint Peterdi leánya, Etel, az ünnepelt primadonna.

Jeles zenésszínészei még a Népszínházból szerződtetett Hegyesi Janka, valamint a baritonista Kis István, kit mindenki csak Pistának becéz. Sz. Nagy Imre tenorista nemcsak énektudásával kelt feltűnést, hanem azzal is, hogy egy időre abbahagyja az éneklést és Pécsett beáll Konkoly-Tehege Miklós csillagdájában a világűr titkait fürkészni.

Somogyiné Nagy Júlia jeles drámai hősnő és szívet melengető anyaszínésznő, míg Pálfy Nina szívtipró szubrett-primadonna. Kalmár Piroskát elismert naiváját a Víg viszi el tőle 1900-ban, majd a pesti színháztól egy olasz gróf hódítja el a szép színésznőt - feleségnek.

Állandó neves vendégei többek között Komáromi Mariska énekesnő a Népszínház, a milánói, firenzei és budapesti Operaházak ünnepelt művésznője, Klárné Angyal Ilka a Népszínház nyugállományú kiválósága; a nyugtalan természetű bassz-baritonista, Veress Sándor, aki volt már az Operaház tagja s fellépett Londonban, Párizsban és New Yorkban is; Blaha Lujza, a

Nemzet Csalogánya és Ujházi Ede a Nemzeti Színház nagysága.

A fentiekből is kitetszik, hogy a kaposvári publikum valóban kitűnő tolmácsolásban látja a színre kerülő darabokat. De mit ad Somogyi?

A jeles direktor - színházi nyelven szólva - mindenevő színházat kínál közönségének. Műsorainak első rétegét a kor divatos népszínművei adják, Almásy, Abonyi, Szigeti, Szigligeti, Tóth Ede és mások művei. Második rétegét a kortárs drámai szerzők alkotják: Herczeg Ferenc, Dóczi, Sardou, Hauptmann, Bisson, Csiky, Beöthy, Sudermann, Jókai és Echegaray. A harmadik réteget, az operettet Hervé, Lecocq, Zeller, Audran, Suppé, Strauss és Offenbach képviselik. A klasszikus és félklasszikus szerzők adják meg a negyedik réteg súlyát: Szophokles, Geothe, Vörösmarty, Moreto, Katona, Dumas, V. Hugo, Madách, Boumarchais, Shakespeare.

Mindezek mellett „desszertként" operaelőadásokat kínál diekrotrunk. Műsorán Leoncavallo, Kienzl, Offenbach, Macagni, Gounod és Verdi művei szerepelnek.

Természetesen a felsorolt szerzők nem egyetlen szezonban, hanem a vizsgált öt évad alatt kerülnek színre.

Arra a kérdésre, hogy milyenek voltak a művek előadásai, nehéz biztonsággal választ adni. A szerzők és a színtársulat ismeretében minden valószínűség szerint Somogyi együttese a realista játékstílust - a kor egyik vezető színházi irányzatát - követi.

A századforduló utáni évek színházi élete

A beköszöntő századforduló nagy változást hoz Somogyi Károly életébe. „Megszűnt a pécsi színház igazgatója lenni, sőt nem csak- hogy Pécs városát elvesztette, de minden nagyobb színháztól elesett; mert egy lapra tett fel mindent..." - kesereg Somogyiné Nagy Júlia egy levelében. - „Lealázó, csúfos bukás volt ez, nem hagytak rajta egy garas ára becsületet, úgy bántak el vele, mint egy utolsó, semmi emberrel; az újság ilyen kifejezésekkel: pusztuljon, mint a farkasok a bárányra, úgy rohantak rá, hogy szétszaggassák a hírnevét, becsületét. Mint a fűszál úgy nőttek ellenségei..."

Keserű, színidirektor sors. „A színigazgató olyan, mint az ország útja: mindenki tapossa - még ezer szerencse, hogy csak a jó utat tapossák" mondtam néhány évvel előbb egy másik megbántott teátrumi igazgató: Makó Lajos.

Ám van város, ahol észreveszik a megbántott Somogyi igazi értékét. Bizonyítékul álljanak itt Lenkei Zsigmond sorai a nagyváradi Szigligeti Színház emlékalbumából:

„Élt egyszer egy vándor idealista, ki Thália szolgálatába szegődött. Elhagyva Somogyországot, álvitorlázott az ihlet csolnakján Baranyába. Itt megállapodott vagy 12 esztendőt s szakadatlan dolgozott a magyar kultúrán. Munkája gyümölcse az volt, hogy Pécs városa felépítette díszes, állandó színházát, mert Somogyi színházbajáró közönséget nevelt. Most már szűk lett neki is a Dunántúl s bekopogott a Tiszántúl kapuján. A kapu kinyílott s a vándort bebocsátották. Rábízták a Szigligeti Színház gondozását s a magyar színjátszás megszilárdítását Nagyváradon."

Somogyi tehát ismét színházat avat. Ő nyitja meg ugyanis 1900. október 15-én a Szigligeti Színházat, mint annak igazgatója. S igaz, hogy a Dunántúlon Pécs megtagadja, de Kaposvár hű hozzá, 1902. szeptemberéig még az ő társulata játszik a városban.

Boldog lehetne, elégtételt kapott két várostól is, de már örülni is csak csendesen tud. Megfáradt. Nem sejti még, de már nő benne a rák, amely majd 1908-ban végez vele.

Társulata nagyobb, mint a pécsi, hatvan színésze van s még ehhez jön az énekkar! A régieket jól ismerjük, ezért most csak néhány új, ígéretes képességű színészéről essék szó.

Bilkey Irén nagy reményekkel kecsegtető szubrett, mint ahogy sokat várnak Örley Flóra primadonnától is, s okkal, mert ő hamarosan a Magyar, majd a Király Színház tagja lesz.

Ifj. Szathmáry Árpád a vidék egyik legjobb komikusa, s mint rendező is jelentős. Ugyancsak remek rendező a remek jellemszínész: Sik Rezső. Később majd a budapesti Városi Színház főrendezője lesz.

Deésy Alfréd bonviván és szerelmesszínész. A Népszínház-Vígopera megalakulásakor a fővárosba viszik, ám hamar otthagyja a színházat a film kedvéért. Némafilmekben játszik, sőt rendezi is azokat. Később Bécsben Alfréd Kempf Dezsi néven a némafilmek sztárja lesz.

Tagjai közé tartozik az utolsó bohém, Nyárai Antal, Ady Endre és Juhász Gyula kedves színésze, kiről Juhász így ír:

„... a maszkon és gesztuson keresztül
Megláttam én az embert a szereptül.
Te nékem több vagy, mint színész, aki
Test az igének... Te vagy Nyárai!"

Somogyi már ismert műsordarabjai közé felveszi a legújabb szerzők: Ibsen, Rostand, Thury Zoltán és Bródy Sándor műveit is.

Kaposvár tehát továbbra is magas színvonalú előadásoknak tapsolhat. 1902-ben azután Somogyi végleg elbúcsúzik Somogyország fővárosától azzal, hogy itt üli meg színészi jubileumát. Búcsúzó közönsége ajándékokkal halmozza el. „Kaposvárott ígértek Károlynak három szép malacot is" - írja 1902 szeptemberében egy levelében Somogyiné, majd így folytatja: - „Megvolt a jubileuma, kapott szép ezüstkoszorút, azt mondják igazán impozáns lélekemelő volt. A férfiak, nők mind teljes díszben, mint valami theatre pare." Az ezüstkoszorút a város képviseletében Németh István dr. polgármester adja át, a társulat nevében Pintér Imre főrendező köszönti az ünnepeltet. Ezzel az aktussal zárul le Somogyi közel másfél évtizedes kaposvári működése. Tevékenységéről nyugodt szívvel elmondhatjuk: ő rakta le a megyeszékhely kőszínházának szellemi alapját.

Zárszóként e dolgozat szerzője ismételten megjegyzi, hogy terjedelmi okok miatt a hatalmas témát csak érinteni tudta. Egyben abbeli reményét is kifejezi, hogy későbbi időkben mostani írását kiegészítve teljesen föltárja majd Somogyország századfordulós színháztörténetének ez alkalommal szükségből fehéren hagyott foltjait.

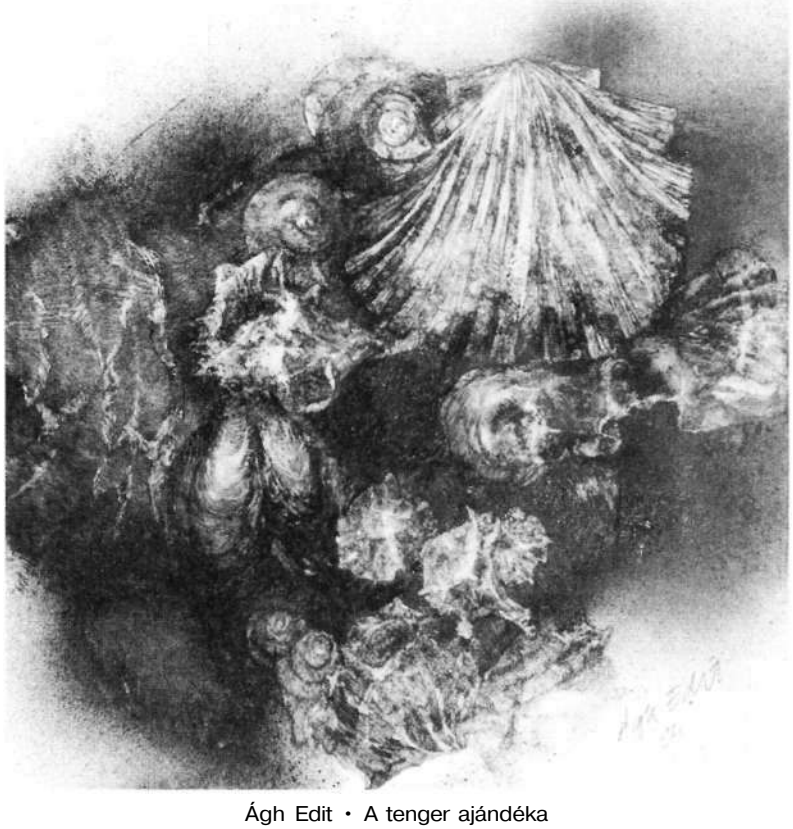

Ágh Edit • A tenger ajándéka

Tar Ferenc

ÁGH EDIT MŰHELYÉBEN.

1988 decemberében jelent meg Morvai Péter Pogány húsvét című verseskötete, amelyhez Te készítettél illusztrációkat. Ez az első könyv, amit illusztráltál?

- Tulajdonképpen igen. Korábban is jelentek meg rajzaim különböző könyvekben, de ezek nem tekinthetők illusztrációknak.

- A képek a versektől függetlenül készültek, vagy a versekhez kapcsolódnak?

- Morvai Péterrel nagyon régóta ismerjük egymást, ő is eljárt az Egry Képzőművészeti Körbe, amelyet Pátzay Mária vezetett. Körülbelül három évvel ezelőtt beszélgettünk vele arról, hogy jó lenne kiadni egy olyan könyvet, amiben az ő versei, és az én rajzaim lennének. Ezek után évekig nem történt semmi. Majd egyszer megjelent nálunk az általa kiválasztott versekkel, amikről úgy gondolta, hogy ezek lennének a könyvben. Elolvastam a verseket, nagyon jónak találtam őket, némelyik mélyen meg is érintett. Úgy éreztem, hogy értem őket, talán én is írhattam volna, ha tudnék verset írni. Ekkor történt, hogy bár három éve nem festettem, rajzoltam semmit sem - és azt hittem, hogy már soha többé nem is fogok - rögtön elkezdtem a versek hatására újra dolgozni, alkotni, (ha mondhatom így). A képek tehát kimondottan a versekhez készültek. A szűkös anyagi keretek miatt azonban csak nyolcat lehetett bemutatni, de ennél én többet készítettem. Eredetileg csak grafikákat kértek, mert csak fekete-fehér képekre volt pénz. Aztán szereztünk rá támogatókat, hogy színesben jelenhessenek meg, hiszen ezen a képek csak így érvényesülhetnek.

- Említetted, hogy Pátzay Máriához jártál. Kik hatottak még rád? Van-e családi indíttatás a rajzoláshoz, a festéshez?

- Jó volt az Egry Körbe járni, amíg ő vezette azt a rajzszakkört. Nagyon jól rajzolt. Lehetett tőle tanulni. A festményei nem érdekeltek különösképpen. Nekem nem mondtak semmit. De a rajzai, azok csodálatosak voltak. S hogy kik hatottak rám? Nagyon szeretem az impresszionistákat. Láttam eredetiben a műveket a párizsi Musée d'Orsay-ban. Imádom Csontváryt, Leonardót, Rembrantot, Toulouse-Lautrec-et, és még sorolhatnám. De én egészen más stílusban festek.

A rajztudást nagyon fontosnak tartom. Az igazi nagy festők egytől egyig nagyon-nagyon jól rajzoltak. Ilyen volt például Csontváry is. Aztán már lehet festeni akármit, absztraktat is, de szélhámoskodni - festékeket felkenni rajztudás nélkül - soha. Arra egy kisgyerek is képes.

A családom? Egy kis faluban születtem, Balatonedericsen. A szüleim, bár egyszerű emberek voltak, nem parasztok. Apámnak - aki ötven éves volt, amikor én megszülettem - két üzlete is volt a faluban. Szüleim mind a ketten ügyes kezű emberek, akik a kosárfonástól a hímzésig mindent meg tudtak csinálni. Apám még rajzolt a meséihez nekünk, ő tanított meg papírból állatokat hajtogatni. Ezt most ORIGAMI-nak hívják. Már gyermekkorom óta szerettem rajzolni, és a magam által kitalált dolgokat elkészíteni. Aztán tizenhét évesen egyszer csak nagyon jól kezdtem rajzolni. Például portrékat - óra alatt az osztálytársaimat, apámat - mindent, ami nem szaladt el. Azt hittem, hogy mindenki így rajzol, nem tekintettem különösképpen szóra érdemesnek. Rajztanárom sajnos nem volt. György Feri bácsi, a keszthelyi Vajda János Gimnázium rajztanára éppen akkor halt meg, amikor én odakerültem. Lehet, hogy másként alakult volna az életem, ha valaki foglalkozik velem, tanít, biztat, mellém áll. Főleg éjszaka rajzoltam, amikor már mindenki aludt. Persze másnap kiderült, és mindig kikaptam érte. Inkább tanulnom kellett volna helyette. Aztán egy ismerősünk elvitte a rajzaimat Pestre, és megmutatta a Képzőművésze-

Pogány húsvét

Régi szép idők

Családi tűzhely

Találkozás

Halak

ti Főiskolán egy általa ismert tanárnak. Ő írt egy levelet a szüleimnek (még ma is megvan), hogy küldjenek el felvételizni, fel fognak venni, mert tehetségesnek találtak. Persze ebből semmi nem lett. Egyrészt Pest a szüleimnek maga a fertő, a művészpálya pedig nem megélhetési forma volt. Beadtak hát műszaki rajzolónak, ez is rajzolás - mondták ők. Tulajdonképpen én tartottam el a családot, így még anyagi okai is voltak a továbbtanulásomnak. Dolgoztam tehát, és közben huszonhárom évesen férjhez mentem. Jöttek a gyerekek, sorban. Nóra, Márton, Péter. Természetesen ekkor is rajzoltam, esténként, amikor a gyerekeket már elláttam. Később eljártam a rajzszakkörbe. Nem tanulni, inkább kikapcsolódni és rajzolni. Ott mindig rendelkezésre állt egy modell, akinek az volt a dolga, hogy mozdulatlanul üljön. Pátzay Mária egy idő után azt mondta, hogy nagyon sajnálja, hogy a művészetek helyett az anyaságot választotam (én már nem!), és hogy gyerekeim közül valamelyik biztosan művész lesz majd. Be is igazolódott a jóslata, mert mind a hárman jól rajzoltak, de a középsőt, Marcit felvették a Képzőművészetibe. Pár évvel ezelőtt végzett, most jelmez- és díszlettervezőként dolgozik. Fantasztikusan jól rajzolt, ezt csak az ötletei szárnyalják túl.

- Jelentett-e számodra valamit, hogy a Balaton partján születtél, hogy itt élsz?

- Egy Balaton melletti kis faluban születtem - ez meghatározta egész életemet. Csodálatos gyerekkorom volt. Tíz éves koromig éltünk ott, azután beköltöztünk Keszthelyre. Itt is közel a Balaton és a hegyek, az erdők, ahová hetente többször is kimegyek. Bárhol is vagyok, számomra fontos a tudat, hogy itt van a közelben ez a csodálatos táj. Soha nem szeretnék innen elköltözni, elszakadni. Tájat nem festek, ilyen szempontból nem érdekel. Soha ki nem ülnék tájképet festeni. De az élményeket összegyűjtöm, így megjelennek a képeimen.

- Sajátos fogalmazásúak a képeid. Miért ilyenek?

- Miért? Hát milyenek? Kicsit komorak, kicsit sejtelmesek általában ezt mondják róluk. Az álmaimat, a hangulataimat, az érzéseimet tükrözik. A sötét tónusok talán a komor gondolataimnak, depresszióra való hajlamomnak köszönhetők. Az is igaz, hogy csak „rosszkedvemben" tudok festeni, ha jó a kedvem, akkor egészen mást csinálok - mondjuk ablakot mosok, vagy pulóvert kötök. Miután állandóan rajzoltam, mindent, vagy mindenkit, akit lehetett, így azt hiszem a mesterség már a kezemben van. Tehát, ha festeni kezdek, nem kell hozzá ember, ló, madár vagy táj - az benne van a kezemben, csak hagyni kell, hogy kijöjjön a képből. Nem mindig azt festem, amit akarok - időnként hagynom kell, hogy legyen belőle, ami lenni akar. Egyébként ezek a „festmények" tulajdonképpen rajzok, mert egy vékony kis ecsettel rajzolom őket. Először egy darab ronggyal szétkenem a papiron a festéket, azután jöhet az ecset.

Az első kiállításomra úgy kaptam felkérést, hogy egy pályázatra elküldtem három képemet. Azt hittem, hogy ki fogják dobni, és vihetem haza. Ehelyett megkérdezték, hogy hol bujkáltam eddig, és egyuttal felajánlották, hogy rendeznek nekem egy kiállítást Zalaegerszegen. Azt gondolták, hogy tele van a lakás hasonló képekkel. De nekem csak az a három képem volt, semmi több. Gyorsan elkezdtem dolgozni... Az első kiállításom elég gyengén sikerült. Viszont sorban jöttek a meghívások. Négy év alatt tizennégy önálló kiállításom volt. És még valami, amit soha nem hittem volna, megvásárolták a képeimet. Emiatt most olyan kevés van, hogy nem is tudok a meghívásoknak eleget tenni.

Megkérdezték azt, hogy miért nem kezdtem el már húsz évvel ezelőtt festeni. Egyrészt az időhiány miatt, másrészt a gyereknevelés miatt. Egy anyának elsősorban a családjával kell foglalkoznia, csak ezután törődhet magával, esetleg a karrierjével. A kettő együtt nem megy. Másrészt: huszonévesen az ember nem tudja az életről ugyanazt, amit csak ötven körül lehet megtapasztalni. És ehhez élni kell, gyötrődni, szenvedni, szeretni, gyülölni, szűlni, temetni. Megtapasztalni az életet, élményeket gyűjteni, amit aztán ki lehet adni magunkból, ha van rá indíttatásunk, és van rá formai lehetőség, és valamiféle tudás. Nekem nagyon fontos, hogy ilyen módon ki tudjam adni magamból, vagy ilyen formán el tudjam mondani mindazt, amit érzek, amit gondolok magamról és a világról.

A fiamnak szerencséje volt, mert megértettem a törekvéseit, és örülök, hogy azt csinálja, amit szeret - más pályán csak szenvedne. De nem az én álmaimat valósítja meg, a sajátjait. Fantasztikusan jó ötletei vannak. Büszke vagyok rá. Persze, a másik két gyermekemre is, akik nagyon más vonalon, de szintén azon munkálkodnak, hogy megvalósítsák az álmaikat. A lányom a világot járja, nyelveket tanul, dolgozik és közben egy főiskolára is jár. A másik fiúnk pedig sportol, mint az apja. A férjemnek egyébként rengeteget köszönhetünk, mert mindenben támogatja ezt az eléggé furcsa családot, anyagilag, szellemileg egyaránt. Teljes az életem.

Beke György

PETŐFI FEHÉREGYHÁZÁN*

Itt minden pillanat átfütheti az emlékeket. Ideageinkbe ivódva élnek ama júliusvégi nap drámai eseményei: a csata, a menekülés, a halál... Máig megfejthetetlen titok, immár halhatatlan, mint a lélek, amely őrzi: hol van a sírja a költőnek?

Segesvári síkság, Sárpatak hídja, buni kaptató, Ispán-kút: azok számára is jól ismertek, akik soha nem jártak erre; azt pedig ki tarthatná számon, hogy hányan jöttek el eddig ide, néma zarándoklatra vagy hivatalos megemlékezésre?

Ispán-kút: emlékkő és forrás, autós pihenőhely mellett. Tanulságos megfigyelni az utasokat, akik először járnak erre, amint felfedezik az emlékkövet, kibetűzik a feliratát, ráeszmélnek a közös emlékezetre, és elnémultan néznek körül a kicsiny síkságon, el a dombok felé, idők ködébe... Ennél az emlékkőnél mindig látni virágot, pedig kívül esik a falun. Az országút vándorai hozhatják.

Maga az országút Fehéregyháza közepén szalad át, Kőhalomból jövet, Segesvárnak tartva. Úgy vágja kettébe a falut, hogy a házak falai, ablakai éppen csak megvillannak, a fák nyomban elrejtik őket. Kerek évfordulókon ezer irányból árad ide a tisztelgő utókor. Héjjasfalva felől harisnyás székelyek, gyalogosan tömött sorokban; távoli tájak lakói vonaton, buszokon. Írók és akadémikusok, munkások és közigazgatási előljárók koszorúznak. Ott vannak a felvonulók között a fehéregyháziak is, de olyankor az ünnepi hangulat, az országos hullámzás eltakarja a falut.

Meglepődtem, amikor egy középkorú, telt termetű, izgékony férfi meghívót hozott volt nekem Kolozsvárra, a fehéregyháziak nevében: július utolsó vasárnapján Petőfire emlékeznek. Hiszen nem kerek évforduló az idei - mondtam - Az újságok is legfennebb véletlenül írnak róla. Gábos Dezső nem lepődött meg. Hozzá lehet szokva ahhoz, hogy Fehéregyháza annyira minden magyaré - Petőfi örökségeként - hogy éppen csak róluk nem tudunk, mai fehéregyháziakról, a sír és az emlékkő mindennapi őrizőiről.

Hivatalos meghívás volt, bár szóban adta át Gábos Dezső, a művelődési ház igazgatója. A községnek 4700 lakója van, tette hozzá, köztük 1500 a magyarok száma, beleszámítva azt az 500 lelket is, akik a községhez tartozó, szomszédos Bun faluban élnek. (Akkoriban még szászok is laktak Fehéregyházán). Ez az 1500 magyar a házigazda a nem kerek évfordulókon tartott „házi ünnepségeken".

Van náluk farsangi mulatság, szüreti bál, majális, megtartják a termés ünnepét, a legénybúcsúztatókat. De legfőbb hagyományuk az, hogy július utolsó vasárnapja a Petőfié. 1931 óta minden esztendőben.

- Éppen 1931 óta? Miért?

- Az országos ünnepségeket nagyon sokan számon tartják. A turulos oszlop felavatását, a zarándoklatokat, mindezeket a huszas évek elején, az erdélyi magyarság ocsudása idején - mikor a Trianonban elkobozott magyar történelem ide szorult, a fehéregyházi zarándoklatra -, vagy 1945 után a kétszer-háromszor megtartott s aztán elfelejtett zászlós ünnepségeket. A magunk kicsiny, házi ünnepségeit csak Fehéregyháza tartja számon. De a mi falunk annál makacsabbul. Miért éppen 1931-től? Nem történt akkor semmi olyan országos esemény, ami indokolná. Ez is a magunk családi évfordulónk. Akkor került a falunkba magyar tanítónak a fiatal Balázs András, aki a házi ünnepségünket meghonosította. Az ilyesmihez mindig kell egy olyan ember, aki elkezdi és vállalja.

Gábos Dezső Fehéregyházán született, a Telepes utcában. Balázs Andrást láthatóan elődjének tartja, nemcsak a katedrán, de mozgékonyságban, kezdeményezésben, a felelősség vállalásában is. Balázs tanító alapította a fúvószenekart, mindjárt idekerülésekor. Zeneileg képzeletlen embereket négy hónap alatt úgy megtanított muzsikálni, hogy még abban az esztendőben részt vettek a Petőfi-ünnepségen, megállták helyüket a dévai, medgyesi, székelyudvarhelyi régi fúvósok mellett.

Az ötvenes években aztán felbomlott a zenekar. A hangszerek a házak mélyén. Gábos Dezső 1957-ben került haza, rövid óradnai kitérő, meg tényleges katonatiszti szolgálat után, a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanítóképzőjének bizonyítványával. Gyermekkorából emlékezett a fúvósokra. S mivel a tanítás mellett magára vállalta a művelő-

* Írásunkkal a költő halálának 150. évfordulójára emlékezünk.

dési otthon igazgatását is, és végezte ezt a munkát évtizedeken át, hamarosan feltámasztotta a „rezesbandát", ahogy itt nevezik. Lótott-futott, amíg megszerezte a hiányzó hangszereket, összetoborzott tizennyolc régi fúvóst és új jelentkezőt. A karmesteri pálcát egy régi zenekari tag, Szappanyos Sándor kezébe adta, és a hagyományos zöld sapka megint felkerült a fehéregyházi fúvósok fejére.

- Hol van most ez a Balázs Árpád?

- Negyven őszén elment Fehéregyházáról. Elég mély nyomokat hagyott ahhoz, hogy ne fújhassa be az idők szele. Amit elkezdett, többé nem hagytuk abba. Minden esztendőben emlékezünk.

- Mondjuk a negyvenes évek elején is?

Mivel akkor Antonescu uralkodott Fehéregyházán, az egész Romániában. A bécsi döntés Dél-Erdélyben hagyta a falut. Antonescu rendszere pedig betiltotta a magyar szót, a nyilvános magyar ünnepségeket, eltörölte Erdély magyar múltját, főképpen a szabadságharc emlékezetét.

- Ha Fehéregyházán nem tarthattunk nyilvános ünnepséget, akkor Sárpatakára húzódtunk fel. Eldugott magyar falucska volt ez akkor, míg ki nem ürült. Az ottani erdei tisztáson biztonságban voltunk. Egy-két szavalat és Petőfi-dal megadta a kirándulás ünnepi hangulatát.

- Senki nem árult be a csendőröknek?

Gábos Dezső úgy megnézett, harag nélkül, inkább mélységes csodálkozással, mintha ilyesmit akkor el nem lehetett volna képzelni egy fehéregyházai magyarról. Rohant is tovább, intéznivalói voltak Kolozsvárott: első fokozati tanári vizsgájának a dolgozatát hozta fel az egyetemre; magyar nyelvből és irodalomból írta. Egyúttal előadható, jó darabokat keresett a színjátszóinak. Odahaza is mindig lót-fut: csak a biciklije tudná megmondani, hogy mennyit is szaladgál Gábos Dezső: hol a Telepes utcából, otthonából a művelődési házba, hol be Segesvárra vagy a megyei hatóságokhoz, hol Nagybunba, Kisbunba, Sárpatakára, Zsákodba, ezeknek a falucskáknak a művelődését is ő irányította.

Segesvár után, a fajanszgyárnál balra fordulunk. Először járok „bent" a faluban. A turulos emlékoszlop, a Petőfi-emlékház, ahol az országos ünnepségeket szokták tartani az országút túlsó oldalán található, és ott van a Telepes utca is. Most nem oda tartunk.

Gábos Dezső türelmetlenül röpített vissza a történelembe, mintha attól tartott volna, hogy lekéssük a nagy segesvári csatát.

Itt, az ipari negyed helyén volt a csatatér... Petőfi a Sárpatak hídjáról nézte... Emeletes filagória, ennyi maradt meg az 1930-ban épült Haller-kastélyból. Petőfi e filagória előtt ugrott le Gyalókay kocsijáról, mikor az első ágyúszót meghallotta... A rohamozó, dzsidás kozákok ezen a régi országuton áradtak a menekülők nyomába... Most ünnepi öltözetű férfiak, nők, öregek, fiatalok... Petőfihez jönnek mind. Székely népviseletben a Telepes utca lakói - jogosan, hiszen székely kirajzás sodorta ide őket -, városi ruhában a segesvári orvosok, munkások, tanárok, orvosok, legtöbben gyalogosan. Közel esik ide Segesvár városa.

- Keresel valakit?

Gábos Dezső kérdése felrezzentett. Vajon itt-e délutáni új ismerősünk? A kolozsvári gyors második osztályú fülkéjében találkoztunk. Antal Árpád professzor úr is ott utazott, zenetanár fiával együtt; Székelyudvarhelyre igyekeztek. Egyébként is olyan téma Petőfi, amihez mindenki kapcsolódik valamiképpen. Antal Árpád évtizedekig tanította az egyetemen Kolozsvárott, sajtó alá rendezte Petőfi és Arany János levelezését... Aztán kinek ne jutnának eszébe a fehéregyházi Petőfi-kutatások, Dienes András irodalomtörténész és a román Culcer doktor ásatásai a költő holtteste után. A történelem nyomait emlegettük, a könnyen születő legendákat, amelyeket talán nem fog megfejteni soha senki. De éppen ezért szépek, léleknyitók.

- A Petőfi-ünnepre igyekeznek? - kérdezte meg váratlanul egy velünk szemben ülő fiatalember, aki addig is rajtunk tartotta a szemét, olyannyira, hogy már zavart a fürkésző pillantás. Románul szólt, román a nemzetisége, de érteget magyarul is. Annyit mindenképpen tud, hogy a beszélgetésünkből kiigazodjék.

- Tud az ünnepségről? - Van egy barátom a fehéregyházai fúvószenekarban, tőle hallottam... Lehet, hogy elmegyek én is...

Nem kérdeztem a nevét, csak a foglalkozását. Lakatos az egyik segesvári üzemben. Hálásan szorítottam meg a kezét, éppen azon a júliusvégi napon, mikor nem volt kerek évforduló Fehéregyházán, csak helyi, házi ünnepség.

Nehezen találtam volna meg a segesvári lakatost a tágas, zsúfolt művelődési házban, hiába keresem. Lehettek kilencszázan, többen is, az előcsarnokban is szorongtak, az udvar is tele volt, amíg egy hirtelen nyári vihar födél alá nem kergette az embereket.

Majdnem négy óra hosszat tartott a műsor. A forróságban átizzadtak előbb az ingek, majd a kabátok is. Gábos Dénes kit tanácsolhatott volna el a szerepléstől? Tizenöt magyar versmondó van Fehéregyházán, igényes műsorokban is jól meg-

állják a helyüket. Ha úgy hozza a szükség „be is ugranak". Megesett, hogy az egyik szavaló nem jelent meg. A számára kiosztott vers semmiképpen sem maradhatott ki az ellenőrzött és jóváhagyott műsorból. (Mert ezeket a műsorszámokat is kellőképpen ellenőrizték Marosvásárhelyen, a megyeközpontban.) Gábos Déneshez odalépett egy kislány, Zinner Erzsike: ő is tudja azt a verset... Aztán egy Petőfi-est műsorából ebben a faluban hiányozhatnának-e román és német nyelvű szavalatok? Fellépett egy hatesztendős kisfiú, Páll Attila, aki talán nem is értette a Föltámadott a tenger üzenetét, a teremben ülők annál inkább. És szavalt a hetvenhárom esztendős József Imre, saját versét mondta el arról, hogy milyen mélyen él itt a szívekben Petőfi és a szabadság, együtt, elválaszthatatlanul...

Utolsó szám, a fúvósok felálltak félkörben, fejükön zöld sapkájuk, előttük a női dalcsoport, székely népviseletben. Kis lak áll a nagy Duna mentében... Előbb a fúvósok játszották el. Majd a dalcsoport énekelte. Aztán Gábos Dezső, állt elő a színpadon, és ravaszkás mosollyal arra kérte a közönséget, nem „segítené-e ki" a kórust, lám, kevesen vannak. Érdemes volt figyelni a színpad sarkából, a függöny mögül a kilencszáz vagy ennél is több embert, a közönséget. Munkások és földművesek, vasutasok és méhészek, tanárok és orvosok, egyetlen kórussá vált a közönség, zsoltár a Petőfi-vers. Ezt a költeményt kedvelik legjobban Fehéregyházán. Miért ezt? Az efféle választást nagyon nehéz lenne megmagyarázni. A közös ízlést sok-sok egyéni érzés alakítja ki. Megérezték a versből a költő forró vágyakozását szülőföldje iránt. Rokon húrokat pendített meg a fehéregyháziakban, akik éppen úgy ragaszkodnak a szülőföldjükhöz, életük legnagyobb ajándékát látják benne.

Az utca elején az egyik ház sarkán a felirat: „Strada Telepes" vagyis Telepes utca, a magyar szó szépen, pontosan feltüntetve.

Gábos Dezső íróasztalán fokozati vizsgájára készült dolgozata: A helyi Petőfi-hagyomány gyűjtése és felhasználása az irodalomtanításban.

A könyvespolc alján három ágyugolyó. Különböző nagyságúak, egyazon csata emlékei. A segesvári síkon dobta fel őket az ekevas. Egyiken papírlap: „1962. május 5-én találtam a Sárpatak medrében."

Minden emlék a segesvári csatához és Petőfihez kapcsolódik. De hiszen éppen az a különös, hogy a fehéregyházi magyarok nem mondhatják el: ükapjuk, szépapjuk ott állt Petőfi közelében a Sárpatak hídjánál, valamelyik ősük temette el a halott költőt. Ebben a faluban a legnagyobb történelmi élményt nem elődeik elbeszéléseiből ismerhették meg, nem családi örökségként száll rájuk a hagyomány, mégis megküzdött, vérrel vállalt múltként lett övék a fehéregyházai történelem.

A Telepes utcában valóban telepesek élnek. Az utca alapítói a mai magyar lakók apái, nagyapái.

Pedig ősi falu ez, csakhogy a múltját mindegyre megszaggatta a történelem. Okiratok szerint az egyik magister fia elhagyott faluként kéri magának 1298-ban Feyereghazát... Kőből emelt temploma messzire fehérlett: Alba eclesia, Fehéregyháza, Weiskirch... A mostani épületet Hunyadi János korában emelték, 1440-ben fejezték be. Négy évszázaddal ennek utána, 1849 júliusában, a segesvári csatát követő éjszakán leég, a nagyajtó bedől, a torony csonka, a gótikus bejárati ajtó és két ablak romos. Nem ágyúgolyó pusztította el, nem is kiskatonák gyújtották fel, hanem a felszabadított román jobbágyok dobtak tűzcsóvát rá... Negyven évig üszök, csonk. A múlt század utolsó évtizedében állítják helyre, mert megint van kinek prédikálni megújult falai között... Hallerék még a XVI. században tűnnek fel ezen a vidéken. Az a Haller-család, amelyet árva Bethlen Kata önéletírásából ismerhetünk. Maga Bethlen Kata tizenegy évig volt Fehéregyháza lakója. Ismernünk kellene Segesvár 1848-as térparancsnokát, Haller Ferencet, aki „bősz oroszlánként" verekedett Bem tábornok oldalán, majd Kufsteinben raboskodott.

A turulos emlékoszlopot ennek a Haller Ferencnek a lánya, Lujza emeltette, s hordta egybe oda a fellelhető 48-as relikviákat. Különös nyom a históriában, hogy ezek a 48-as Halierek reformátusok voltak. Azért érdekes ez, mert Árva Bethlen Kata egy életen át perelt római katolikus férjének családjával, kálvinista hitét védelmezve ellenük.

Haller Lujza hadi tárgyakat, kiáltványokat gyűjtött, a falu egykori magyar lakóiról már nem talált semmi nyomot. Pedig 1848-ban vagy nyolcvan magyar lakója is volt a falunak, a román jobbágyokon és a szász szabadokon kívül. Ezek a fehéregyházi magyarok belső cselédek, kocsisok, szolgálók voltak a Haller uraságnál. Hadtörténészek nem számítják őket a segesvári csata áldozatai közé. Pedig azok voltak, a bosszú mártírjai. Mert ugyan mit véthettek ezek a cselédnépek a helybeli román jobbágyok ellen, amiért le kellett volna öldösniük mindnyájukat, öregeket és gyermekeket is? Aki életbe maradt - néhány nyomorult - elmenekült innen. Nem maradt egyetlen magyar

belső cseléd a kastélyban. Nem is nagyon kellett többé: a Haller család a XIX. század végére tönkrement, a magyar állam átvette a birtokot, tagosított, telepített. Ekkor épültek ezek a házak a Telepes utcában, ekkor létesült maga az utca. Újra felhangzott a magyar szó a házakban, az iskolákban.

- Úgy mesélte apám, hogy a telepesek az első pillanattól otthon érezték magukat az új fészkekben. Igaz, nem távolodtak el túl messzire a kieresztő rajtól, Udvarhelyszék peremétől.

Tordai István tanár mondta ezt, emlékezésképpen. Ő is két szomszédos megyében él egyszerre: lakása Fehéregyházán, most ez Maros megye, munkahelye pedig Újszékely faluban, ami már Hargita megyéhez tartozik.

Idős Tordai István 1902-ben érkezett Fehéregyházára. Mátisfalváról, Agyagfalváról, Szenterzsébetről 37 család jött egyszerre, további három család - egyik a Simon-familia - messzébbről érkezett, a Csallóközből. Minden telepes családnak 24 katasztrális hold földet mértek ki és egyholdas házhelyet. A föld teljes árát öt év alatt kellett volna kifizetniük, ha nem szakítja meg az időt az első világháború és Trianon.

- Tudják-e, hogy ki volt Fehéregyháza első magyar szülötte, a telepítés után?

- Nehéz lenne visszaemlékezni erre... Talán...

- Szabó T. Attila, a híres nyelvtudós.

Nyíltak is meg az emlékek zsilipjei:

- Akkor a Szabó tiszttartó úr fia lehetett...

Szabó tiszttartóról sokat meséltek az öregek. Bent lakott a kastélyban, de az emberek között élt. És az emberekért. Nagyon tisztelték a tudását és emberségét. Nem tiszttartó volt, hanem telekkezelő, ez volt a tisztessége, ő mérte ki a telepeseknek a 24 holdakat. És ő kezdte el korszerű, okos gazdálkodásra tanítgatni a fehéregyházi újgazdákat. Agrármérnök, a kolozsvári főiskola végzettje, aki - egyebek között - elsőnek hirdette Erdélyben a gyógynövények termesztésének hasznát, előnyeit. Alig negyven esztendősen halt meg, 1908-ban. „Édesapám halála után édesanyám öt gyermekével visszaköltözött Désre, a család ősi fészkébe" - Ezt Szabó T. Attila egyik interjújából tudjuk.

Talán jobb is, hogy a telepítő mérnök nem érte meg művének romlását, a telepesek hanyatlását. Az általa kiosztott birtoktestekből húsz évvel később már csak négy-öt hold maradt a székely gazdák tulajdonában. Az első világháborút követő román főhatalom Erdélyben új földreformot hajt végre, román telepeseket hoz Fehéregyházára. Az új hatalom kezében ott a könnyű érv: az osztott földek nincsenek teljesen kifizetve, a Haller-birtok még kincstári tulajdon, márpedig megváltozott a kincstár, más lett az elképzelés, a cél... Még szerencse, hogy a tegnapi mátisfalvi, agyagfalvi, szenterzsébeti székelyekben megmaradt a jég hátán is meg kell élni leleménye. Ekkor csaptak fel vasutasoknak, gyári munkásoknak Segesvárott, ácsoknak, kőműveseknek, kútásóknak, ezermestereknek. ..

Majd 1940-ben újabb veszély a fejükön: ezúttal a vasgárdisták képében. „Takarodjatok innen oda, ahonnan jöttetek!" A Telepes utcában bereteszelik az ajtókat, a kapukat, és maradnak. Sírjaik vannak már itt, gyermekeik születtek a maguk emelte házaikban, sorsuk ideköti őket Fehéregyházához.

A félelem görcse 1945 nyarán oldódik - Petőfi jegyében. Országos találkozó a költő képzelt sírjánál, egyenesen dunavölgyi ünnep, szabadon száll a szó magyarul, románul, együtt. Ocsudás és bizakodás ideje nemcsak Fehéregyházán, de Nagyenyeden is, Brassóban is, Temesvárott is, egész Dél-Erdélyben. Az 1945 júliusában tartott Petőfi-ünnepségről fennmaradt egy megrázó fénykép. Zászlós tömeg előtt megviselt arcú, középkorú férfi, lóg a kabát rajta. Kacsó Sándor, aki azokban a napokban szabadult az olténiai Tárgu-Jiu internáló táborából. Ezt a gyűjtőtábort még a háború elején állították fel, 1944 augusztusáig, a román kiugrásig antifasisztákat tartottak itt fogságban, majd ezután - dél-erdélyi magyar értelmiségieket.

Ezen az ünnepségen felolvassák Románia miniszterelnökének üzenetét, románul és magyarul: „Népének szabadságáért hősi halált halt Petőfi Sándornak, a lánglelkű költőnek emlékezésére ünnepi köntösben egybegyűlt magyar testvéreimnek szeretettel üzenem, hogy lélekben közöttük vagyunk, mindazok, akik népünk szabadságát mindenekfölött becsüljük, és akik a népek szabadságáért küzdő elődeink hagyományait gondoskodva őrizzük."

Ki vette volna észre az országos sokaságban, hogy vannak akik a *Himnusz* éneklése alatt könnyeznek?

- Tudod-e, mi volt apámnak Petőfi? - kéredezte Gábos Dénes - Gábos Sándor telepesnek Mátisfalváról? Gyermekkorában nem nagyon volt módja iskolába járni. Mégis rengeteg Petőfi-verset tudott, nem is értem miként jegyezte meg őket. Szavalta családi körben és szavalta kint a mezőn. Mentünk aratni a búzaföldre. Magasba emelte a

kaszát, de mielőtt levágta az első rendet, szinte megmerevedett a tag szélén, mintha vén obsitos tisztelegne láthatatlan feljebbvalójának. És belekezdett: *Érik a gabona, Melegek a napok, Hétfőn virradóra, Aratásba kapok.*

Ami más tájakon évszázadokon át kigyöngyözött népdal, néptánc, hagyomány, szokás, azonosság, sorstudat, az Fehéregyházán mind-mind egyet jelent Petőfi Sándorral. A költő emléke, lelki jelenléte halála földjén, egyetlen közösséggé forrasztotta a sokfelől idekerült magyarokat. Ebbe az örökségbe jobban bele lehetett kapaszkodni, mint akár a 24 hold telepes földbe. Egyébként is a negyven telepes családi köre az utóbbi évtizedekben nagyon kiszélesedett, ezeknek az újabb családtagoknak föld már amúgyis igen kevés jutott volna, de a Petőfi-örökség más, ellentéte a megfogható, földi vagyonnak: ez mentől jobban szétoszlik, annál inkább egybeforrasztó kohó.

Mert érkeztek újabb és újabb székely rajok erre a vidékre. Mint a folyó egymást kergető hullámai. Fehéregyháza immár Segesvár egyféle „külnegyede", könnyű bejárni innen az üzemekbe, de a tegnapi földműves - ipari munkásként is - szívesebben él falusi világban. Az ipar felé tartó udvarhelyi székelyek legalább egy szusszanásra megálltak Fehéregyházán.

Gál Barna segesvári matematikatanár úgy számítja, hogy a város 40 ezer mai lakójából majdnem tízezer a magyar, létszámuk jó ideje meghaladja a szászokét, noha a turistatérképeken Segesvár még mindig szász városként szerepel. Van olyan segesvári iskola, ahol három párhuzamos magyar osztályban tanítanak, ami létszámbeli gyarapodásnál is jelentősebb a nemzeti öntudat, az anyanyelvű oktatáshoz való hűség bizonysága. Gál Barna - matematikus esetében különösnek tünhetik - egyik leggyakoribb szavaló Segesváron és nyilván, a fehéregyházai Petőfi-ünnepségeken.

Sokan költöztek Fehéregyházára az eldugott Sárpatakáról; a falu népe a település alapítóinak egyenesen Töhötöm magyar vezér katonáit tartja, Krizbai Imre gazdaember ezt bizonygatta a tanítóknak, egy meg nem értett történész makacsságával. Sárpatakán még nem is olyan régen hétszáz magyar élt, sok volt a gyermek, az ötvenes években majdnem kétszáz kisdiák járt a magyar tanítók keze alá. Aztán az ipar közel jött Fehéregyházához, Sárpatak meg ott maradt a rejtett völgyben. Lakói sorra felkerekedtek, nem nagy a távolság Fehéregyházáig, alig nyolc kilométer, Segesvár is csak tizenkettő. Vagy hetven-nyolcvan öreg maradt helyben a sárpatakiak közül, meg ott a három templom, az üres iskola, a felhagyott szőlősdombok. A sárpataki iskola csengőjét Gábos Dezső elhozta, emlékként, a könyvtár alsó polcán őrzi, az ágyúgolyókkal együtt.

Fehéregyházán most mintegy 160 sárpataki él, a többiek Segesváron, Erzsébetvárosban - egykori Ebesfalván - Székelyudvarhelyen keresték meg a boldogulásukat. Jutott belőlük Hétúrra is, ebbe a különös nevű szász falucskába Segesvár fölött, ahol soha nem éltek magyarok. Miként a szomszédos Nagyszőllősön sem, de azért maradt nyom a történelemben: itt esett el 1662-ben Kemény János erdélyi fejedelem a törökökkel vívott csatában.

Nagybun magyarjai már jobban bíznak falujuk jövőjében, mint a sárpatakiak, igaz, hogy az övék könnyebben megközelíthető település. A buni kaptató mellett is ástak Petőfi csontjait kereső ásók, hiába. Bethlen-kastély állott itt, omlik is, bontják is, beleesik Segesvár árvízvédelmi vonalába. A nagybuni magyarok maradnak. Két magyar tanítójuk közül az egyik szavalt az ünnepségen.

A föld hozta ide a székely telepeseket, de utódaikat már nem a föld köti elsősorban Fehéregyházához. A gazdálkodás mellett három telepes maradt meg, ők már öregek ahhoz, hogy más pászmába álljanak. A Telepes utca egymás mellé húzódó házaiból a lakókat az ipari láz szétszórta Segesvár gyáraiba.

De a szülőföld erejével egybentartó Petőfi-kultusz könnyen járható hidnak bizonyult a nemzedékek között is.

Mégis dermesztő lehetne ez a kultusz, csupán nosztalgiás múltbanézés, ha nem épülne józan önismeretre és nem táplálna korszerű öntudatot. Gábos Dezső megtartó és előre vívő Petőfi-hagyományt munkál Fehéregyházán, az iskolában és a művelődési életben. Ő az egyik magyar tanító itt a három közül.

- Első fokozati vizsgát tettél magyar nyelvből és irodalomból. Mégis itt maradtál, elemi iskolai tanítónak. Miért? Hiszen mások a te helyedben...

Mosolya nem fölényes, mégis különös:

- A becsvágy ösztökélt arra, hogy elvégezzem a tanárit, és fokozati vizsgát tegyek. A dolgozat megírása alkalmat nyújtott nekem arra, hogy áttanulmányozzam a Petőfi-irodalmat, de másként, mint eddig, mondjam így: fehéregyházai szemmel. Tudományos irányítóm Láng Gusztáv volt, sokat segített Antal Árpád professzor úr…

- Értelek: rendszerint az egész életmű oldaláról szoktuk szemlélni a fehéregyházai epizódott, a halál mozzanatát. Te megfordítottad az optikát.

- A másik ok - folytatta - tűnhetnék lokálpatrio-

tizmusnak is. Ha tanári katedrára pályáznék, be kellene járnom Segesvárra, ott működnek nyolc osztályos magyar tagozatok. A tanítványaimmal járnék be a városba, többségük ott bent is anyanyelvén folytatja, amit itt elkezdett. Büszke vagyok erre: a jó alapozásra. A tanítón sok múlik, talán a legtöbb.

- Ez aligha lehetne lokálpatriotizmus. Sőt!

- Nincs szívem itthagyni ezt a falut. Mondjam azt, hogy Fehéregyháza csak egy van a világon?.

- Tudják-e a faluban, hogy tanári diplomád van, fokozati vizsgát tettél?

- Ettől még mindenki úgy szólít, hogy „tanító bácsi". Ezt én kitüntetésnek érezem.

Fejezetcímek a Gábos Dezső dolgozatából: Mit tisztázott eddig a kutatás? ... Újabb adatok fényében... Ezek nagyrészt sommázások, az irodalomtörténet szokásos Petőfi-képe alapján. Régi Petőfi-ünnepekre emlékeznek ma az öregek. Ide kerültek Gábos Dezső egyéni felmérései... Irodalmi kirándulás - Petőfi utolsó napja... Hogyan él Petőfi a köztudatban?

Összesen 145 fehéregyházai lakos között osztotta szét a kérdőíveit. A megkérdezettek döntő többsége ipari munkás volt. Nem feleltek huszonketten, a többiek szívesen kitöltötték mind a 24 rubrikát. A 123 válaszolóból 120 rendszeresen olvassa Petőfit. Felnőttekről van szó, nem diákokról! Egyetlen egy felelte azt, hogy ritkán vesz a kezébe Petőfi-kötetet, kettő soha. Legtöbben a saját könyvüket forgatják: 101 családban vannak Petőfi-kötetek. Gábos Dezső megfigyelte, hogy egyik-másik Petőfi-könyvbe, a margókra vagy a verssorok közé jegyezték be a családi események időpontját: születés, halál, lakodalom. Falusi házakban ez a saját anyakönyv rendszerint a *Biblia.* A versein kívül, 44 házban őriznek a költőről szóló könyveket, legtöbbben Illyés Gyula *Petőfijét*. Ki melyik verset olvassa legszívesebben? A forradalmi verseket kedvelik 68-an. *Föltámadott a tenger, Nemzeti dal, Respublika, A nemzethez.* A tájleíró versekre szavaztak 37-en: *A Tisza, A téli esték, A csárda romjai, Az alföld.* A szerelmes verseket inkább nők és fiatalok olvasnak, alig tízen. De ezek mind megemlítették a *Szeptember végért.* Költemény, amely egyetlen kérdőív válaszaiból sem hiányzott: *Egy gondolat bánt engemet.* A költő halálviziója itt teljesedett be, s ezzel a jövendőlésből „fehéregyházai vers" lett.

Létezik hivatalos Petőfi-emlékszoba, hogyne, a turulos emlékoszlop közelében, és van jó néhány nem hivatalos múzeum a Telepes utca házaiban... Családi fényképalbumokba ragasztottak be Petőfi-portrékat... Ágyúgolyók... Régi újságcikkek az 1849-es segesvári csatáról, fényképek az 1956-os ásatásokról, képes levelezőlap a hajdani Petőfi-szoborról.

Ezt a szobrot a gyergyócsomafalvi születésű Köllő Miklós mintázta volt meg. Magyarország harmadik köztéri Petőfi szobrát. 1897-ben avatták fel. A Trianon után berendezkedő román királyság nem tűrte meg Petőfit Segesváron. A szétszedett szobrot Pestre hozták, itt a rézöntődébe került, beolvasztására várva. Egy kiskunfélegyházi férfi megtudta ezt, és összefogva a Kiskun múzeum igazgatójával, Szalóczy Gyulával bejelentette városa igényét a száműzött szoborra. A költő születésének centennáriumán, 1923 január elsején avatták fel újra Köllő Miklós művét, most már Kiskunfélegyházán.

Segesvár 1949-ben egy másik Petőfi-szobrot kapott, Romulus Ladea mellszobrát.

Egy újabban talált emléket Gábos Dezső igen értékesnek tart. Kondor Lajos honvéd százados kardja 1849-ből, ezzel a bevéséssel: „Vagy hazám szabadsága, vagy a halál."

A Telepes utcában nagyon ragaszkodnak az ilyen ereklyékhez. Mikor a „tanító bácsi" azt kérdezte, hogy nem volnának-e jobb helyen a múzeumban, élénken tiltakozott bennük a keserű tapasztalat: a magyar emlékek könnyen eltűnhetnek, vagy éppen „román forradalmi ereklyeként" jelennek meg újra... Az emlékházat alapítása óta sokszor „átrendezték": első gondozója, Bálint Péter fehéregyházai lakos nem nagyon ismerne rá ma. Kereshetné a korabeli pisztolyokat, puskákat, csákókat! A hetvenes évek végén bevitték mindezeket a segesvári múzeumba. Mégcsak nem is jártak el törtvénytelenül, mivel az emlékház a múzeum fiókja.

Nyitott lélekkel, büszkén emlékeznek a hajdani országos ünnepségekre. Gábos Dezső legidősebb emlékezője az akkor 86 éves Juhász János nyugdíjas volt, aki „ történelmi helyen" a Monostor-kertben lakott. Bem tábornok innen irányította a csatát. Juhász János jól emlékezett a turulos oszlop 1899-es felavatására is. „... annyi szerkér volt az út szélén, hogy alig tudott a kocsi előre haladni."

„A mezőség közepében hagyott turul madaras, szép síremlék immár magához méltó keretben áll, egy gyöngéd érzésű és fenkölt gondolkodású úrhölgy, Hallerkeői Haller Lujza grófnő jóvoltából." (a *Vasárnapi Újság,* 1899. 32. szám).

Emlékezett Juhász János az 1912-es ünnepségre, amelyen E. Kovács Gyula, az erdélyi ma-

gyar színészet legendás alakja Jókai ódáját szavalta, és miközben a verset mondta, összeesett, az emlékmű talapzatán halt meg.

Minden Petőfi-ünnepség, országos vagy helyi, megmozgatja Fehéregyházát. Az ásatások azonban nem hozták lázba a falut. Az emberekben támadt ugyan némi kíváncsiság, és akinek volt erre ideje - meg pénzt is kapott érte - az segédkezett. Dienes András irodalomtörténész és Culcer orvos doktor jól ismert kisérletein kívül, helyi kutatók is próbálkoztak Rácz András Segesvárról, Ajtay Gecse Viktor és dr. Bódi Adorján Marosvásárhelyről. Ajtay Gecse egy tömegsírra bukkant a Ciontakert nyugati oldalánál. Legendák támadtak, hamar elfelejtődtek.

Távolabbról jobban idefigyeltek, mikor az ásónyomok a föld és rég holtak nyugalmát bontották meg Fehéregyházán. Bizonyára sokan voltunk, akik őszintén kivántuk a sikertelenséget: Fehéregyházán is, a távoli Barguzinban is. Mert a titok megőrzését reméltük. Ugyan, mit dobhatott volna fel az ásó vasa? Egy csontvázat, amelynek farkasfoga van? Mit mondhatott volna el ez többet annál, mint amit tudunk - jól tudunk - erről a mindent, harcot, halált, eszményeket és beteljesedett jövendölést feszes ívbe záró, tökéletes életről? Egy görög sorstragédia beteljesedése volt a fehéregyházai vég. Milyen jogon bonthatnák meg a zárt mű mesteri szerkezetét?

Gábos Dezső a valóság-hűség híve a Petőfi-kultusz ápolásában. Minden tanítványát - és tanítványa a falu egész magyarsága - a helyi legendák ellenőrzésére buzdítja. Minden részletet igazolni kell. És belehelyezni minél szélesebb összefüggésekbe.

Ezért viszi diákjait irodalmi kirándulásokra. Petőfi utolsó napjainak útvonalát járják be. Biciklivel kelnek útra. Előtte Illyés Gyula *Petőfijéből* és Dávid Gyula - Mikó Imre *Petőfi Erdélyben* című útikönyvéből a diákokkal elolvastatja 1849. július 31-e történetét.

Segesvárról indulnak. Balavásárnál térnek arra az országútra, amelyen a költő Székelykeresztúr felé igyekezett, Bem tábornok nyomában... Székelykeresztúron sok érdemes látnivaló akad: a Lengyel-ház, a Gyárfás-kúria, ahol Petőfi utolsó vacsoráját elköltötte, a kúria kertjében a kiszáradt vén körtefa, aztán a hajdani Szakálvendéglő helye, és persze a főtéri Petőfi-szobor, Márkos András alkotása.

Másfél évszázada, egy tikkasztó nyári nap alkonyán ebbe a városba érkezett a költő, itt töltött egy estét és egy éjszakát, reggel indult tovább, Segesvár felé. Ennek a fél napnak minden órájára, minden mozzanatára pontosan emlékezni vélnek a keresztúriak. A költő utolsó napjáról, átvirrasztott utolsó éjszakájáról és a másnapi tragikus segesvári ütközetről könyvtárnyi emlékezés és tudományos értekezés született. A városka székely népének emlékezete azonban nem ezekből ihletődik. Az emlékezetekben és a szívekben apáról fiúra száll Petőfi keresztúri tartózkodásának története - a maguk változata szerint. A folklór genezisét lehetne tetten érni itt, annak a népköltészetnek a születését, amelynek központi alakja a csatába induló és ott örökre eltűnt költő. Egy csonka fél nap jogán Székelykeresztúr is a maga fiának és a maga halottjának tartja a költőt. Fent a domboldalon, a régi temetőben századunk elején sírkövet állítottak Petőfi Sándornak. Hiába a kutatók hiteles cáfolata, a keresztúriak makacsul hiszik, hogy városukban alussza örök álmát.

Gábos Dezső ismeri a keresztúri legendákat, de igazolt tényekre fordítja a diákjai figyelmét.

Másnap kora hajnalban ébred a kerékpáros csapat, miként Bem katonái azon a július 31-én. Héjjasfalva, Fehéregyháza, a segesvári síkság... A Monostor-kertben, az egykori vezéri állásból alátekintve, Gábos Dezső „felállítja" a két sereget, a 3700 fős Bem-hadat, 14 ágyúval és két tarackkal, szemben velük az oroszok és osztrákok majdnem tízezres ármádiáját, 31 ágyúval... Elmondja, hogy Bem két segédcsapatot is várt még, tehát nem felelőtlenül vállalkozott az ütközetre a nyilvánvaló túlerővel szemben. A tábornok maga célzott az egyik ágyúval, nála jobb tüzér akkoriban nem akadt Európában. Kinézte magának a célpontot, Szkárjátyin orosz tábornokot, és az első lövéssel eltalálta. A cári főtiszt holtan maradt a parancsnoki állásban. Ezen bőszültek fel annyira a kozákok, hogy nem ejtettek foglyokat? Talán ez a Bem-bravúr okozta Petőfi halálát, a mészárlást. Pedig a vezér legjobban a „kedves fiát" védelmezte volna. Itt, a Monostor-kertben mondta neki, utolsó szavai ezek voltak hozzá:

- Petőfi úr, térjen vissza! Önnek itt semmi dolga!...

Honvédek támadása. Majd a kozákok felocsudnak, elözönlik a síkságot, a Küküllő partját... Bem két segédcsapata nem érkezik meg... Késő délután mindenki menekül.... Ekkor látják utoljára Petőfit.

Hol?

A valóság átlép az örök titokzatosságba.

Szülőföldemen.

Itt születtem én ezen a téjonc
Az alföldi szép nagy rónaságon
Ez a város születésem helyét,
Mintha dajám dalával dúna bele,
Most is hallom e dalt, elhangzott tán:
„Cserebogár, sárga cserebogár!"

Úgy mentem el innen, mint kit gyermek,
Ki mint meglett embert úgy jöttem meg.
Hajh azóta hosszú esztendő telt el
Megszakadva bával és örömmel...
Ha az esztendő — az idő, hogy lejár!
„Cserebogár, sárga cserebogár."

Hol vagytok, ti régi játszótársak?
Szülőtök csak egyet is láttak!
Foglaljatok helyet itt mellettem,
Míg fölejtem el, hogy férfi lettem,
Hogy vándoromban hegymögött évek vagy már...
„Cserebogár, sárga cserebogár."

Mint nyugtalan madár az ágaton,
Helyről helyre röpködő gondolatom,
Szétfogott el tőle szép emléket,
Minek a mik a virágról a méret;
Minden régi kedves helyet bejár...
„Cserebogár, sárga cserebogár!"

Gyermek vagyok, gyermek lettem újra,
Lovagolok fűrfatípot fújva,
Lovagolok szilaj nádparipán,
Pálfonhoz mik, lovam inni kiván,
Megitattam, gyi lovam, gyi Betyár...
„Cserebogár sárga cserebogár!"

Meghondul az estéli harangszó,
Nyüszít a lovat és a ló,
Utra megyek, ölébe vesz dajkám,
Az altató nóta hangzik fülem,
Hallgatom, s fél álomban hagyok már...
„Cserebogár, sárga cserebogár"... — —

(Jékeyhára.)

Kowács Györgyi

KRISNATUDATÚ MAGYAROK

„Krisna-Völgy", mutatja az irányt a tábla Lengyeltótinál. Éppen jókor, mert már kezdünk elbizonytalanodni, hogy talán nem is Balatonboglárnál, hanem Lellénél kellett volna letérnünk Somogyvámos felé. A község nevét akkor tanulta meg az ország, amikor 1994-ben ide költöztek az első krisnások, és elkezdték építeni a falu határában vásárolt földeken az Indiai Kulturális Központot és biofarmot.

A Fő utcán alig megyünk száz métert, máris meglátjuk azt a világoskékre festett kerítést, melynek két piros cseréptetős toronnyal őrzött bejáratán át Somogyvámosból egy másik faluba juthatunk. Ebbe a faluba azonban csak belépőjegyellenében lehet bebocsátást nyerni, hirdeti a recepció épületének falán a kiírás. A belépődíj felnőtteknek 350, diákoknak és nyugdíjasoknak 300 forint, de van családi jegy is 900 forintért. Húsz méterrel arrébb pedig a következőket olvashatják okulásképpen az ide látogatók egy szépen faragott barna táblán: „Üdvözöljük *Krisna-Völgyében! A védikus szentíráson nyugvó ősi indiai civilizáció célja az volt, hogy az embert egy természetes életmód által a testi-lelki harmónia útjára vezesse. Krisna-Völgy ezt a szellemiséget szeretné átadni önöknek abban a reményben, hogy látogatásuk alkalmával az indiai kultúra iránti kíváncsiságuk kielégítésén túl, különleges lelki élményben lesz részük. Hogy ez a szellemi kaland minél teljesebb legyen, megkérjük önöket, hogy itt tartózkodásuk alatt ne dohányozzanak, ne igyanak alkoholt, ne fogyasszanak kábítószert és hús készítményeket. Kellemes pihenést és lelki felüdülést kívánunk."*

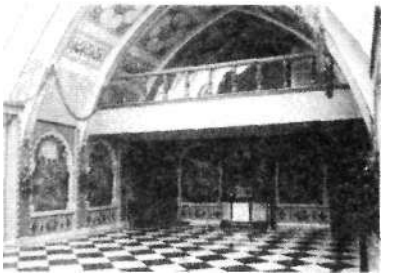

A recepción a tíz órai nyitás előtt nem találunk senkit, de a Krisna faluba vezető földutat elzáró sorompó nyitva van, úgyhogy ezen felbátorodva elindulunk a szépen megművelt veteményesek között. Balra kukoricás zöldell, jobbra paradicsom piroslik és tök sárgállik. Sehol egy teremtett lélek. Aztán két száris nőalak tűnik fel a kanyarban, de még mielőtt közelebb érnénk hozzájuk, lemennek az útról. Először azt gondolom, hogy előlünk térnek ki, de kiderül mégse, mert beljebb, a kis erdő mellett álló rózsaszínű épülethez, a vendégházhoz igyekeznek.

Az út két oldalán színes képek hirdetik, hogy hol fogják fölépíteni például a falu iskoláját, az ayurvédikus klinikát, a víztornyot, a malmot, vagy például a hiányzó gazdasági épületeket. Ahogy közeledünk a központhoz, már egyre többen jönnek velünk szemben. Egyik hangosan imádkozik, a másik éneket dúdol, de mindegyik egy pillanatra abbahagyja és úgy köszönt bennünket, hogy *Hari bol.* Ez szó szerint annyit jelent, mondd Isten nevét, de úgy is fordíthatnánk, hogy dicsértessék.

A falu központjába vezető út mellett itt már egy-egy ház emelkedik. Az egyikben a biopékség kapott helyet, a másikban pedig a fazekasműhely. Az emelkedő út végén, a dombon áll az 1500 négyzetméteres indiai templom. Fehér lépcsőin fölkaptatunk, és egy emléktábláról megtudjuk, hogy a templom alapkövét 1994. február 6-án rakták le. A bejárat körül több tucat lábbeli árválkodik. Senki nem léphet be a templomba cipőben.

- Jól jegyezzétek meg, hogy hova teszitek, mert aztán sokáig keresgélhetitek - figyelmeztet a lépcsőn ülő egyik fiú mosolyogva.

A vályogtéglából épített, falfestményekkel és domborművekkel gazdagon díszített védikus templom egyben közösségi ház is. Amikor mezítlábasan bemegyünk a templomba, már javában folyik a szeminárium. A szentélyt körbe ölelő folyosóról nyílik többek között az étterem, és a konyha, valamint itt található az indiai butik is. Az üvegtetős szentélybe beragyog a napfény, ám olyan sokan vannak, hogy nem férünk be. Az embernek az az érzése, hogy nem is a Somogyban, hanem Indiában jár. A legtöbben hagyományos indiai ruhában vannak. A lányok és asszonyok a szivárvány színeiben pompázó szárit viselnek. Ebben nincs megkötés, minden nő olyan színű szárit teker maga köré, amilyet akar, ami a legjobban áll neki. A szárihoz szükséges öt méter hosszú színes selyem vagy vászon anyagokat Indiából hozzák. A nők amennyire az a szári alól kilátszik, általában középen elválasztott, hátul összefogott hosszú hajat viselnek. A férjes asszonyokat a lányoktól a homlokuk közepére kumkumával festett sötétvörös pötty különbözteti meg. A férfiaknál a hagyományos öltözet a kurta nevű ingből és a hosszúnadrágra emlékeztető dhotiból áll. Ez utóbbit meghatározott módon hajtogatják redőkbe és a derekuk meg a lábuk köré tekerik. Sáfrány színű ruházatot csak a cölibátusban élő szerzetesek viselhetnek, míg azok a Krisna hívők akik családosak, vagy szeretnének egyszer megnősülni tiszta fehérben járnak. Közismert hajviseletük, a leborotvált fej az anyagi kívánságokról való lemondást, az egyetlen meghagyott hajtincs pedig Istenhez való ragaszkodásukat szimbolizálja. Természetesen a dhotit és a szárit csak a templomban élő híveik viselik minden nap, a többiek csak ünnepi alkalmakkor.

Egy sötétlila száris hölgy tanácsára fölmegyünk a galériára, és onnan figyeljük a nagy fotelben ülő, skóciai lelki tanító szavait. Éppen a „Hare Krisna, Hare Krisna, Krisna Krisna, Hare, hare, Hare Rama, Hare Rama, Rama Rama, Hare Hare" mantra szövegét értelmezi, magyarázza. (A mantra magyarul úgy szól, hogy „Ó uram Krisna, Ó uram energiája kérlek, fogadjatok szolgálatotokba".) Majd arról beszél, hogy mantrázás közben hogyan kell helyesen venni a levegőt, illetve hosszan kitartani, rezonáltatni a megfelelő hangokat. Amikor a gyakorlatban is kipróbálják a hallottakat, a hívők nagy derültségére, mindig a testes szerzetes bírja legtovább, és egyedül szárnyal tovább érces hangja.

Amíg a szentélyben az előadás után egyre vidámabb, egyre felfokozottabb hangulatban zenélnek és énekelnek a hívek, addig mi az étteremben beszélgetünk egy nagyon kedves, halkszavú, mosolygós szerzetesnővel. Sötétkék szárija alatt rózsaszín pólót visel, nyakában vastag, sodort aranylánc. Homlokára és karjaira *tilaka* van festve.

- *A szent folyó, a Gangesz finom homokját összekeverjük vízzel, és reggel ezzel szoktuk fölfesteni Krisna jelét. De nemcsak a homlokra és a karokra festünk tilakát, hanem testünk 13 pontjára. Ezek olyan pontok, amelyek képesek befogadni a lelki energiát és a testet is védelmezik*- mondja Siku Andrea, akinek lelki neve Radhika devi dasi. Ezt a nevet szerzetesnővé avatáskor kapta lelki tanító mesterétől. Radhika kazincbarcikai, de Debrecenben járt a Kossuth Lajos Tudományegyetemre, ahol matematika-fizika szakon végzett.

Negyedéves korában karácsony táján vette meg egy Krisnás könyvárustól „Az önmegvalósítás tudománya" című könyvet, amit el is olvasott. Nem sokkal ezután, találkozott egy krisnás lánnyal, Erikával, akit matematikából és fizikából korrepetált. Erika unszolására az egyik hét végén elment egy nyilvános filozófiai előadásra, hogy a könyv elolvasása kapcsán fölmerült számtalan kérdésére választ kapjon.

- *Először furcsa volt nekem, hiszen akkor hallottam először Krisnáról, viszont nagyon tetszett az előadás után Indiáról vetített diafilm, és ízlett a vasárnapi szeretet lakoma is, ahova meghívják a vendégeket, ugyanis én már akkor vegetáriánus voltam. Fél év után, amikor láttam, hogy amit olvasok, azt a krisnások meg is valósítják, én is követtem a tanításokat* - emlékezik vissza Radhika. Aztán az egyetem befejezése után, szülei beleegyezésével úgy döntött, hogy egy év próbaidőre beköltözik a debreceni központba. Az egy év letelte után pedig szerzetesi fogadalmat tett. Debrecen után Pestre került, majd 1995-től itt él Somogyvámoson.

Krisna-Völgyet és a biofarmot a Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közösségének alapítója és vezető lelkésze, *Srila Sivarama Swami Maharaja* álmodta meg, és ő dolgozta ki a farm önfenntartó rendszerét is. Minden munkaterületnek van egy vezetője, aki irányítja a felügyelete alá tartozó dolgozókat, és megszervezi a feladatokat. Ilyen munkaterületek a növénytermesztés, az állattenyésztés, az építkezések, a konyha, az adminisztráció, az étterem, a turizmus, a pékség, a művészeti műhely, a fazekas műhely, valamint a kereskedelem és az ajándékbolt. Lehetőleg mindenkit a természete, tehetsége és kedve szerint osztanak be ezekbe a munkacsoportokba.

A 150 hektáros farmon minden megterem, amire a Krisna falu lakosainak szüksége van. A napi háromszori étkezést igyekeznek úgy összeállítani, hogy ahogy ők fogalmaznak, a gyomor vágyai ne akadályozzák a lélek munkálkodását, ezért a reggelijük és a vacsorájuk mindig valamilyen gabonaőrlemény, vagy pép, tejjel leöntve. Délben esznek több fogásos zöldség és gabona ételt. Ha napközben valamit még megkívánnak, úgy azt maguknak kell megvásárolniuk. A pénzt a krisnások eszköznek tekintik, nem sokra becsülik. A szerzetesek csekély összegű költőpénzt kapnak, míg a családosoknak hetente fizetés jár. Hogy ez mennyi, azt a hét elején benyújtott előzetes kalkuláció alapján számolják ki. A kiadásokról bizonylatokkal kell később elszámolniuk, mivel alapítványi formában működik a Krisna-Völgyi gazdaság. Jelenleg 120-an laknak bent, és 30-an Somogyvámoson. A földterületből mintegy 100 hektár a megművelt szántóföld, a többi legelő, erdő és patak. A megművelt földterületet tekintve ez Magyarország második legnagyobb biofarmja. A búzát 15, a kukoricát 4, az olajtököt 48, a napraforgó és a mákot 1-1 hektáron termesztik. De megterem itt a burgonya, az uborka, a káposzta, a karfiol, a padlizsán, a paradicsom, a bab és a lencse, a különféle fűszernövények és a gyümölcsök közül az eper, a málna, a ribizli, a szilva, a körte és a barack is.

Az itt lakók zöme városból jött falura, úgyhogy nem sokat értettek a mezőgazdasági munkákhoz. Sokat segítetek a somogyvámosiak, hogy megtanuljanak szántani, vetni, vagy éppen tehenet fejni. A tehenészet olyan, mint bármelyik falusi gazdánál, illetve egy különbség mégis csak van, mivel minden játszol fölött kis táblácska hirdeti a jószág és adományozója nevét. Itt még véletlenül sem hívják a teheneket Riskának, vagy Juliskának. A teheneket és az ökröket indiai folyók, városok, vagy éppen Krisna barátai után nevezték el.

- *Hari bol-* köszönt minket *Bodor István,* aki Budapestről került egy éve a farmra.

- *Huszonhét jószágunkból hét tejelő tehén. Kizárólag kézzel fejünk. Persze én nem, mert nincs meg hozzá a fizikumom. Magyar tarkáink, átlagban napi 140 litert adnak. Előzőleg nem ismertem az állattenyésztés fortélyait, műszaki területen dolgoztam a Tungsramban. Szakkönyvekből, meg a környék gazdáitól tanultuk meg a fogásokat.* - Bodor István hét éve tagja a mozgalomnak, azóta gyakorolja a Krisna-tudatot. Nemsokára megnősül, és itt akar házat építeni a Krisna-Völgyben. A házhelyet ingyen kapják, a többi meg elsősorban rajtuk múlik.

Sivarama Swami, aki nemcsak a magyar, hanem az angliai és skóciai Krisna-tudatú hívők vallási vezetője is egyben, 1949-ben Péterként látta meg a napvilágot Budapesten. Majd 1956-ban kivándorolt szüleivel Kanadába. 1966-ban egy Calcuttai szerzetes, *A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhuapada* Amerikában megalapította a Krisna-tudat Nemzetközi Szervezetét, a többezer éves vaisnava tradíció szellemében. Ő lett a lelki tanító mestere Létai Péternek, amikor kivonult a polgári életből, és 1973-ban csatlakozott a krisnásokhoz.

A hatvanas évek végén már Magyarországon is megjelentek a Krisnások, de akkor szigorú illegalitásban tevékenykedtek, mert üldözték őket. Végül aztán 1989-ben jegyezték be Magyarországon az egyházat.

- *Nem volt semmi konfliktus egészen 1991- 92-ig,*

amikor is Német Géza lelkész egy családi ellenes szektának kiáltott ki bennünket. Szóval megindult a rágalmazási hadjárat a sajtóban ellenünk - idézi fel a múltat a közben asztaltársaságunkhoz csatlakozó Danka Krisztina, lelki nevén *Krisna-lila devi dasi.* A szőke hajú, lila száris Krisna-lila lelkész, és egyben az egyház országos szóvivője.

- *Hiába mondtuk Géza bácsinak, gyere nézd meg hogyan élünk, mit csinálunk, nem volt erre hajlandó. Ezért kénytelenek voltunk sajtópert indítani ellene, és 94-ben a bíróság kimondta hogy nálunk nincs agymosás, senki nem szakítja el a családtól a gyerekeket.*

A sajtóhadjáratnak köszönhetően az MDF kormány utolsó éveiben megvonta a krisnásoktól és még három kis egyháztól az állami támogatást, azzal az indokkal, hogy „destruktív szekták".

- *Nahát, erre felbőszültek a hinduk. Egymás után jöttek a faxok, táviratok Antall Józsefnek Indiából, Angliából. Arra kérték a kormányt, hogy a hinduizmus honi képviselői hasonló megbecsülést kapjanak, mint Indiában a keresztény egyházak.*

A következő évben megkaptuk az állami támogatást. Hiánytalanul átutalták mind az 1108 forintot, amit igényeltünk. Nekünk ezzel a csekély összegű kérelemmel az volt a célunk, hogy megmutassuk, nem a pénzre, hanem arra az erkölcsi elismerésre tartunk igényt, amit az anyagi támogatás odaítélése jelent.

Krisna-lila ugyancsak a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végzett magyar-francia szakon. Férjével, aki vegyész, ott ismerkedett meg. Együtt léptek be a krisnásokhoz is, mert ahogy fogalmazza, egy valamit nem tanítanak se az egyetemen, se másutt, hogy hogyan kell élni, hogyan kell kezelni az emberi konfliktusokat.

- *A pszichológusok némelyike még magán sem tud segíteni, nemhogy másokon. Hiányzik az emberekből, hogyan tudnak boldogok lenni, hogyan tudnak szeretetben élni, békében családot felnevelni. Én a férjemmel már együtt voltam az egyetemen is. Együtt jártunk bulizni, kocsmázni, így ment az élet. Nyolc éve vagyunk házasok, de amióta ezekkel a dolgokkal foglalkozunk, egyre mélyebb a kapcsolatunk, és egyre nagyobb bizalommal vagyunk egymás iránt.*

Jelenleg 200-300 szerzetese, és 10-12 ezer hívője van a Krisna-tudatúak egyházának, ám saját becslésük szerint akár 200 ezerre is tehető azok száma, akik nem hívők, de ott vannak körülöttük, mert például a vegetáriánus konyha, a biogazdálkodás, vagy teszem azt a védikus filozófia, irodalom, vagy a zene érdekli őket. Központjaik vannak Budapesten, Krisna-Völgyben, Kecskeméten, Debrecenben, Győrben, Veszprémben, Egerben, Pécsen, Szegeden, Békéscsabán és Miskolcon.

Krisna-Völgyben minden a napkeltéhez illetve a napnyugtához igazodik. Ez azért van így, mert a faluban egyáltalán nincsen áram. Gyertyával világítanak, amelyek a gyertyaöntő üzemben készülnek, az irodákban pedig a számítógépek akkumulátorokkal mennek. A krisnásoknál a felkelés hajnali négy óra előtt kötelező, mert fél ötkor kezdődik az első közös szertartás, amikor énekkel és tánccal köszöntik Krisnát. Ezután öttől hétig egyéni mantra meditáció következik, utána fél nyolcig egy másik zenés szertartáson vesznek részt, majd fél nyolctól kb. fél kilencig következik a szeminárium, ahol a szentírásokból tanulnak. Fél kilenckor reggeli, és kilenctől egyig mindenki dolgozik, végzi a feladatát. Egykor ebédelnek, majd kettőtől ötig, vagy hatig újból munka következik. Este, vacsora után pedig szintén közös imádkozással, és meditálással zárják a napot. A lefekvés időpontjára nincs előírás, de a napirendet ismerve nem hiszem, hogy valakinek is kedve lenne sokáig fennmaradni.

Évente 10-15 ezren látogatnak el a Krisna-Völgybe. A Krisna-völgyi búcsú egész napos programja az idén például 2600 ember csalt ide. Ottjártunkkor is sok a látogató, mert éppen aznap ünneplik Krisna kedvesének, Radhikanak a születésnapját.

- *A születésnapi ünnep alkalmából Radhika történetét idézzük föl, majd tulajdonságairól, transzcendentális jellemzőiről beszélgetünk, meditálunk* - avat be a titkokba a jelenkori Radhika. Krisna kedvesének, aki az oltáron ott áll az istenség mellett, új ruhát készítenek erre a jeles napra. A szertartás reggel Krisna és Radhika szobrának megfürdetésével kezdődik, majd felöltöztetik őket új ruháikba. Ezenkívül délután háromkor ünnepi lakoma kezdődik a tiszteletükre, melynek minden fogásából fölajánlanak egy-egy kisebb mennyiséget Krisnának, amelyet prasadamnak, azaz az Úr kegyének neveznek.

- *Ezt lelkiekben fogadja el Krisna, de már előfordult Indiában, hogy valóban eltűnt az étel az oltárról* - teszi hozzá a csoda megismétlődésében reménykedő Radhika.

A templom domb alatti völgyben, a kemping szomszédságában, már négy sorban kuporognak a lakoma résztvevői. Két-két sor egymással szemben ül, és a sorok között legalább másfél méter a távolság, hogy a fehérruhás, mezítlábas ételosztó fiúk kényelmesen elférjenek. Én szerencsére Krisna-lila mellett ülök, aki várakozás közben elmagyarázza, hogy milyen előírásokat kell betarta-

ni egy ilyen lakomán. Először is törökülésben esznek az igazi *bhakták,* vagyis a hívők. Mindenki kapott egy három részre osztott fehér műanyag tányért, hogy a sokféle étel egymás mellé kerüljön. Műanyag poharunkba öntött rózsavizes limonádéból, illetve tányérunkra kiporciózott ételekből, csak akkor szabad enni, ha már valamennyi társunk megkapta az ételét és italát. Együnk lassan, és rágjunk meg minden falatot. Krisna-lila másik oldalán az Indiában született, de már régóta Londonban élő hindu barátnője ül, egy csodaszép tűzpiros selyem száriban. Észreveszem, hogy időnként átrak néhány falatot Krisna-lila tányérjára. Amikor kérdőn ránézek, elmeséli, hogy gyerekkorában egyszer nagyon megverték az iskolában, mert a húst otthagyta. Így kénytelen volt végül megenni. Ezért nem szereti a sült sajtkockákat, mert arra a beléerőltetett húsra emlékezteti az íze. Közben egyre újabb és újabb fogások kerülnek a tányéromra. Kukoricás rizst eszek sült sajttal, krumplit, borsóval és mandulával, különböző zöldségcsodákat, sárgarépát, padlizsánt, paradicsomot, babot, lencsét öt-hat féleképpen elkészítve. Sárgaborsó fasírtot csatnival, azaz méregerős szilvalekvárral. És ekkor kerül a tányéromba a pálcikára szúrt rabló zöldség. A pálcán sült sajt, padlizsán, krumpli, paradicsom, olívabogyó és ananász váltakozik. Meg kell mondanom, hogy legalább olyan ízletes, mint „vadabb unokatestvére", a rablóhús. A sós és keserű ételek után az édességek garmadája következik. A túrógombóc rózsavizes szirupban, ami olyan írű, mintha mézédes illatú, sötétvörös rózsát ennék, bár ebben megoszlanak a vélemények. A velem szemben ülő egyik lányt inkább a szagos radírra emlékezteti a szirupos gombóc. Az italok közül még megkóstolom a mézzel édesített, meleg tejben tököt. Nem volt rossz, bár lehet, hogy inkább az avokadó italt kellett volna választanom.

A lakoma vége felé már mindenki majd kipukkad, annyira jól lakott. Nagyon becsapós ez a sok kis apró fogás. Van még kínálat, de már senki nem tud egy falatot sem lenyelni. Az ételosztó fiúk hiába járnak körbe a finomságokkal. Szinte lehetetlen, de a mai ünnepi lakoma 108 féle fogásból állt.

Most már tudom, hogy nem véletlenül mondta egyszer félig tréfásan valaki, hogy a Krisna-tudat tulajdonképpen egy konyha vallás.

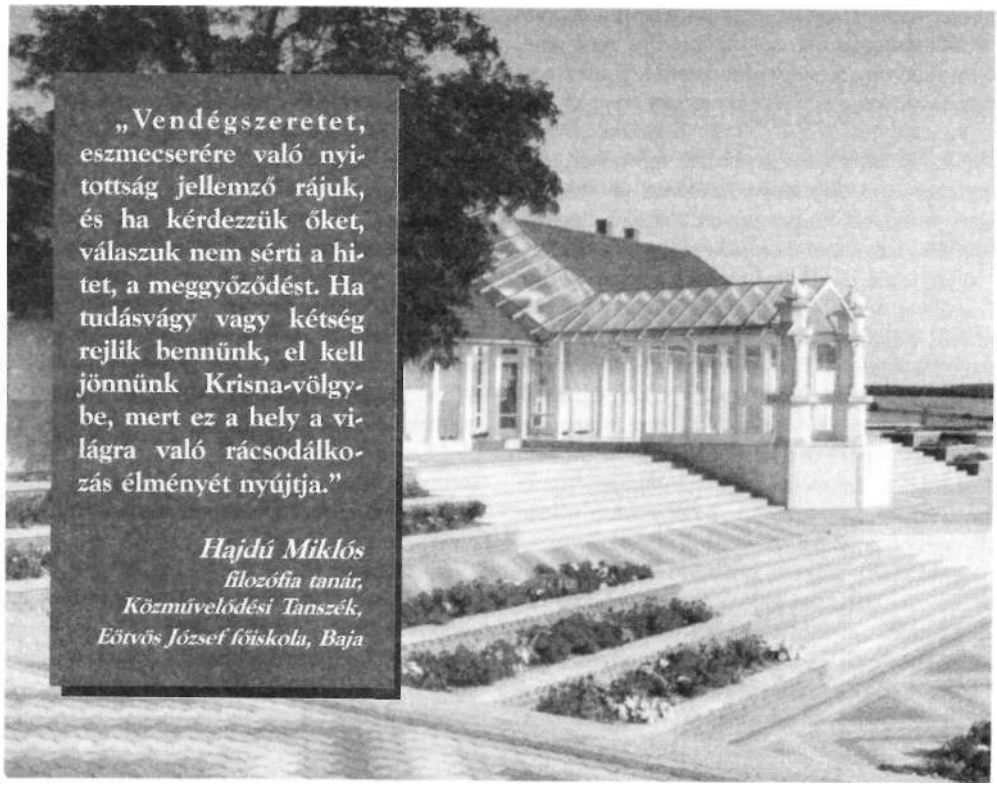

„Vendégszeretet, eszmecserére való nyitottság jellemző rájuk, és ha kérdezzük őket, válaszuk nem sérti a hitet, a meggyőződést. Ha tudásvágy vagy kétség rejlik bennünk, el kell jönnünk Krisna-völgybe, mert ez a hely a világra való rácsodálkozás élményét nyújtja."

Hajdú Miklós
filozófia tanár,
Közművelődési Tanszék,
Eötvös József főiskola, Baja

Bakonyi István

AZ ARCOM VISSZAKÉREM

(Bella István kötete 1988-ból) *

Az előző (Az ég alára) kötet óta újabb négy esztendő telt el 1988-ig, mire új verseket tartalmazó kötet került ki Bella István szellemi műhelyéből. Önálló kötettel ezt megelőzően hat évvel korábban jelentkezett utoljára. (Közben kiadták a Móra Könyvkiadónál Áni Máni naplója című gyermekkötetét is 1985-ben. Itt számos érintkezési pont van korábban megismert gyermekverseivel).

Az arcom visszakérem 1988-ban az ünnepi könyvhét kiadványai közé tartozott, s ez is mutatja a költő akkorra kivívott rangját. A külvilág szempontjából sem volt akármilyen az az esztendő! Érződött Magyarországon a közeli rendszerváltozás előszele, akkor tartották a híres, és bizonyos értelemben korszakváltó májusi pártértekezletet, s ott és akkor lényegében megkezdődött a Kádár-korszak lebontása. Forrongott a magyar világ, s persze az egész közép-kelet-európai térség, a „létező szocializmus" világa. Sejteni lehetett, hogy hamarosan végetér valami, és helyette kialakul majd egy jórészt ismeretlen új. Nem tudtuk, pontosan mi lesz az. Másrészt a nyolcvanas évek végén a politikában, a gazdasági életben és a szellemi birodalmában egyaránt jelentős változások mentek végbe. Hogy csak egyet említsünk: megalapozták a többpártrendszert. A piacgazdaság is csak karnyújtásnyira volt már. S ami szűkebb területünket, az irodalmi életet illeti: abban az esztendőben jelent meg először a Hitel, az a folyóirat, amely a Bella István-féle költők, írók, kritikusok, irodalomtörténészek, történészek, közéleti emberek számára új távlatokat jelentett. Nem tudhatjuk, hogy az új kötet címe ilyen szempontból mennyire tudatos, de mindenképpen tény, hogy találó és frappáns cím ez éppen 1988-ban. Hiszen tömegesen kérhettük végre vissza igazi arcunkat, egyéniségünket. Íme, a címadó vers szövege:

„Igen: az arcom porból, hamuból.
Igen: hamu és por a fényem.
De ha már visszahazudol
a földbe, az arcom visszakérem,
Ocsmány Halál, s visszaadom
annak, aki lobogni voltam:
s élek zászló-fiatalon,
a halálból örökre kiholtan."

Fájdalmasan szép ez a verseskötet. A fenti, kortünetre reagáló jelleg mellett fájdalmassá teszi a kor válsága, a gyász. Széppé Bella István egyre jobban látható költői nagysága, mesterségbeli biztonsága, tudása. Ugyanakkor változatos és színes is ez a verseskönyv. A későbbiekben méltatandó nagy versek mellett gyakori a könnyedség, a fintor, a játék is. A *Mese az emberiségről* kétsora például: „Hol volt,/hol nem volt." Vagy egy másik kétsoros: „Szabadság, szerelem!/ e 2 kell nekem". *(A legszebb sakkvers)* Vagy egy kissé morbid egysoros: „El hulla! Virág! El iram! Lik az élet." *(A legszebb verssor).* Egyesek számára nyilván akár szentségtörésnek is fölfogható eme játék Petőfi Sándor leghíresebb, és Kosztolányi Dezső szerint legszebb verssorával. Ám a Szeptember végén ezt is kibírja... Bella zseniális szójáték-felismerése mellett van azért itt egy jó adag bölcselkedő hajlam is, vagy másképpen szólva: kaján vigyor, kevély szembenézés a sorssal, annak minden ellentmondásával. De idetartozik a Tandori Dezsőnek ajánlott „öröklét-játék" is, képverskísérletével. Az Elet és Irodalomhoz kötődő munka és munkatársi viszony sem marad nyomtalanul: meghozza a *V.I. sör- és sírversét:* „Itt hasal a/Váncsa / hasa / háncsa. // Inkább volt / tűnődő findzsa, /mint hát-folt: /másba/ütődő/lándzsa." A jeles publicista-szerkesztő a baráti célpont itt. S persze ide is marad az Áni Máni-versekből. Tehát: igaz, hogy a fájdalmas és gyászversek teszik igazán naggyá ezt a kötetet (1988-ban *Az év könyvét*), ám a hangpróba gazdasága most is lenyűgöző.

Sha hangsúlyoztuk, hogy a válogatott kötet fogadtatása milyen kedvező volt, akkor mindezt csak fokozhatjuk *Az arcom visszakérem* esetében. Bebizonyosodott: Bella István azon kevesek közé tartozik, akik - ugyan nem mentesen a válságoktól, de mégis - a tudatos életműépítésben jeleskednek. E kötet ciklusai ugyanezt erősítik: a *Mese az emberiségről* és a *Zárt kapud előtt* éppúgy, mint az *Oda-vissza fény, Az arcom visszakérem* vagy a *Királyok völgye.* S mint mindig, most is áll a ciklusok élén egy önálló mű, jelen esetben a *Verseim elé,* s most van egy hasonló szerepű záró költemény is: *A világot írni.*

* Részlet egy készülő monográfiából

Koczkós Sándor az addigi életmű csúcsának látja az új kötetet. Jellemzi a „poétikai öntörvényűség", a „gondolati-érzelmi érésének kiterjedése." Hasonlóképpen lelkesedik a kötőtárs Csukás István: „Az utóbbi évek legegységesebb, legmegrendítőbb és legszebb verseskötetét olvasom. ...a kolléga irigykedhet, de a barát örül s bár divatjamúlt a gesztus (a barátság is az), örömmel nyújtom a babért." Már-már a Petőfi-Arany barátságot idézik ezek a sorok. Persze nem kifejezetten objektívek vagy éppen elemzők az ilyen gesztusok, ám irodalomtörténetileg is érdekesek, s adalékokat szolgáltatnak az életmű mind jobb megismeréséhez. Van, aki - mintegy a folytonosságot igazolandó - például az *Igék és igák* és a jelen kötet összefüggéseit láttatja. „...legfőbb közlendője éppen az a megismételt vallomás, hogy e költészet legfontosabb mondandója a halál elleni tiltakozás" (Vasy Géza) Ugyanő egy másik tanulmányban az arc-motívumot vizsgálja, és emlegeti Nagy László *Arccal a tengernek* című művét is. Bella István számára „... az arc az emberi személyiség lényegének lenyomata, s így csak élőként, létezőként képzelhető el". S persze az 1991 - es kötetet is ide kell sorolnunk: *Arccal a földnek*. Jelentős az eltérés - mondjuk - a Nagy László-mű címéhez, s persze a benne foglalt tartalomhoz képest! Itt szó sincs távlatosságról, ellenkezőleg: a megcsúfolt lét bezártságáról. E szerzők mellett egyébként többek között Pomogáts Béla, Gál Ferenc, Szekér Endre és Ferenczi László méltatta gyorsan a kilencedik kötetet. Ismét megállapítjuk, hogy a szakma élvonala folyamatosan kíséri figyelemmel Bella költői pályájának alakulását. A fülszöveg szerkesztője egy fontos változásra hívja föl a figyelmet: „...korábbi köteteiben általában az élmény volt a nyomatékosabb. Most a reflexió, a szemlélődés vált uralkodóvá. Lírai lobogásából nem vesztett semmit, de nyílt és bujtatott reflexiói határozottabban fogják körül versei világát. Egyszerre bölcsebb és gondolataiban merészebb lett a költő." (A kötet szerkesztője ezúttal is Hegedős Mária.) Ezen értékeket már a kötetelei *Verseim elé* szövegében is érzékelhetjük. A líra születéséről szól ezúttal Bella. „Azt szeretném, ha nem lenne szavam/semmire sem és minden megénedne./A csönd, ha csönd konduljon hangtalan/de üsse át a földet harangnyelve, / kongat a szív is, öröklét-telente / az emberéjben, ha ég-föld máglyapiros..." Erőteljes ez az első hangütés, azzá teszi paradoxona is. Gál Ferenc szerint ciklusértékű ez a vers, és a *Halotti beszéd* folytatásaként is fölfoghatjuk. Abból a szempontból is igaz ez, hogy miként ott, itt a líra mellett hasonlóképpen érinti a lét alapkérdését. Az apa hiánya, az árvaság-élmény újra megjelenik. Miként Cynolter Károly látja: „Lobogó fiatalságát s a szerelmet értékként megőrizve eljutott az emberiségig, újra a szaggatott világig, a történelemig." S mindezt úgy éri el, hogy egy konkrét szibériai élményből indul, és a szabad asszociációk segítik gondolatai formálásában. Megjeleníti a természet organizmusát, a fák életét, és a segítségükkel hozza felszínre a személyes közlést: „Ezután csak nyárfáim szeretem. / Az októberi fákat. Csont magányuk. ... / Ezután csak csontjaik ölelem. / Akár a földben ölelném apámat.". S bár kétségek közt szüli művét a költő (vagy a dal énekesét?...), ám a kétségeket legyőzi a létezés csodája. „Csönd és napfény zuhogott. Fölöttem / homokpergő ég, napsárga márga. / Körben a tajga. Némán Szuronyos-zölden. / Mint rettenetes, fölzúgó kaszárnya." Egyebek közt azt is látjuk, hogy Bella élményvilága rendkívül tágas. Sárkeresztúr éppúgy benne van, mint az orosz tajga vagy éppen a lengyel múlt és a jelen. (Nem véletlen, hogy milyen gazdag műfordítói életműve is, melynek legutóbbi nagy vállalkozása a lengyel romantikus Adam Mickiewicz *Az ősök* című drámájának magyarra fordítása.) Valóban eljut „lobogó fiatalságától", s annak forrásaiból táplálkozva az emberiségig.

Az is jellemző, hogy első nagyobb ciklusa ezt a címet viseli: *Mese az emberiségről.* A már idézett kétsoros címadó szövegnél fontosabb a ciklus egésze s az önálló életre kelt cím mögött meghúzódó tartalom. Történelmi érzékenysége és Biblia-élménye egyaránt fontos szerepet játszik itt. Ez utóbbival kapcsolatban jegyzi meg Ferenczi László: „Az új Bella-kötet egyik jellemzője a Biblia „felfedezése"." Ezt jelzi az *Ábel első levele Káinnak* közlése, mintegy előjeleként a tíz esztendővel későbbi , 1998-as *Ábel a sivatagban* című kötetnek. Itt egy érdekes szövegváltozatra kell felhívnunk a figyelmet. A későbbi verseskönyvben van egy vers *Ábel a gyilókról* címmel, s ez az 1988-as kötet itt idézett művének módosított változata. Két különbséget vehetünk észre a cím megváltoztatásán kívül. Az első változat első sora: „Kik akarnak háborút?" A másodiké: „Kik akarják / a durungot, a kést?" (A válasz mindkét esetben: „Csak a hülyék, / a győzelem-buzik.") A befejezésben pedig a második változatban odakerül egy „önmagára" szó: „lesz-e ereje / hogy a belőle kinőtt /Júdás-lombú férget, / önmagára / a saját beleivel / fölakassza magát?" A „háború" említése az első változatban kissé általánosítóbb, a második változat „durungja" és „kése" konkrétabban utal az eredeti bibliai történetre. Ugyanakkor alapvetően ettől nem változik meg a vers jelentése, Bella ezúttal a szokásos szövegváltoztatás jogával él. A már jelzett történelmi érzékenységnek ugyancsak van számos verspéldája. Néhol romantikus, másutt hetykén huszadik századi vagy éppen bölcselkedő, bölcsen szemlélődő. Nem tartja távol magát a dolgoktól, de nem is hagyja magát sodródni általuk.

Így lesz ez a verseskötet a rendszerváltás előestéjének fontos lírai dokumentuma.

B. Juhász Erzsébet

GERE ISTVÁN: KÉSŐN, MÁSHOL, KORÁN, MÁSKOR...

Több radikális és finom megoldás társul egymáshoz Gere István *Későn, máshol, korán, máskor...* című kötetében. Gyanakvást kelthet spontaneitása, s bizonyosságot számos konkrét, tudatos megoldása. Ízlést, türelmet kipróbáló írásmód az övé, kockáztat önmaga kedvtelésére és mások kísérletező kedvű befogadói passziójára. Kiválasztható viszont mindig az a szöveg- és ízléscsoport, amely jellemezheti a szerzőt, de igazolhatja az iránta érdeklődő olvasót is. A könyvet Tarján Tamás ajánló szövege kíséri, aki Gere Istvánt a „magyar valóság" riporterének tekinti és dicséri „kemény realizmusát". Ügy véli, hogy a tárcanovella legjobb hazai hagyományát is folytatja. A kötet e szövegtulajdonságai által képes a szerző- és szöveg iránti egyenletes érdeklődést fenntartani. Kettős szimpátiát vált ki Gere István: egyrészt tapasztalt, finom megfigyelőnek mutatkozik, másrészt olyan szerzőnek, aki képes változatos technikai megoldásokkal dolgozni. A tapasztalt magatartás változatlan minőségű jelenlétnek tűnik. A *személytelenség,* vonatkozzék az a közlő írónarrátorra, vagy az általa megalkotott szereplőkre, helyzetekre, megszokott lehet, de ha ebbe némi kísérletező kedvvel közvetettséget, váltakozó ritmusú informátori szerkezetet iktat be, különlegesebb. Így azt a hatást kelti, mintha az információértékű fontos tényeket csak véletlenül ejtené el. A fontosnak bemutatott férfi szereplőt (Későn, máshol, korán, máskor...) egy kéregető öregasszony dicséri meg s titulálja „jó ember"-nek. A közbevetés látszólag a főszöveget állítja meg, s csak később, a szövegváltakozás szintjén, kapja meg fontosabb jelentését. A szöveg közbevetésekből és kitérésekből épül fel. A „saját" szereplői szöveg is legalább két rétegű, rejtett és nyílt, vagyis amit némán gondol és amit hangosan közöl. Több elemből, „saját" és „közbevetett" elemekből, konkrét és bagatellizált tényekből, jelentéktelennek tetsző megfigyelésekből alakítja a szöveget. Az eredmény, a közhelyszerű történet, talán nem is olyan fontos Gere Istvánnak, mint az a mód, ahogy előállítja. A szabálytalan érzelmi háromszögtörténetben *(Későn, máshol, korán, máskor...)* egy férfi bizonytalankodik a döntés előtt két asszony között. Az egyik asszony beteg, a töredékes kórházi beszélgetés árulja el praktikusan bensőséges viszonyukat, a másik asszony egészséges, kevésbé esendő. Az egyik nő a humánus, a másik nő a szenvedélyes érzelmeket váltja ki a férfiból. A hármójuk közötti reláció lassú, késleltetett ritmusban válik nyilvánvalóvá, egyik sem megcsalt asszony igazán, egyik sem feleség a férfi életében, a férfi amúgy is inkább olyan típus, hogy ő vendégeskedik szívesen, ügyeletes „jó emberként" mások sorsában, életében. A férfi a beteg asszony mellett marad, katarzis nélküli, egykedvű állapot ez is, veleszületett jelentéktelenségén mit sem változtat.

Sokféle Gere István kötete, kísérletező kedvvel próbálja ki a lehetőségeket. Tartalmaz esemény-, poén- és szocionovellákat, egyjelentésű és többértelmű írásokat, direkt és körülményes formákat, humoros, ironikus és groteszk tónusokat.

Témái, időzónái és szereplőtípusai szintén változatosak. Tudatosan nem ígér tartalmi vagy stílusbeli összhangot, egységes technikai megoldást. Azt a szabadságot választja, ami egyensúlyozó veszélyeket is rejt, az ötlethez, a tapasztalathoz, egy-egy erőteljes szereplői karakterhez illeszti a konkrét formai, de még a jelentésbeli kifejezésmódot is. A szerkesztés szabályait sem erőlteti túlzottan, magányos írásokat közöl egy szerzői név alatt, az ötvenes évek gyermektudatát, paradox, kifordított eseményeit, a kiskatona lány- és szeximádatát, a felnőtt férfi érzelmi ingadozását, az alkoholista tanár parodisztikus természetességét, az utcaseprővé változott mérnök balsorsát, a természetes szegénység viseletét, a bűnözés reális változatait, a véletlen, de nemtörődöm baleset döbbenetét. A felsorolás folytatható lenne persze, hiszen ahány novella, annyi variáns. Hol esetlegesnek, hol pedig természetesnek tűnnek az elbeszélés és riportváltozatok. Vállalt egyszerűséggel mutatkozik meg a szerző minden választott lehetőségében, nem menekül a szereplői tudatlanság elől sem, nem áll mögéje, nem súg neki, csak az életformáját mutatja meg. Akik föntről indulnak, azokat is lehúzza (tanár, mérnök, polgárias családapa), mintha csak akkor lenne érdekes számára, ha már kisiklott az életük, érdeklődése szociálisan a legalsó határokat súrolja, egy-egy szereplője a kukák mélyében kotorászva keresi megélhetését, s szereplői nem fogják fel tragikus helyzetüket.

Gere István ironizál, de nem dramatizál, legyen az súlyos betegség, baleset, gyilkosság. Mintha nemcsak a sorsok, az események, de az emberek között sem lennének különbségek, bár végleteknek látszanak. A skála azonban végtelennek tetszik aki ma rendezettnek véli helyzetét, holnap lecsúszhat, vétlen gázolóvá válhat, cserben hagyhatja korábban biztosnak hitt erkölcsi érzéke.

A sokféle, egymástól gyakran nagyon különböző írások külön-külön nézve csaknem minden esetben

nélkülözik az átható életbölcseletet, létfilozófiát, ha elejt egy-egy ilyen gondolatot, nem hagyja kibontakozni, maga a negligálja. A kötet együttese talán éppen ezért kelt olyan hatást, hogy képes e megfordított értékrend által relativizálni mindazt, ami más felfogásban fontos, magasztos vagy tragikus lehetne.

Gere István mintha a siker fonákjára lenne kíváncsi, mit visel el az érdeklődés, az ízlés szűkebb és szélesebb skálája. Türelempróbáló találkozásra invitál, ha valaki tetszése szerint kiválasztja a szerinte legjobbnak tartható elbeszéléseket, önmagára is mutat egyben. Ezt a visszaigazoló variációsort állíthatnánk fel, ha tartalmi, kifejezésbeli technikáját, finomságait tekintve kiemelnénk a *Két születésnap, két karácsony, Sziget,* a *Színház,* a *Későn, máshol, korán, máskor..., Mínusz* című novellákat. Ezek közelébe helyezhető a nyersebb kidolgozású *Kimenő, Körjárat, Szoba kiadó, Mit építünk, Apuka?* A stilizált, talán élő előadásra szánt parodisztikus szövegbravúrok *(Életem párja, A cserejézusok eleddig eltitkolt, de megbízható története az első század elejéről)* az egyszerűségtől, a kifinomult természetességtől kerülnek távolabb, s megnövelik a tetszés kockázatát.

Mindezt azért említjük, mert a minőségbeli végletek azt a gondolatot is kínálják, mintha Gere István nem hinne az objektív módon meghatározható tehetség gyakoriságában, s önmagára - szimpatikus szerénységgel és fölénnyel kijelölt szerepe szerint - a többféle íráskészséget bizonyító lehetőséget szabta volna.

(Felsőmagyarországi Kiadó. 1999)

Vilcsek Béla

ÚJSZENZIBILITÁS FELÉ

Takács Tibor: 101 szonett...

„Ki hajdan annyi szívek kulcsa voltál,/ Szonett, aranykulcs, zárd el szívemet, / erősen, hogy csak rokonom nyithassa" - Babits Mihály *Szonettek* című versének részlete mintegy a mottója lehetne Takács Tibor új kötetének, melynek már a címe árulkodó, személyes vallomás: 101 szonett, ami megment az elmúlástól. Hagyománytörténés és értő, érzékeny hozzáállás igénylése, rejtőzködés és megmutatás együttes vágya, a vers, a költészet műfaji kötelmének, formai fegyelmének tudatos vállalása mint végső menedék, gyógyír, fogódzó a világ, az élet kínja és keserve elviseléséhez, a hittel és reménnyel teli életben maradáshoz.

A szonett műfaját az utóbbi időben néhányan már-már temetni kezdték, a folyóiratok és antológiák közlései ennek ellenére soha nem látott virágzásáról tanúskodnak. A Magyar Műhely hajdani neves szerkesztője például, a vele készített interjú befejezéseként nekiszegezett kérdésre, miszerint mit szól ahhoz, hogy vannak, akik a megváltozott, technikalizálódott világban valamely új elektronikus műfaj művelése helyett továbbra is szonettet írnak papírra ceruzával, nemes egyszerűséggel csak ennyit válaszolt: „Az az ő bajuk." (Erdélyi Erzsébet-Nobel Iván: „Szépen írni nagyon könnyű: csúnyán kell írni." Beszélgetés Nagy Pállal, Magyar Napló, 1996. január.) Napjaink költészeti törekvéseit figyelve ugyanakkor az tapasztalható, hogy a kortársi líra legkülönfélébb képviselői újra és újra a szonetthagyomány folytatásával, a szonettforma megújításával próbálkoznak. Szonettek születnek hagyományos, petrarcai vagy shakespeare-i, manierista-barokk vagy romantikus modorban éppúgy, mint klassszikus versmérték, rímképlet, strófaszerkezet ötvözésével vagy lazításával, a tizennégy sor „megfejelésével" vagy éppen „csonkításával", zártabbá vagy nyíltabbá tételével, eljutva egészen a minimál vagy konkrét szonett végletekig lecsupaszított formájáig. Megjelentek azután a szonettből felépített nagyformák-sorozatok is: a szonettekből vagy szonettkoszorúkból összefűzött ciklusok, regények, eposzok, többek között Bertók László, Juhász Ferenc, Orbán Ottó, Petőcz András jóvoltából. Takács Tibor könyve e sorba illeszkedik; fontos, nem kevés tanulsággal szolgáló összeállítás.

Az intonáció rendkívül pontos, térben és időben lokalizált: a kert, a ház képe és az ötvenes évein túl járó, az elmúlás tényével szembesülő költő(i én) léthelyzete.

Ötvenen túl

A telek kétszáz négyszögöl,
a ház harminckét négyzetméter,
az ég fölöttünk kék tükör
álmok párás igézetével.
Szemközt a Kada csúcsa áll,
azon túl Dunakeszi tükröz,
a szigeten Horány, Surány,
idetartoznak életünkhöz.
És lent Szentendre kövei:
házak, tetők, cserepek, tornyok,
itt próbálom megfejteni
életemet, bogozok, bontok:
magányosan, mély sebeimben
ötvenen túl, halálon innen!

A nyitó versben intonált hangvételre válaszol azután, jó nyolcvan oldalnyi (szonettnyi) távolból a *Meghajolok* zárlata: „A test örül, a lélek indul, / kell a kert, nagyon, ötvenen túl!", vagy még később és még határozottabban a *Kertem vadvirágai* utolsó két sora: „A szorítás szívemről enged, / nem adnám semmiért e kertet."

Takács Tibor költői világa egyszerű, egynemű és egyközpontú világ, melynek középpontjában egyértelműen a kert, a szentendrei hétvégi ház áll, ahová a köznapok hiábavaló értekezleteiről, de egy-egy londoni, skóciai vagy krétai utazásról is mindig felüdülést, megtisztulást jelent a visszatérés. (Kezdetben egy hétvégére, később évszakra, Trabanttal és Ladával, mindegy mikor és hogyan, csak el, megnyugvást, békét keresve és találva.) Minden e nézőpontból tételeződik, értelmeződik és értékelendő. Az anya, az apa, a feleség, a költő- vagy írótársak alakja egyformán a kerttel való viszonyulás szempontjából értékesek és említésre méltóak. Az egyes versek alapvető tematikáját is a kert napi eseményei, tárgyai, élőlényei jelentik. A kiindulópont szinte minden esetben az esemény, tárgy, élőlény megnevezése. A folytatás a felvillantott költői tárgy kibontása, részletezése. A tetőpont e hétköznapinak tetsző tárgyválasztás általánosítása, jelképessé avatása. A frappánsszentenciaszerű lezárás pedig az összegzés, az összefoglalás.

A szerző a kínálkozó lehetőségek közül nem a megszokott és legkézenfekvőbb petrarcai formát választja. Az az oktáv-szextett szembeállításra, egyetlen és kiélezett tartalmi-gondolati és érzelmi-hangulati fordulatra épített drámaiságával nem megfelelő keret a számára. A kötet mind a százegy verse a shakespeare-i szonetthagyomány többé-kevésbé hűséges követése. (Egy-két kivételtől eltekintve az ötös és / vagy hatodfeles jambusok helyett inkább a francia balladát idéző négyes és / vagy ötödfeles jambusi sorokat alkalmazza, mindvégig őrzi azonban az apró, rejtett fordulatok érzékeltetésére ideális, három négysoros quantrainből és egy kétsoros coupletből álló szerkezeti felépítést.) Sőt, a könyv egészének megkomponálása is mintha egyetlen nagyívű Shakespeare-szonett kompozíciós kísérletét célozná. Az első harmadba a ház és a kert egy-egy kedves tartozékáról, a faragott tölgyfa garnitúráról, cseréptányérokról, az etióp ikonról vagy az elpusztult puliról, röpdöső madarakról, augusztusi tücskökről szóló versek kerülnek. A második részben szereplő költeményekben már mindez a szépség, harmónia, idilli panteizmus fokozatosan és szinte észrevétlenül fenyegetettségben, veszélyeztetettségben ábrázolódik. A kiültetett karácsonyfa álmában visszavágyik a Bükkig és a Hargitáig, a bokrokat százhúsz kilóméteres orkán szaggatja, a kert immár a gyötrő betegségre szolgáló gyógyszer s az őszi tűzgyújtással is, úgymond „összehordom, mit égetek: / kudarcot s elviselhetetlen / fojtogató emlékeket" *(Füst száll a völgyből).* A harmadik, tetőpontot jelentő fejezetben a kötetnek ez a kettős, hétköznapi-konkrét és áttételes-elégikus vonulata egyetlen átfogó metaforává sűrűsödik. Újólag bizonyítja a Takács Tibor költészetének korábban már felismert kétosztatú és mégis egységes meghatározottságát: „A hétköznapiság költészetbe emelése nem egyszerűen egy stílusdivat átvétele, hanem annak a közlésnek stilisztikai sugalmazása is, hogy Takács örömei a hétköznapokból erednek, hogy nincs feltétlenül szükség ünnepekre ahhoz, hogy az életet szeresse. Takács igenis, dacosan és tüntetőleg szereti az életet, annak minden jelentéktelennek tűnő, de neki sok örömet szerző eseményével. (...) A kötet két gondolati tartópillére a hétköznapiság, a közénk leszálló csillagokkal és a hétköznapiság a formába rendezettséggel. Talán a költészet egy lehetséges, új útja. Takács mindenesetre elindult rajta, elgondolkodtató eredményekkel, újszerű diszkrepanciával létrehozott feszültség szülte esztétikai élményekkel." (Szepes Erika: *Fent és lent: csillagok és hétköznapok,* Ezredvég, 1998. augusztus.) Itt, ezen a ponton végképp bizonyossá válik, hogy a kert, a ház egyszerre külső, enyhet és megnyugvást adó valóságosság és belső, félelmeket és feszültséget hordozó lelki tájék. Összeségében pedig minden érték, hit és remény végső megtestesítője, veszélyeztetettségének jelképes színtere:

Miképpen ez a kert megőrzi

Miképpen ez a kert megőrzi
a hajló árvalányhajat,
pusztítás nem tud rajta győzni,
kiirthatatlan s megmarad,
kivágod, újra nő, kibomlik,
odébb megy, nincs neki határ,
kerítés, mezsgye, tudja: jó itt,
ide született, ez a táj
az övé, ez a dombtető itt,
ez csak néki rendeltetett
hát megtartja és meg is őrzi,
védi a tetőt, a hegyet!
Mi magyarok, mi szertebomlók,
nem vagyunk-e hozzá hasonlók?

Az ezután következő rövid, valóban coupletszerű, mindössze öt szonettből álló lezárás a jövő bizonytalanságának megfogalmazása. Nem csoda, ha az eddigiekhez képest is feltűnően megszaporodnak a kérdő- és felkiáltójelek, a kérdések és kétségek. Egyetlen bizonyság marad csupán - költő számára mi más maradhatna? -, kiáltás, súgás, kakukkszó mindegyre ezt közvetíti: „verseim élő levelek" *(Úgy megyek el).* A szonett, a vers, a kötet íródása és létrejötte így válik, a kötetcímnek megfelelően, az egyedüli megtartó erővé, az elmúlástól óvó menedékké.

Takács Tibor könyve hitnek, érzelemnek, otthon- és hazaszeretetnek rég nem tapasztalt szép, költő példája. Az ezredvég sokszor hitehagyottnak és sivárnak érzett világában különösen üdítő és némi biztatást nyújtó olvasmány. Takács Tibor szonettjeinek minden esélyük megvan arra, hogy hasonlóan hit- és érzelemteli olvasói közeledéssel szembesülve, a bevezetőben idézett babitsi óhajtást teljesítsék: valóban aranykulccsá váljanak.

(A CÉH, 1998)

Szirtes Gábor

EGY KÖLTÉSZET HORIZONTJA

„Ha a költészet próbája a valósággal való szembesítés, a kritikus próbája mondandójának és a vizsgált anyagnak a szembesítése" - vallja kritikusi ars poeticaként Tüskés Tibor, következetesen tartva magát elveihez irói-kritikusi gyakorlatában is. Kortársakat értékelő írásai, kötetei erről tanuskodnak. Ám nem elégszik meg a mondandó és az elemzendő textus szembesítésével, hiszen a jó kritika elengedhetetlen következményének tekinti, hogy az ne csupán a konkrét művet elemezze, hanem helyezze azt egy tágabb összefüggés-rendszerbe is, keresse-kutassa továbbá a változás, a fejlődés mozzanatait is a vizsgált életműben. Még azt is fontosnak ítéli, hogy a kritikus ne közelítsen tárgyához semmiféle előítélettel, prekoncepcióval, hanem fogadja el a művet olyannak, amilyen, „s belülről próbálja megérteni, karakterének szálait felfejteni".

Elszánt következetesség, kiérlelt gondolatiság érhető tetten abban, ahogyan egy-egy szerzővel - a pálya szinte valamennyi állomását és jelentősebb alkotását bejárva - foglalkozik írásaiban, amint azt tette a közelmúltban Csorba Győzővel *(Az utolsó évszak. Csorba Győző költészetének kiteljesedése* 1981-1995. Pécs, 1997.), vagy teszi most az alig két esztendeje elhúnyt Fodor Andrással *(Egy költészet horizontja.* Írások Fodor Andrásról. Kaposvár, 1999.). Ez utóbbiakat - a könyv Jegyzetének tanúsága szerint - a költő hetvenedik születésnapjára gyűjtötte össze, formálta kötetté. Benne két ciklusba rendezetten (A tér és az idő vonzásában, A konkrétság és a fogalmiság szintézise) az a huszonkét írás, amelyekben 1965-től 1997-ig szinte valamennyi új Fodor-kötetről megemlékezett, és amelyek ismeretében az olvasó visszaigazolhatja a szerzői szándékot: valóban kirajzolódik belőlük a költő portréja és az írói pálya íve, alakulása. Még akkor is, ha a naplókötetekről szóló írások hiányoznak is: az érintettség miatt, a bennük való szereplés okán - mondja Tüskés Tibor. Ezért nem olvashatunk méltatást olyan jelentős könyvekről, mint az *Ezer este Fülep Lajossal* vagy a *Hetvenes évek.*

Ennek ellenére néhány pillanatra elidőzhetünk egyrészt azon a szisztematikusan gondos kritikusi magatartáson, másrészt azon a tervszerű metodikán, amely a szerzőt jellemzi, melynek eredményeként hosszabb-rövidebb írások alapján képes felvázolni nagyívű pályaképek kontúrjait, ahogyan ez most történik a mindössze 120 oldalas, karcsú kis kötetben. A titok nyitja persze viszonylag egyszerű: egy tőről fakadó kritikák gyűjteményéről van szó, a kritikus szemléletének homogenitása itt az egységesítő erő. A nézőpontok, a megközelítésmódok, a következetesen alkalmazott terminológiai apparátusok alapján pedig az olvasó maga is képes a mindenkori befogadó továbblépésre, egyre közelebb férkőzve a kritikus szellemi önarcképének megismeréséhez is. Mert miközben Tüskés kitartó figyelemmel és gondos precizitással teszi sorra mérlegre Fodor műveit, saját értékrendjének lenyomatát is rajta hagyja a sorokon, ahogyan ezt Bartók kapcsán maga Fodor is megtette, aki „a Bartók Béla halálától napjainkig terjedő idő változásaira rámontirozza szellemi önarcképét".

Joggal érezzük tehát úgy, hogy miközben a szerző Fodor alkotói pályarajzát is adja, egyben - közvetve - az önmagáét is írja, hiszen a háttérben a két alkotó életútjának, pályájának sokszínű és gazdag találkozási pontjai húzódnak meg. Fodor András első verseit a Pécsett szerkesztett Sorsunkban jelentethette meg, később az ugyancsak pécsi - és akkor Tüskés Tibor által szerkesztett - Jelenkor teremtett alkotó együttműködést közöttük, még később pedig Tüskés éppen Fodor által kerülhetett olyan jelentős személyiségek közelébe, mint Németh László és Fülep Lajos, Takáts Gyula és Hernádi Gyula, Vertes Péter és mások. A könyv írásaiban kirajzolódnak a közös szellemi források, felsejlik a hasonló szellemi örökség, ott lüktetnek a rokon élményforrások, fel-felvillannak a közös mintaadó személyiségek, az életút találkozási pontjainak közös adományai.

Az írásokat csaknem mindig nagyfokú személyesség is jellemzi. Az olvasó úgy érezheti, hogy a kritikus és a költő egyaránt folyamatosan jelen vannak, titkon egymásra lesnek, mintegy kölcsönösen kontrollálva egymást: jól, helyesen kacskaringóznak-e a sorok a bíráló tolla alatt. Mert Tüskés kritikái mindig a személyes élmények hatása alatt és a bőséges tárgyi ismeretek birtokában és eredményeként születnek meg. Fodor András művei és a művek közti kapcsolódások olyasfajta olvasatának lehetünk így részesei, amelyre a kívülálló bizonyára képtelennek bizonyulna.

Ám a kritikusnak ez a személyes hangja nem homályosítja el, ellenkezőleg, talán még fel is erősíti mindazt, ami kirajzolódik a könyvben Fodor András pályájának korai szakaszáról, erről a „férfiasan gyöngéd költészetről", a költő műfaji sokoldalúságáról, az eszményt adó példaemberekről (Kara Lajosról, József Attiláról, Bartók Béláról, Egry Józsefről, Illyés Gyuláról), művészi kifejezésmódjának változásairól, arról, hogyan vált ez a költészet az egyszeri élmények közvetlenségéből az áttételesebb ábrázolások bonyolultabb világává, hogyan született meg a képek gondolati alárendelése, hogyan feszült ki fokozatosan az ív látványtól a látomásig.

A rövid írások is plasztikus képet festenek Fodor András költői világképének elemeiről, a bizalom és a „barátság kozmológiájáról", az emberi és a tárgyi világról és környezetről, a természetről és a Balaton-környékről, mint a költő művészi világának elidegeníthetetlen részeiről. Meggyőző rajzát kapja az olvasó a költő világképe formálódására ható tényezőknek is: a családi indíttatásnak, az otthonnak, az iskolának, a gyermekkornak, a tanároknak, mint a szélsőségektől való mentességet biztosító erőknek, a jól választott eszményeknek, a kortárs-emberi kötődések fontosságának.

Méltán helyez nagy hangsúlyt a szerző Fodor költészete hagyományos - a protokolláris szemlélettől meglehetősen idegen - értékeire: a szerelemben és a barátságban való hűségre, a szülőföldhöz kötő szálakra, a gyermekkor világára, a gyermeket a szülőhöz fűző kapcsolatokra. Ugyanakkor - helyesen - mutat rá e líra tartalmi gazdagodására, motívum-kincsének bővülésére is: mindenekelőtt az idő irreverzibilitásának erősödő tudatára, az elmúlás elhatalmasodó érzésére, a veszteségek felsejlő majd ismertté is váló lehetőségeire, a vanitatum vanitas igazságának jelentkezésére már a pálya derekán (az angol barát, Colin Mason és a Professzor Úr, Fülep Lajos közel egyidejű halálának megrendítő hatására.). Ez válik aztán a *Kettős rekviem* valamint Az idő foglya című kötetek meghatározó problémájává. Tüskés azonban most sem elégszik meg a közhelyek egyszerű konstatálásával, rámutatva Fodor lírájának sajátosságára is: az ő időélménye nem statikus, hanem dinamikus, azaz nála „a bekerítettség és a mozgás, a kiszolgáltatottság és a dinamizmus élménye mindig együtt jelentkezik". Joggal emeli ki Fodor András sokirányú érdeklődését, értő kalandozásait a film, a zene, a műfordítások, a képzőművészet világában, többműfajúságát, és mutat rá líraeszményének hagyományos jellegére, arra, hogy a konkréthoz kötött, tárgyszerű költészetet részesítette előnyben, nagyra értékelte a fegyelmezett szerkesztést és élete végéig megőrizte érdeklődését a - korosabb és az ifjú - pályatársak, fogékonyságát a mások eredményei iránt.

Tüskés Tibor könyve csak látszatra recenziók kronológikus rendbe állított sora, nem is csupán Fodor András lírai arculatának pillanatnyi felvillantása, hanem olyan - a tartalmi és a formai elemek együttes figyelembe vételével dolgozó - elemzések gyűjteménye, melyek segítségével nem csak egy emberileg vonzó, sokoldalú alkotó kerül közel az olvasóhoz, hanem körvonalazódik egy jelentős életmű állandó és változó vonásainak együttese is. Igaz, a végső általánosítások megfogalmazása, a szintézis megalkotása - a kötet írásainak műfajából következően is - az olvasóra marad.

Pék Pál

MORVAI PÉTER: POGÁNY HÚSVÉT

Morvai Péter első kötete több, mint az ilyen kötetek általában. Ha figyelmesen olvassuk, tükrében magunkra láthatunk. Mert hányszor éreztük mi is a bekerítettséget, a megcsalatást, hányszor bűvöltük elevenné kihűlt szerelmünket, s kuporogtunk ölünkben fegyverünkkel, míg mögöttünk szétfoszlott a hit és csapdává züllött a rend! És ősz jött meg tél, és angyal verdesett a sárban, de Golgotánkon üres keresztet nyaldosott a szél. Ez a kötet erről beszél tiszta hangon, felragyogó képekkel, a legbensőbb vallomások hangján úgy, ahogyan szólni csak igazi költő képes. Morvai Péter Ady indulatával félti hazáját, a népdalok fordulataival szólongatja kedvesét és Pilinszky arcát öltve „valóbb valókat álmodik", a teljességről énekel, noha kijózanodva tudja: „Jó paripámnak obsitot adtam: /minek a táltos,/ ha kutyagolok!"

Költőnk egyszerre modern és hagyományőrző. Elfordul a századvég mocskot kavaró világától, anatémát kiált, de erejét ehhez elmúlt korok erkölcséből meríti. Kapaszkodik a szülőföldbe, a tájba, amely küldte, s érti-tudja mindnyájunk törvényét: „Nem számít az, hogy kitől indul el a tett, / csak valakik szólni, / tenni merjenek!"

Költészetünk legjobb teljesítményeit idézik az ilyen sorok: „Valaki táncolva jön a fényben /rozshaja lustán lobog." *(Budai ősz) „...* túl a léten reszket egy bokor" *(Este a Szendrey-majorban)*

"A rét felett ködlencse úszik./ Fácán rikolt a fűben,/ föléje héja ír halál-jelet" *(Ősz)*

S micsoda szentenciák késztetnek továbbgondolásra!

Bitófa néked gőgös, álnok,
javíthatatlan csordanép!
Bal-útra vitt a kerge látnok,
gigászi várad: omladék!
(Történelmi lecke: 1848-49)

Önhitének romhalmára gyűrve
Föl nem támad többé nemzetünk.
(Egy archív sajtófotóra)

Így politizál, s úgy, hogy hiszi: nemcsak a maga sorsát mondja, nemzedékéét. *(Az Úrnak csöndesei, Partot ért szökevény, Utolsó passió.)* Van szava az elesettek világára is. *(Végül elmennek, Csavargódal, Csövesek).* Néhány verse pedig akár antológia-darab is lehetne. *(Grál-út három grádicsa, Nemzedék, Pogány húsvét).*

Önmagát persze a romantika szemüvegével nézi, túlzásokkal, eget-földet egybemarkoló elszánással, de mindig úgy, hogy bűvölő ritmusai mögött ellentétek feszülnek. Ezt mondja: „kél szívemben szilaj varázsa/ holdas éjnek"; meg ezt: „ajkaim szorosra zárom,/ s akár a füst piros parázson/ felillan ön-varázsom."

Morvai Péter úgy él, mintha minden pillanata kezdet és vég is lenne. Titkaiba alig enged betekinteni, mégis mellbevág, amikor ezt olvassuk: „Nem hazám ez az ország", s alig két lappal tovább haladva a kérdést („valóbb valókat álmodik szemem?"), s egyszerre világos, hogy a versek egymásnak válaszolnak: a titok megfejtését az egész kötet adja.

Morvai azonban nemcsak világát, önmagát is jól ismeri. Így kezdi az *Évszak*-ot „Kalapáltam vértet gőgből/ vad kardot fehér haragból". Érezteti, hogy személyisége egyszerre kirekeszt és befogad, hogy költészete vonz és taszít. A „loptál és megloptak", az „örök búcsú, örök utazás", Júdás és Jézus konstellációja kiforgathatná magából, de tudja, hogy „minden hiányt betöltenek", teszi hát a dolgát, mégha „az égbolt rezzetlen kajmánszeme" vigyázza is tetteit.

Morvai Péter nyílt szóval és fedetlen arccal káromolja a sompolygókat, az alamuszi ügyeskedőket, mindazokat, akik kiárusítják-kiárusíthatják ezt az országot; s miközben állja az ütéseket, érezzük, keserűsége belülről mardossa.

Számára *Evidencia:* „Nincs lehetőség ismételni,/ és újrakezdeni sincsen - /ítélőpálcáját körülmutatja,/ s kezünkbe adja az Isten." Így igaz.

Remek verse, *Az Úrnak csöndesei,* mintha az új évezred kapujában elveszetten toporgók vallomása lenne. Így beszél benne:

Az Úrnak csöndesei

Mi az Úrnak csöndesei volnánk.
Isten hallgatás-csuhát adott ránk,
őrizetre angyal áll fölöttünk:
meg ne tudjuk, milyen okból jöttünk.

Meg ne tudjuk hányadik e század,
mit jelent a „tűr" és mit a „lázad",
hol ragyog a könnyperegte ösvény,
bőkezűnél miért jobb a fösvény,

mennyit ér az életünkre romló
régi rend, mely barna mint a komló,
s mért igéz, hogy túl a Csend határán
lesz honunk, és nem fogyunk el árván?

Az „énbe-hulló" Morvai Péter sorsa, elszánása e könyvben kinyílik, megvilágosul. Bár ezt mondja:

Nincs utam, se otthonom,
kezemet nem fogja senki.
Isten fölemeli az árvát -
és elejti

én tudom, hogy a nagyszombaton született is megváltásra talál, csak maradjon az „alkony alvadt harmatában" az, kivé testamentumának szava avatta: Péter - szikla.

(Keszthely, 1998)

Medveczky Szilvia

ÁL(L)OM(ÁSOK)

Villányi László: A szabadkai villamos

Sigmund Freud: Álomfejtés című könyvében írja: az álom vágykielégítés. A superego gátló hatása, a censor kevésbé működik - a nappal rejtőzködő kívánságok, elfojtott ösztönök és vágyak manifesztálódnak, egymásba fonódva, konkrétan vagy jelképesülve jelennek meg. Talán éppen a feltáró szerepe miatt vált az irodalom rendkívül gyakori témájává, sőt toposzává az (éjszakai képzelgést és a lehetetlenként feltűnő

kívánságot egyaránt jelentő) álom. Freud az álmok megfejtésére - szimbólumrendszerének értelmezésére, a pácienssel megtörtént események alapján az összefüggések feltárására - alapozta gyógyító pszichoanalízisét. Villányi alkotásai felidézik a pszichoanalízis módszerét és a freudi tanokat (az élmények összekeveredését és feldolgozását az álommunkában): „Álmomban egy liftre nyílt szobám. Mezítelenül vártalak. Újra és újra szétgördült az ajtó, ismerős vagy kevésbé ismerős arcok bukkantak fel, amint itt a villamoson" a későbbi életet meghatározó gyermek- és kamaszkorról alkotott elképzeléseket: „ A *Vér*tőből húzta ki, súgja egy *kamasz* azért halszálkás. És a *kisfiú* hegyes csontvázak lenyomata után kutat, *piros* csöppekből formálódó tavat vár... (Ő csak *kapaszkodik* a porcelánfogantyúban, mint aki nem hallja a kamaszok nyerítését...)" (Kiemelések tőlem M. Sz.) Az *Egy másik vonal - Adalékok „A szabadkai villamos" verseinek keletkezéséhez* - című írása is igazolja a költemények és a freudizmus (elfojtás, censor, álommunka stb.) kapcsolatát: „Bennem járni kezdett a villamos, fura alakok szálltak fel rá, *s álmukban kibeszélték titkaikat"* kaptam egy olyan falinaptárt, amely a villamost idézte meg, nem mertem nézegetni: *Ágyam alá dugtam.* Ám éjszakánként járni kezdett bennem a villamos, nem hagyva nyugodni mindaddig, míg meg nem írtam verseimet." (Kiemelések tőlem M.Sz.)

A *szabadkai villamos* versei monocentrikus novellákra emlékeztető, miniatűr történetek, amelyek középpontját a cím nevezi meg. A költemények utolsó (zárójelbe tett) szakaszai gyakran egy apró epizódot ragadnak ki egy elképzelt villamos eseményeiből (a villamos csengetését, az ablakból látható, földön heverő piros esernyőt, a várakozást), utólag (retrospektívon) adva „ürügyet" a strófa megírásához: „Alul egy barokk erkély gömbölyűsége. Felül a Kálvária lejtője, csak szánkó helyett kéz siklik. Ilyennek gondolták el a tanárnő mellét... (megrándul a bőrszíj. Így szólalt meg a másik csengő is, az óra végi megállóban...)". A címek ruhadarabok és az öltözet különféle kellékei: a betakaró (eltakaró), a védtelenséget és „megbújni vágyást" jelképező télikabát ("Szorosabbra húzza a télikabátját, szét ne hulljon teste, nehogy szerteszóródjanak molekulái."), az embereket összekötő hosszú sál vagy az intim közelség és csupaszság izgalmát sejtető *fűfoltos bugyi:* „A fű lenyomatát simogattam tenyerén. Aztán hanyatt feküdtünk, hallgatva a tó hangjait... / a fürdőruha alsó része puha fűcsomót rejt, ahol megpihenhet arcom. / (Alsósok voltunk, mikor otthon hagyta tornadresszét. Fehér bugyiban kellett végeznie a gyakorlatokat. Az óra végén előttem állt a sorban, titkon nézegettem füves fenekét.)".

A cím leggyakrabban jelzős szerkezet. A jelző egy-egy szín - a piros, a szerelem, a vér színe, a nyár zöldje, az ősz borús barnája... a bordó, s a fehér, stb.) amely erősíti a hangulatot, illetve a vissza-visszatérő színek, motívumok gondolati kapcsolatot hoznak létre a költemények között. E gondolati rendszerben a téma-réma viszony átalakul: az ismétlődő kifejezések más-más szövegösszefüggésbe kerülve átértelmeződnek - a téma továbbviszi a gondolatot (rémává válik), de új jelentéssel bővülve a többszörös visszatérések során ismét a téma szerepét tölti be.

A többször megjelenő elemek belső lüktetést, ritmust adnak a kötetnek, zeneiséggel töltik el. Az utazás és a villamos minden versszakban meglévő motívuma - zenei architektúrához hasonlóan -refrénként épül bele a könyv szerkezetébe.

A verszenévé lágyuló gondolatritmusnak a legváltozatosabb formákban és legtöbbször megjelenő motívuma a lány. „(Míg lány figyel, addig éljek. Tovább nincs. Akkor Istennek sem vagyok kedves.)" - írja Villányi László *Vivaldi naplójából* című kötetében, *A szabadkai villamos* „testvérkötetében". (A közvetlenül egymás után íródott könyvek azonos forrásból merítenek, egymás gondolatait fejlesztik tovább). A lány mindkét kötetből kiemelkedik: ő a múzsa, a versek „előhívója", aki vágyakozást és azonosulni kívánást kelt ("Úgy nézett rám, mint aki megtalálja elveszített szavaimat. Azon az éjszakán írtam életem első versét. És mintha a lányhoz beszélnék azóta is.")

A *szabadkai villamos* (valóságos vagy fiktív, egy-egy számtalan?) versei a lányról mesélnek: egy mindig feltörni készülő, lappangó, vágyott világról, a lány közelébe jutás lehetőségéről. A kötet utolsó verse *(A válltáska)* - az egyes versek szerkesztéséhez hasonlóan - visszafelé értelmezi a kötetet. „A vasútállomásnál azonban mindig ugyanazokat a sorokat olvasta: / Melletted állok, és nézed a szép lányokat, igen, ez tetszik, ahogyan figyeled őket és én figyellek téged." A költemények ezt a figyelmet, a világra nyíló tekintetet, a csigaházból „lábát kilógató" versbeli utazó teremtette költői képzetet, szimbólikus villamosutat tárják fel, fellebbentve a fátylat a vágyak átlásztó, tünékeny, szemérmes, rejtőzködő világáról ("(Közben egy másik nap lett. Ilyen könnyedén járunk át egy másik életbe, ahol egymás mellett létezünk és sétálunk, s megírjuk, újra meg újra a másik történetet.)").

SZERZŐINK

Ágh Edit festőművész - Keszthely

Bakonyi István irodalomtörténész - Székesfehérvár

Balogh László tanár - Nagykanizsa

Beke György író - Budapest

Bohár András irodalomtörténész - Budapest

Dienes Eszter költő - Törökszentmiklós

B. Juhász Erzsébet kritikus - Budapest

Koppány Zsolt író - Budapest

Kowács Györgyi szociológus - Budapest

Laczkó András irodalomtörténész - Kaposvár

Lászlóffy Csaba író - Kolozsvár

Lőrinczy Huba irodalomtörténész - Szombathely

Medveczky Szilvia kritikus - Budapest

Morvai Péter költő - Keszthely

Nyári László költő - Kaposfüred

Nyírfalvi Károly költő - Budapest

Pardi Anna költő - Budapest

Pék Pál költő, szerkesztő - Nagykanizsa

Sándor János író, rendező - Szeged

Sárándi József költő - Leányvár

Szemenyey-Nagy Tibor festőművész - Nagykanizsa

Szerdahelyi Rita fotóművész - Nagykanizsa

Szirtes Gábor kritikus, szerkesztő - Pécs

Tábori Zoltán író - Budapest

Tar Ferenc történész, szerkesztő - Keszthely

Turczi István költő, szerkesztő - Budapest

Várdy Béla történész - Pittsburg, U.S.A.

Vilcsek Béla kritikus - Budapest

Pályázati felhívás

A Pannon Tükör kulturális folyóirat római katolikus kereszténységünk és államiságunk ezredik évfordulója tiszteletére verspályázatot hirdet. Határon innen és túl, az öt világrész magyarjai korhatár nélkül pályázhatnak, négy-öt írással, tematikus megkötés nélkül. Kötet nélküliek és irodalmunk jeleseinek műveit is várjuk, kikötésünk csupán az, hogy a szűkebb pátriák, a kisebb hazák szavai is szerepeljenek a költeményekben, hogy a dédszülők, a nagyszülők, a szülők, a szülőföld nyelvén szólaljon meg az ének, a mélyrétegekből napfényre hozva a tájhazák nyelvi fordulatait erőt, hitet, szeretetet őrző szavakkal, melyeket már-már elfeledtek, bár őrzi őket az előttünk járók emlékezete.

Természetesen műfaji megkötésünk sincs, de kérjük, hogy a benyújtott pályamű(vek) terjedelme a 300 sort ne haladja meg.

A legjobb pályaműveket összegyűjtve egy antológiában megjelentetjük; a kötetnélküliek további útját pedig szakmai és emberi gondoskodással segítjük.

Pályadíjaink:

I. díj 50 000 Ft
II. díj 30 000 Ft
III. díj 20 000 Ft

A pályaművek benyújtásának határideje:
1999. augusztus 30.

Címünk: Pannon Tükör
8800 Nagykanizsa, Ady Endre u. 12/B

A borítékra írják rá: Millenniumi verspályázat.

PANNON TÜKÖR

Kulturális folyóirat

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

A KELET-csoport alkotói: Cseh Károly, Dudás Sándor, Fecske Csaba, Káli Sándor, Laboda Kálmán, Szabó Bogár Imre versei és Györgyei Géza novellája * Gere István és Koppány Zsolt széppprózai írásai * Erdődi Gábor W.B.Yeats és Dylan Thomas fordításai * Fried István, Csongvai Éva és Szentmartoni János tanulmányai * Hules Béla töprengése jóról és rosszról * Utak és útvesztők - Büky László írása * MOZI, MOZI, MOZI: Búcsú a film századától - A rettenetes németek- Badal János - Kanizsai mozitörténet * Urbán Tibor művészete * Szemle

1999

Ára: 120 Ft